HUMANIST

UITGAVE VAN HET HUMANISTISCH VERBOND NR. 12 DEC. 1988/NR. 1 JAN. 1989

KIJKEN

43STE JAARGANG
DEC. 1988/JAN. 1989
NR. 12/NR. 1

HUMANIST

is een maandelijkse uitgave van het Humanistisch Verbond

Redaktie-adres: Postbus 114, 3500 AC Utrecht. Tel.: 030-318145 (sekr.tst. 41). Kantooradres: Oudkerkhof 11, 3512 GH Utrecht

Redaktie: Hes van Huizen (hfdred.), Ingeborg van Teeseling.

Vormgeving: Hes van Huizen, Rik Tazelaar (Studio ID).

Druk: Brouwer Offset bv, Utrecht

Medewerkers: Sandra van Beek, Bert Boelaars, Ingrid Cramer, Rémi van der Elzen, Kees Fens, Charles Groenhuysen, Piet Hertogh, André Hielkema, Theodor Holman, Rob Huibers, Paul Huf, Emmy Jacobs, Pierre Janssen, Tom Janssen, Daniel Koning, Yvonne Kroonenberg, Lieselot Meelker, Albert Nieuwland, Ida Overdevest, Michel Pellanders, Chris Pennarts, Dick van der Peijl, Laura Samsom, Koos van Zomeren, Martin Šimek, Liesbeth Sluiter, Gerdie Snellers, Frits Stoffels, Els van Thiel, Sylvia Weve, Martin de Zoete (sekr.), Peter Zonderland

Redaktiekommissie: Henk Smit (voorzitter), Mettha de Nachtegaal, Hans Martens, Bram Roozendaal

Abonnement/lidmaatschap: Een jaarabonnement op de Humanist kost slechts *f* 30,–. Bel: 030-318145. Leden van het Humanistisch Verbond ontvangen het blad gratis. Als u lid wordt, hoeft u dus geen abonnement te nemen.
Lid worden van het HV is eenvoudig. U kunt even bellen: tel. 030-318145. Of u stuurt een kaartje met uw naam en adres naar Postbus 114, 3500 AC Utrecht. (Wacht u s.v.p. met betalen tot u een aksept-girokaart ontvangt.)
Voor jongeren tot 27 jaar bedraagt de kontributie slechts *f* 30,– per jaar. Bent u ouder dan 27, maar is uw inkomen onder de *f* 18.000,– per jaar, dan betaalt u *f* 45,–. Boven deze inkomensgrens is de minimum-kontributie *f* 65,– per jaar. Als richtlijn kunt u verder uitgaan van een half procent van uw bruto-jaarinkomen.
Als u wilt, kunt u in één keer betalen, maar ook per half jaar of per kwartaal. Verder kunt u uw partner kosteloos als medelid opgeven. Deze betaalt dan dus geen kontributie.

De advertentietarieven van febr. '88 zijn van kracht.

**DE VOLGENDE HUMANIST VERSCHIJNT BEGIN FEBRUARI
KOPIJ MOET UITERLIJK 13 JANUARI BINNEN ZIJN BIJ DE REDAKTIE.**

Omslag: Sylvia Weve

Abonnement Humanist *f* 30,-

Eén abonnement op de Humanist kost al sinds mensenheugenis *f* 25,– per jaar. De laatste jaren kreeg u als abonnee steeds meer Humanist voor hetzelfde kleine bedrag; hoewel het blad wel meer is gaan kosten. Het is nu noodzakelijk geworden om het abonnementsgeld met *f* 5,– te verhogen om u ook volgend jaar te kunnen verzekeren dat u elke maand een Humanist in de bus krijgt die u met plezier kunt lezen. U krijgt daarom een dezer dagen en akseptgirokaart in de bus met het verzoek om *f* 30,– over te maken voor weer een heel jaar Humanist. Wij hopen dat u hiervoor begrip heeft.

Dit speciale nummer heeft een extra kleurig jasje. Dat komt zo. De Humanist bestaat deze maand precies zes jaar als maandblad. Een mijlpaaltje, en reden voor drukkerij Brouwer Offset om de redaktie extra kleur op de omslag aan te bieden. Hartelijk dank!
De redaktie

(Advertentie)

STICHTING
STEUNFONDS
PRAKTISCH
HUMANISME
OUDKERKHOF 11, 3512 GH UTRECHT
TELEFOON 030 - 322786
BANK C&E 69.97.13.889
GIRO 6168

„Ik benoem tot mijn enige en algemene erfgenaam: de Stichting Steunfonds Praktisch Humanisme gevestigd te Utrecht, Oudkerkhof 11." (voorbeeldtekst testament)

**Natuurlijk kunt u ons Steunfonds ook voor een gedeelte van uw nalatenschap erfgenaam maken.
Het Steunfonds is een instelling van algemeen maatschappelijk nut. Daarom hoeft u maar 11% suksessierecht te betalen.**

Voor meer informatie over testamenten: bel Marga van der Lans, medewerker van het Steunfonds (030-322786)

INHOUD

6 Kijken is mijn gereedschap

Akteur/schilder Jeroen Krabbé heeft een perfekt oog voor details. Daarom schildert hij alles op z'n kop. Een Bekende Nederlander tussen Matisse en Klee

10 De Schrijver

Kees Fens bekeek De Schrijver, een schilderij van Picasso, en konkludeert dat de literatuur ons nauwlettend in de gaten houdt

11 Wat heet mooi

Pierre Jansen heeft oog voor landschap. Maar hoe mooi is wat hij ziet?

12 Kijk daar, een boomklever

Boswachter Herman Linde gunt ons een kijkje in z'n Hoenderlose bos. Hoe ziet dat er nou eigenlijk uit, verzuring?

14 De wereld is mijn voorstelling

Fotografe Laura Samson Rous wil niet zozeer de beweging vastleggen als wel het bevroren moment verhevigen. En een camera in haar ogen lijkt haar fantastisch

18 Je blijft kijken

Speciaal voor Humanist-lezers: Een echte foto van Laura Samson Rous bij u thuis aan de muur voor slechts f 75,–. Een uniek aanbod

20 Niks gezien

Yvonne Kroonenberg kijkt slecht maar heeft een scherp oog voor lichaamstaal. En waarom flonkert heel Hilversum?

21 Jan Dibbets' Schaduwen

Peter Zonderland schreef een gedicht naar aanleiding van een kunstwerk van Jan Dibbets. In deze Humanist zijn gedicht en kunstwerk verenigd

22 Het kleine innerlijke juichen

De Franse filosoof en schrijver Ronald Barthes gaat in zijn boek De Lichtende Kamer op speurtocht naar een antwoord op de vraag waarom een foto zo kan bekoren. Wat blijkt: mensen blazen foto's leven in

24 Ik kijk vooral met emotie

Voor regisseur Erci Oosthoek is kijken de belangrijkste voedingsbron van alles wat hij doet. Als je geïnteresseerd bent in mensen en gevoelig bent voor dingen, kun je jezelf trainen om beter te zien

28 Chris Pennarts

laat naar zijn werk kijken

30 Kijken bekeken

David Hockney zocht naar een vorm van fotografie waarin is te zien dat wij kijken in oogwenken. Daar maakte hij prachtige fotocollages van. Nog te zien in Londen

32 Lezers schrijven

Reakties van lezers van de Humanist op de oproep om hun visie te geven op kijken, keek, bekeken

34 Kijk op Rembrandt

Iedere tijd heeft z'n eigen kijk op Rembrandt. De beroemde schilder zag in de werkelijkheid wat hij wilde zien. Hoe kijken wij naar zijn werk?

37 Steenuil

Koos van Zomeren kijkt naar vogels. Een steenuiltje keek terug.

39 Rob Huibers

laat naar zijn werk kijken

40 Doven zien in het kwadraat

Nicoline Franken ziet meteen in wat voor stemming iemand verkeert. Ze moet wel, want als dove moet zij met haar ogen kijken en horen tegelijk

42 De magische kracht van de afbeelding

Afbeeldingen zijn een interpretatie van de werkelijkheid. De Belgische schilder René Magritte had zo zijn zeer eigen interpretatie

43 Liesbeth Sluiter

laat naar haar werk kijken

44 Met eigen ogen

Van de Volkskrantfotograaf Daniel Koning

46 Levensstijl in Rekenschap

Het HV hield zich het afgelopen jaar intensief bezig met het onderwerp „Humanisme en levensstijl". Als klap op de vuurpijl gaat het hele nummer van Rekenschap hierover

48 Afscheid op HV-televisie

50 Armoede in Nederland

Het HV-hoofdbestuur is ongerust over de armoedige situatie waarin veel mensen in ons welvarend land verkeren. In de Humanist de integrale tekst

56 Er gebeurt wat in het HV

58 Informatie over humanisme en HV

Wat is het HV, wat is humanisme en waar is dat te lezen. Op deze pagina's een wegwijzer

Bij de afdeling geestelijke verzorging van het Dr. Sarphatiehuis, verpleeghuis van de gemeente Amsterdam is door het vertrek van de huidige functionaris een vacature ontstaan voor een

HUMANISTISCH GEESTELIJK RAADSMAN/VROUW

Voor 16 uur per week.

Het Dr. Sarphatihuis is een verpleeghuis in de binnenstad van Amsterdam. Er verblijven 312 bewoners/patiënten, zowel somatische gehandicapten als demente mensen. De afdeling geestelijke verzorging wordt gevormd door een Nederlands Hervormd predikant, een Rooms-Katholiek pastor en een humanistisch geestelijk raadsman/vrouw.

De werkzaamheden zullen bestaan uit:
- het leveren van een bijdrage aan de geestelijke verzorging ten dienste van bewoners/patiënten en hun familie,
- het meewerken aan de integratie van de geestelijke verzorging in het geheel van zorgverlening in het Dr. Sarphatiehuis,
- het leveren van een bijdrage aan de optimalisering van het woon- en leefklimaat,
- het inbrengen van specifieke deskundigheid bij beleidsontwikkeling op het gebied van ethische vraagstukken,
- het vormgeven aan bezinningsbijeenkomsten en gespreksgroepen.

Gevraagd wordt:
- een afgeronde opleiding aan het Humanistische Opleidingsinstituut (H.O.I.),
- bij voorkeur werkervaring in een verpleeghuis,
- bereid tot samenwerking in teamverband met de collega's geestelijk verzorgers,
- in staat zijn contacten te leggen op een manier die het beste bij de belevingswereld van de bewoner aansluit.

De aanstelling geschiedt op advies van een benoemingsadviescommissie waarvan het Humanistisch Verbond deel uit maakt. De Stichting Geestelijk Verzorging treedt voorlopig als werkgever op, daarom zal met de functionaris vooralsnog een arbeidsovereenkomst voor een periode van één jaar worden aangegaan. Honorering geschiedt overeenkomstig de NZR-richtlijnen.

Inlichtingen kunt u verkrijgen bij de secretaris van de commissie de heer A.W. Gründeman (020-263115) en bij de landelijke coördinator geestelijke verzorging in verpleeghuizen van het Humanistisch Verbond de heer J. Flokstra (030-318145).

Uw schriftelijk sollicitatie kunt u tot uiterlijk 14 dagen na het verschijnen van deze advertentie richten aan: De heer A.W. Gründeman, secretaris van de benoemingsadviescommissie, Dr. Sarphatihuis, verpleeghuis van de Gemeente Amsterdam, Roetersstraat 2, 1018 WC Amsterdam.

DR. SARPHATIHUIS

Humanistisch Verbond

KIJKEN BEKEKEN

Onze ogen zijn misschien wel het belangrijkste zintuig waarmee we de wereld om ons heen kunnen ervaren.
Zeker in onze tijd met z'n fotografie, film, video en televisie.
Allemaal media om naar te kijken. We kijken, observeren, interpreteren, associëren en proberen zo de werkelijkheid te doorgronden. Voor veel mensen is kijken dé manier om hun blik te verruimen. Vaak geldt dat je door bewust te kijken, jezelf beleeft.
Voor sommige mensen is kijken professionele noodzaak, essentieel gereedschap.
Zij zijn de beroepskijkers, zij hebben oog voor iets dat anderen over het hoofd zien.
Door heel goed waar te nemen, voegen zij er iets extra's aan toe.
Hoe doen zij dat, en: kun je het ook leren?
Wij vroegen het aan akteur/schilder Jeroen Krabbé, aan fotografe Laura Samsom Rous en aan regisseur Eric Oosthoek. Daarnaast in deze speciale Humanist veel andere onderwerpen die nauw met kijken hebben te maken. En natuurlijk valt er in dit kijknummer extra veel te zien!
De redaktie wenst alle lezers – en er zijn er dit jaar vele bijgekomen – verder een uitgelezen 1989

Hes van Huizen
Ingeborg van Teeseling

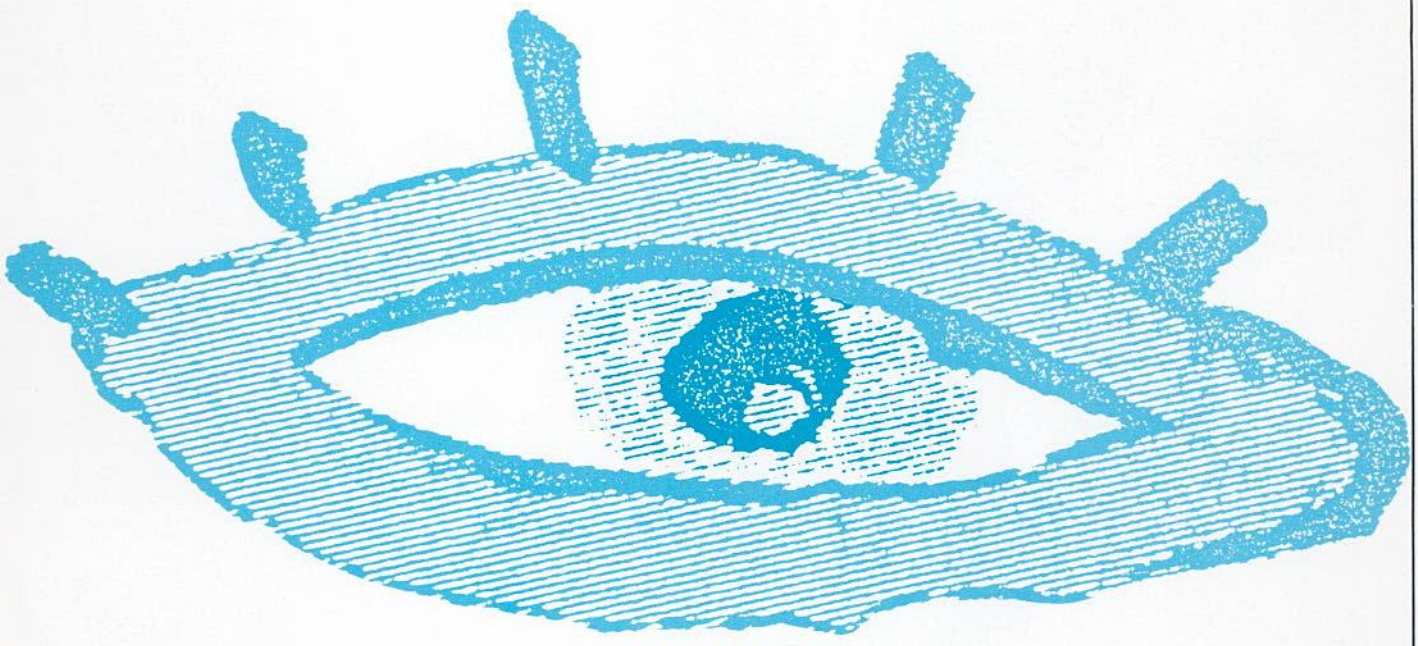

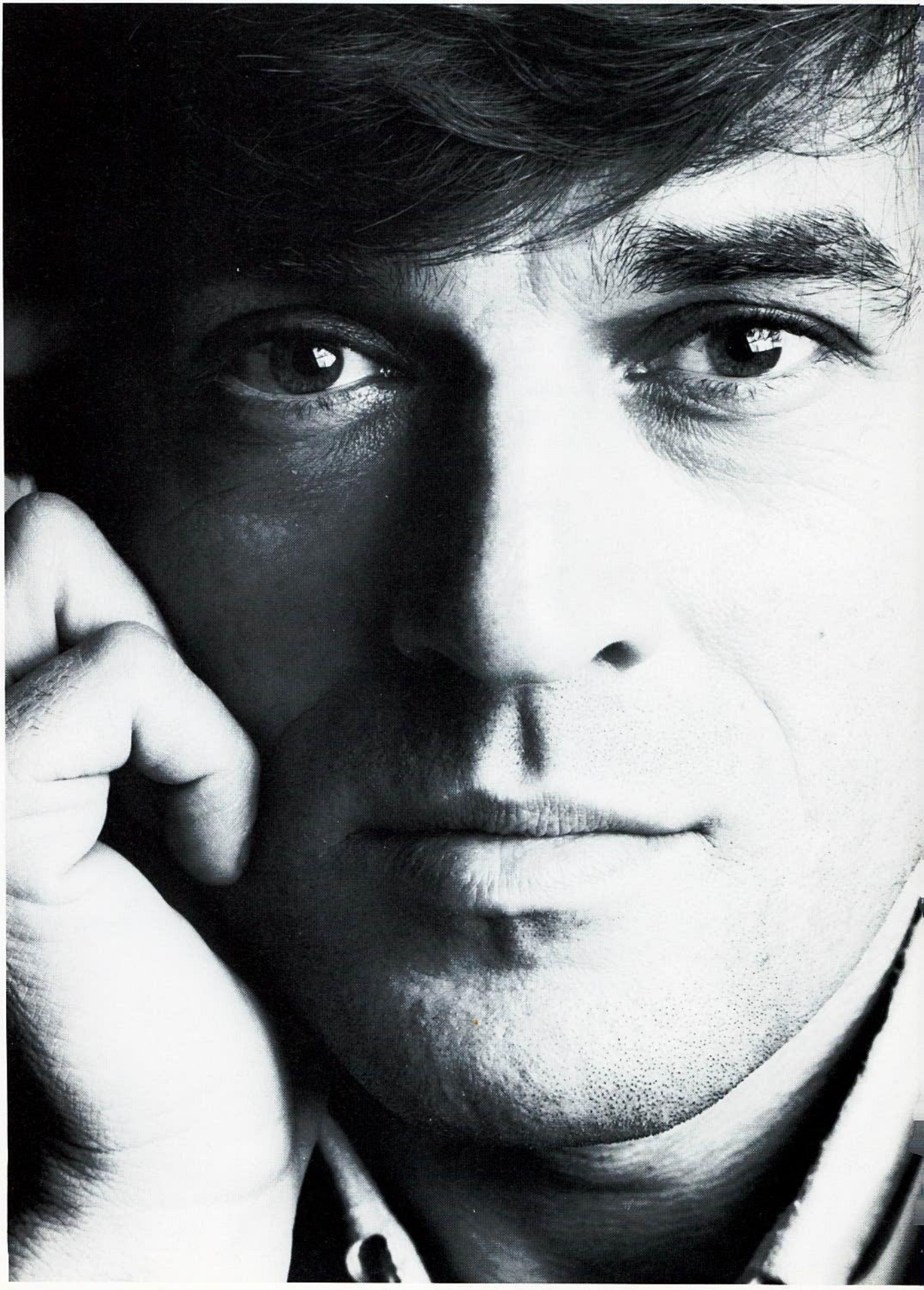

Foto: Paul Huf

JEROEN KRABBÉ

KIJKEN IS MIJN GEREEDSCHAP

door Ingeborg van Teeseling

„Ik heb twee beroepen en ze draaien beide om kijken. Maar op een verschillende manier. Dingen die ik zie, sla ik op. Ik heb een pakhuis vol gebaren, vol houdingen van mensen, de manier waarop ze kijken, hun handen bewegen. Intieme détails; de wijze waarop iemand een lepel vastpakt, hoe zijn boord zit. Ik loop altijd op te slaan. Sinds ik dat weet, zie ik het mezelf ook doen. Ik ben me trouwens altijd heel bewust van wat ik doe. Dat is vervelend. Ik zou mezelf ontzettend graag eens willen verliezen, maar dat lukt me bijna nooit."

Hij lijkt een beetje op sommige katten die ik ken. Wellustige, eigenwijze wezens. Die liever dood gaan dan iets te doen waar ze geen zin in hebben. Jij bent er voor hen en niet andersom. Eisend, ijdel, middelpunt van het universum. Speel je dat spel niet mee, dan zijn ze beledigd en gaan ze zitten mokken. En moet je je in allerlei bochten wringen om weer in de gratie te komen.

Middelpunt van het universum, „een god in het diepst van mijn gedachten". Eigenlijk hebben we er allemaal een beetje last van. Logisch ook. De eigen wereld is de enige die je tenminste enigszins kunt overzien. Maar de akteur/schilder staat te vaak in het centrum van de belangstelling om het nog te kunnen loslaten. Op een warme zomerochtend in de tuin van zijn Amsterdamse huis krijg ik een staaltje one-man-show. Een mooie, zelfvoldane veertiger, die zijn handen door zijn haar strijkt en zich achterover vlijt in zijn stoel. Een fragmentarisch verhaal; zijlijnen, anekdotes en veel (vaak letterlijke) citaten uit eerdere interviews.

Het onderwerp is kijken en zijn visie daarop met als uitgangspunt zijn kombinatie van beroepen. We praten over Jeroen Krabbé en zijn ervaring met kijken. Maar vooral toch over Jeroen Krabbé. Akteur, schilder en Bekende Nederlander.

„Ik observeer beroepsmatig altijd mensen. Het is een tweede natuur. Er zit een soort computer in me die dat registreert. In een film heb ik eens het gebaar gebruikt dat ik een straatmaker had zien maken. Die schoot een sigaret vanuit zijn mondhoek weg. Prachtig. Dat is de akteur. De schilder slaat landschappen op, stemmingen, licht, kleur. Ik kan je minitieus een schilderij beschrijven dat ik vijf jaar geleden gezien heb. En het vervelende is dat het detaillistische kijken dat ik als akteur heel goed kan gebruiken, me als schilder dwarszit. Omdat ik als schilder details haat. Ik wil het grote geheel zien. Om dat tegen te gaan, schilder ik alles op z'n kop. En soms doe ik het ook nog met behulp van een spiegel. Ik schep een dubbele afstand tot het schilderij en mijn onderwerp zodat ik me niet hoef te verliezen in details. Ik wil zo vreselijk graag komen tot vlakken, tot een beeld.

Levensecht spel

Als akteur of regisseur vind ik détails van levensbelang, omdat ze helpen het spel levensecht te maken. Details zijn er ook eerder dan het grote geheel. Bij Anne Frank wist ik precies hoe het decor zou moeten worden, welke kleren de spelers moesten dragen. Ik had nog helemaal niet nagedacht over karakters, ritme. Zo bouw ik een rol op. Het kan me ook hinderen als ik iets moet spelen, dat iemand anders al heeft gedaan. Beroepsmatig heb ik een waanzinnig geheugen en dan, weer, speciaal voor details. Nog zie ik Ko van Dijk Othello spelen. Geen idee of hij dat mooi of lelijk deed. Wel zie ik hem knielen en zijn handen vouwen. Kleine dingen. Daar word ik wel eens gek van.

Het detaillistische kijken dat ik als akteur heel goed kan gebruiken, zit me als schilder dwars. Daarom schilder ik alles op z'n kop, en soms met behulp van een spiegel

Ik zie ook altijd álle kontinuïteitsfouten in films. Als kind al. Tuschinski-theater, vijftiger jaren, een liefdesscene in een film. Na die scène stonden de akteurs op en liepen weg. Ik was tien en riep in een volle zaal: „hé, ze laten hun ijs staan." Dat was wat mij opviel, niet of ze nou wel of niet van elkaar hielden. Als schilder is dat lastig. Ik zit als schilder tussen Matisse en Klee in, wat stijl betreft. Abstrakt, dekoratief. Het gaat mij voornamelijk om kleur. Als ik voor het eerst een schilderij zie, lukt het me bijna nooit om het geheel te zien. Binnenkomen en paf: een ooghaartje, of een hoekje van twee vierkante centimeter links onderaan. Pas daarna kan ik afstand nemen en het hele schilderij zien. Ik moet dan wel mijn ogen tot spleetjes knijpen, zodat het detail verdwijnt. Een waas kreëren, anders red ik het niet. Iedere schilder heeft daar volgens mij trouwens last van. Er bestaat een serie foto's van een schilderij van Matisse in verschillende fasen. Daar zie je ook dat hij heel figuratief, klein, detaillistisch begint en langzaam uitkomt bij een versimpeling, een abstrahering. Het is heel moeilijk om in een staat van het schilderij te komen waarin je détails niet meer nodig hebt. Ik heb bij Sotheby in Londen de veiling van de Irissen van Van Gogh meegemaakt. Omdat er nog meer stukken geveild zouden worden, hing de tentoonstellingszaal vol. Meesterwerken, allemaal. Ik viel van de ene verbazing in de andere. En aan het eind van een rij hing dan dé Van Gogh. Schandelijk mooi opgehangen, die blauwe irissen op een rood fluwelen doek. Agent ernaast met de hand op zijn pistool. En ik stond ervoor en kreeg tranen in mijn ogen. Een geniaal schilderij, echt af, niks aan toe te voegen.
Maar in een hoekje zat een klein veegje rood, dat er niet thuishoorde. Ik was verbijsterd, juist door dat detail. Picasso zei het al: "iets wat perfekt is, kan niet. Dan is het niet spannend genoeg." Daarom schilderde Mondriaan zijn lijnen ook altijd iets uit het lood. Perfektie is saai, er moet een prikkel blijven. En dat was wat me onmiddellijk opviel in de Irissen.

Alleen registreren

Toen ik doorliep hing daar Modigliani, Picasso, Klee. Ik kon alleen maar registreren. Mooi, ja. Maar het drong niet meer door. Ik zat vol. Dat ene detail deed het 'm voor mij. Zonder dat veegje rood was het niet zo'n mooi schilderij geweest. Dan had ik het gemist. Nee, geen onzin. Ik mis vaak dingen in schilderijen. Natuurlijk weet ik dan vaak niet wat, maar wel dat er iets is. Ik hou ook erg van schilderijen die ik zie beginnen. Waaraan je het wonder, de geheimzinnigheid van het schilderij ziet. Lege hoekjes, vaagheden. Waaraan je kunt zien dat het toch gewoon linnen en verf is.
Zoals de Mattheus Passion met één aarzelende noot begint, voordat het losbarst. Die aanzet, die twijfel, daar gaat het voor mij om. Soms zie je ook nog vage potloodlijnen, of een zwarte streep die met een witte veeg is weggehaald. Dat speelt dan mee in het schilderij. Het is heel belangrijk, maar zijdelings, langs een sluipweggetje.
Vaak kun je van een schilderij ook aflezen hoe het met de schilder gaat. Vorig jaar, ten tijde van de première van James Bond, verbleef ik in Londen. In de Tate Gallery was een tentoonstelling van Rothko. Als je goed kijkt, zie je die man echt naar zijn zelfmoord toe schilderen. Ik ben buiten op de stoep gaan zitten en zag mensen vrolijk naar binnen gaan en even later als geestelijke wrakken het pand verlaten. Gebroken gewoon. Dat vond ik zo geestig. Dat doet kijken met mensen. Het is prachtig hoor, Rothko, maar je wórdt er depressief van! Langer dan drie minuten en je zoekt naar het dichtstbijzijnde touw om je op te knopen.

Stukje bij beetje

Een goede schilder heeft twee soorten vakmanschap die je allebei kunt leren en die het cement van het kunstenaarsschap zijn. De ene is techniek en de andere het kijken. Kijken kun je leren. Je moet er heel vroeg mee beginnen. Mijn kinderen waren nooit geïnteresseerd in kunst. Dan zei ik: „prima, maar ik ga wel. En ik laat je niet op straat, dus dan ga je maar in de lobby zitten met een cola." Dan zag je ze wat verveeld rondlopen en heel langzaam... Jasper gaat nu naar de Rietveldacademie en is een vreselijk getalenteerde schilder. Zowel hij als Martijn hebben leren kijken op die zijdelingse, ongedwongen manier. En stukje bij beetje komt daar dan interesse van en willen ze meer. Erover lezen, plaatjes kijken. Zo heb ik het ook geleerd. Ik ben de derde generatie in een schildersfamilie. Ik heb altijd veel getekend. Mijn vader legde me Chagall uit. Chagall is natuurlijk makkelijk voor een kind. Dat zijn plaatjes, dromen, details. Daar keek ik naar en fantaseerde erop door. Veel kijken, veel zien en er dan iets mee doen. Dat was de opvoeding die mijn vader me gaf.

Je openstellen

Ik ben de allerslechtste getuige in een moordzaak. Dan zie ik wel dat iemand een moedervlek heeft op zijn rechteroorlel. Maar hoe lang, ogen, wat hij aan had, kleur haar? Geen idee. Gisteren keek ik uit het raam en zag een jongen pogingen doen om in een auto in te breken. Ik bel de politie – wat ik nóóit doe, want ik háát burgerlijke gehoorzaamheid – en moest hem beschrijven. Ik wist wat voor broek hij aanhad, omdat ik die heel lelijk vond, en dat hij een zonnebril ophad. Verder niks. Wel zou ik je nu kunnen voorspelen wat ie deed. Houding, hoe hij liep, keek. Dat wel want dat kan ik straks weer gebruiken.

Zien is aktief, kijken kan heel passief zijn. Zien is werken, kijken niet. Zien is je openstellen. Sommige schilderijen emotioneren mij zo als ik ze zie, daar kan ik nauwelijks tegen. Ik kan er dan wel naar kijken, maar als ik echt zie, word ik er gek van. Naar sommige dingen ga ik steeds weer terug, voor steeds een klein teugje. Dat kan ik jaren volhouden. Zien is leren. Stukje bij beetje, elke keer een beetje meer. Dat geldt voor een goed toneelstuk en een goed schilderij.

Tranen met tuiten

Er zijn ook dingen die ik nog móet zien. Het Prado, de Chinese Muur. Ik ga nu een film doen in Australië. Dat heb ik ook aangenomen omdat ik dat eens wil zien. Dat lijkt me mooi, om gek van te worden. Zoals de Victoriawatervallen in Zimbabwe. Fantastisch! Eén van de mooiste dingen die ik ken. Tranen met tuiten.
Elke dag bekijk ik één schilderij in een kunstboek. Een week ziek is een verloren week. Een dag zonder zien is niks, weg. Ik prop mezelf helemaal vol indrukken, jat, slurp, grijp. En dan kan ik aan het werk. Schilder achter elkaar dertig schilderijen, als uitlaatklep voor alles wat ik gezien heb. Een tijd geleden was ik zes weken in Marokko, om een film te maken. En het wás mooi daar! Maar ik had het idee dat ik de enige was die zag waar hij was. Iedereen zeurde dat het heet was, dat hij naar huis wilde. Toen heb ik op een vrije zondag mijn tegenspeelster in een auto gelokt en ben naar een vallei gereden waar ik over had gelezen. Ik had nog nooit zoiets gezien. Heel groen met

Jeroen Krabbé. Geboren 1944 in Amsterdam. Beroemd tussen Den Helder en Maastricht, zoals hij zelf zegt, met uiteenlopende produkties als Soldaat van Oranje, Het dagboek van Anne Frank, de dood van Verdomde Lowietje, Slippers, Een vlucht regenwulpen en Willem van Oranje. Om er een paar te noemen. Sinds enige tijd ook internationaal bekend, vooral door filmrollen.
Vader van drie zoons, werd door Viva ooit uitgeroepen tot de aantrekkelijkste man van het jaar. Zegt in vele interviews het heerlijk te vinden bewonderd te worden. „Weet je dat ik een postzegel geworden ben? Dat is lekker hoor. Net als herkend worden als ik in New York op straat loop. Filmster! Enig!
Meer dan tien jaar geleden begon hij aan een carierre naast het theater. 's Avonds op het toneel, overdag les aan de Rietveldacademie, om toch ook maar te worden waarvoor hij was voorbestemd met een schilder als vader en als erfgenaam van diens talent. Twee ingewikkelde dingen tegelijk doen. Een opgave, maar kat in 't bakkie voor de overaktieve Krabbé. „Als ik met het ene bezig ben, kan ik het andere van een afstand bekijken". Gesprek met een kijker pur sang.

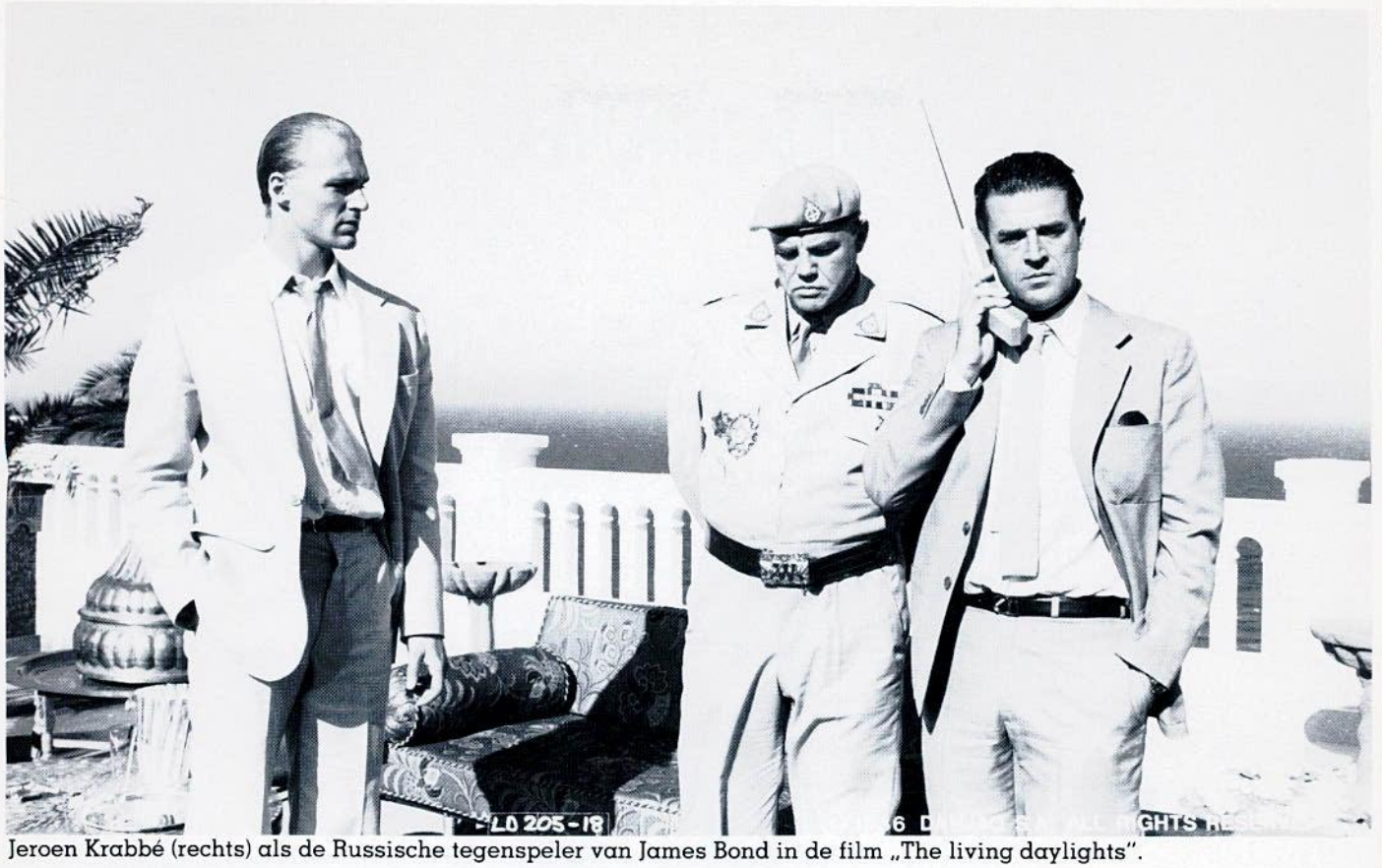

Jeroen Krabbé (rechts) als de Russische tegenspeler van James Bond in de film „The living daylights".

Elke dag bekijk ik één schilderij in een kunstboek. Een week zonder zien is niks, weg. Ik prop mezelf helemaal vol indrukken, jat, slurp, grijp. En schilder dan dertig schilderijen achter elkaar

roodlemen hutten aan de rand van een geel-witte woestijn. Ik raakte helemaal over mijn toeren. Dus de volgende zondagen heb ik steeds meer mensen meegenomen en enthousiast gemaakt. Door ze te laten zien waar ze waren, zich bewust te laten zijn van de omgeving. Toen heb ik in één week 23 aquarellen gemaakt en daarna dertig schilderijen. En ik zou nóg dertig schilderijen kunnen maken van iets dat ik twee jaar geleden gezien heb. Dat is zo in mijn netvlies gebrand. Dat bedoel ik met opslaan. Ik láát het ze ook zien, daar zorg ik wel voor. Ga uitleggen wat ík zie, vertel iets over het gebied. Ik loop een uur te kakelen en laat ze dan met rust. Zodat ze met hun eigen ogen en mijn verhaal kunnen kijken. Dat is hartstikke belangrijk. Ik ben ook een beetje bang voor Australië. Dat volstrekte gebrek aan details. Niks om me aan vast te houden. Maar dan zal me ongetwijfeld onmiddellijk die ene grasspriet opvallen op een rode ondergrond. Dat lijkt me heel spannend.

Er iets mee doen

Ik moet altijd iets dóen met wat ik gezien heb. Ik kan niet in mijn tuin gaan zitten en het afspelen. Ik moet er minimaal een kussen van borduren. (lacht) Zien is niet genoeg. Zien moet ergens toe leiden. Iedereen doet toch iets met wat ie ziet. Mensen slaan hun partner, zingen een liedje, zoiets. Ik doe er iets mee in die twee beroepen die ik heb. Dat moet, want die talenten heb ik gekregen. Die innerlijke drijfveer is zo sterk, dat ik daaraan moet beantwoorden. Niet voor de eeuwigheid, maar omdat ík het nou eenmaal moet. Kijken is mijn gereedschap, en samen met talent en vakmanschap de basis van wat ik ben, wat ik ervan maak, van het leven. Ik heb er wel eens over gedacht wat er zou gebeuren als ik blind zou zijn. Dat zou het allerergste zijn wat me kan overkomen. Maar ik ben er zeker van dat ik wel iets anders zou vinden. Als je maar iets leuks doet in je leven. Een beetje relativering kan nooit kwaad.

Het is heel persoonlijk. Laat ik je vertellen... een voorval. Pas geleden werkte ik met Amy Irving, één van de rijkste vrouwen van de wereld omdat ze getrouwd is met Steven Spielberg. Die twee hebben een flat op Fifth Avenue in New York, die zo duur is dat je er een Rolls Royce bij krijgt als je hem koopt. Zij hebben er dus twee, muurtjes tussenuit laten breken. Afijn, dat dus. Nou zijn Steven en Amy nogal dol op me en ik was uitgenodigd bij hen thuis. Vooral omdat ze wisten dat ik van schilderijen hield en zij een Margritte, een Renoir en een De Kooning hadden hangen. Of ik die wilde zien? Zeker wel. Want kijken is leuk, maar eraan mogen voelen het allerleukste. Dus ik kom daar binnen, na eerst door zes *doormen* zo ongeveer gevisiteerd te zijn. Echt, de Sing-Sing-gevangenis was er niks bij. Zit daar Amy onder de Renior verveeld een bakje yoghurt te lepelen. Toen dacht ik: „Het is allemaal onzin. Die schilderijen zijn gekocht voor het geld, als investering, niet uit liefde." Ik knapte ontzettend af, ook op mezelf. Ik die met mijn ziel in een detail van een schilderij van Van Gogh geloof, die in aanbidding voor een mooi werk kan zitten, die zijn kamer van heerlijkte niet meer in zou durven omdat daar dan dat ding zou hangen. En zij... toen ik zei dat ik die Magritte niet bijzonder vond, viel Amy's mond open. Dat héb je mooi te vinden, want dat kost x miljoen. Steven ging bieden op de Irissen van Van Gogh, als kerstkadootje voor Amy. Omdat het zo'n fantastisch schilderij is? Welnee, het gaat om veertig miljoen. Daar word ik heel treurig van, ja.

Fotografisch geheugen

Ik heb een fotografisch geheugen. Als ik ergens één keer geweest ben, weet ik het voor de rest van mijn leven. Ik heb het wel eens uitgeprobeerd, met een blinddoek voor de weg gewezen naar de schouwburg in Veghel. Perfekt. Met alle details. Melkhandel op deze hoek, stoplichten, bomen, alles. Maar mensen herken ik vaak niet. Wel aan gebaren, maar niet aan uiterlijk. Een ontzettende intensiteit van tot je nemen van indrukken. Als dat er niet uit zou kunnen, zou ik gek worden. Ik ben blij dat ik er iets mee kan doen in mijn twee beroepen. Daarom kan ik ook blijven kijken. Het is me nooit genoeg. Soms kan ik er niet van slapen. Dan blijven beelden eindeloos paraderen. De enige oplossing is het laten gaan. Vaak bedenk ik 's nachts in bed hoe een schilderij eruit moet zien. Dat hoef ik dan alleen nog maar uit te voeren. Dat is het mooie van kijken. Het gaat maar door, een eindeloze bron." ■

KEES FENS

DE SCHRIJVER

© Picasso 1971 '/o Beeldrecht Amsterdam

Op de tentoonstelling van Picasso's latere werk in de Tate Gallery in Londen hangt een schilderij dat „De schrijver" heet. Wat mij allereerst fascineerde, was dat in de kop van de auteur eeuwen aan geleerden-portretten zichtbaar werden, over de Renaissance heen tot in Byzantium. Die schrijver was geen eenling; hij stond in een traditie, hij is erfgenaam en voortzetter. Maar zijn gezicht is wel van „nu", hij is niet tijdeloos. In dat gezicht treft het ene zeer grote oog. De schrijver kijkt, en de titel van de tentoonstelling, *The Devouring Gaze* kan voor hem gereserveerd worden. Wie niet weg is, is gezien en dat is ook: verdwenen. Ver van het oog is de hand met de schrijfstift.

Enkele regels staan op het papier. Wat het oog ziet, wordt daar beneden teken. De weg is lang, van blik naar woord; en van het vele dat gezien is, wordt kennelijk weinig overgehouden. Hoe kan het anders. Het oog kijkt zo scherp dat het alles wegsnijdt tot de essentie over is. Er is tenslotte bij dit schitterende schilderij één konklusie mogelijk: de literatuur houdt ons in de gaten, wij worden vertaald. En dat al eeuwen lang. Wat er ook gebeurt, het oog blijft kijken, moet blijven kijken. Wie het schilderij passeert, wordt verslonden. En hij hoeft niet te denken, dat hij zich na jaren kan teruglezen. Schrijven is geen fotograferen. De werkelijkheid overleeft het schrijfproces niet. Wat het schilderij vooral overbrengt is de grote afstand en het wezenlijke verschil tussen ons die gezien worden en die paar regels die geschreven worden, tussen werkelijkheid en teken, tussen waarheid en verdichting, tussen wat passeert of voorbijgaat en wat blijft. Waar het om gaat staat in een uithoek van het schilderij. En als ik de schrijver in zijn oog kijk, kan ik hem niet op schuldgevoelens betrappen.

Fragment uit artikel in de Volkskrant, september 1988

PIERRE JANSSEN

WAT HEET MOOI

Het was toen de meidoornhagen bloeiden, op een zondagmiddag. Ik had dat nooit gezien. Overal die witte hagen, zoet geurend op het windje. Rondom de boomgaard een van wel vier meter hoog, overdekt met bloemetjes. Ik besloot dat ik dit mooi vond.
De weilanden waren gestoffeerd met koeien. Ik besloot dat ik ze mooi vond in het landschap. Wel dom, en sullig en een beetje vervelend onder elkaar. Wat dat betreft maken koeien mij niks meer wijs. Ik heb ontdekt dat ze ook rangen en standen kennen, die ze afdwingen bij de krachtvoerbak. Ze wringen met hun heupen en stoten met hun vierkante koppen. Raadselachtig blijft waarom ze ineens weer op mars gaan over het gras, helemaal naar de andere kant waar toch niets is dan nog meer gras. Ik geloof niet dat het altijd dezelfde koe is die het eerst de ingeving krijgt dat het ginder zoveel beter moet zijn. Ik hoop dat het wel altijd dezelfde zijn die zich het langst verzetten tegen de nieuwe trend. Zo eindeloos langzaam staan die op; zo vaak kijken die alle kanten op behalve die ene; zo aarzelend alsof ze met iets anders bezig zijn doen ze af en toe een stapje, tot ze bezwijken onder het kuddegebod en op een sukkeldrafje vergeving gaan halen.
Naast ons hek droomde de witte pony. Haar zwarte veulen schrok even op van een helicopter die zo nodig op een zonnige zondagmiddag laag over moest komen. Ik besloot dat ik de kerktoren in de verte mooi vond, mooi in het verschiet, hoewel het eigenlijk een domme klont is. Ik besloot het zonlicht goudachtig te noemen. Wandelend over de weggetjes meende ik dat alles wat ik zag een beeld was van kalm geluk. Volgens mij lag dat niet aan mij. Ik hoorde de spotvogel de toptien tierelieren. Ook hij zat goed, in de populier die zachtjes ratelde.
Daar ratelde opnieuw de helicopter, weer laag, draaide bochten, daalde nog verder. Een politieauto raasde over het weggetje. Nu begon het zonlicht in mijn ogen te veranderen. Het verscherpte tot een hinderlijk, fel schijnsel. De heggen blokkeerden het uitzicht als norse donkere muren.
Mensen op de fiets passeerden mij haastig, bij een weiland stonden auto's, paarden hieven de koppen, koeien kwamen langs de kant en keken toe met hun oren en hun neuzen. Het zondagse landschap werd spookachtig. In de stille slootjes, onder de heggen, achter de schuurtjes, in de bosjes, bij de toren kon hij liggen. Ze zochten een jongen die van huis was weggelopen met een fles vergif.
Ik besloot dat de natuur helemaal niet mooi is. Ik besloot dat de natuur onverschillig is en zonder gevoel, dat de natuur niet denkt en niet deert, dat de natuur maar doorgaat en wij niet. Ik besloot dat het vredige landschap een bedrieglijk voorwendsel was voor angst en boosheid, benepenheid en sleur. Stomme heggen, ze staan in de weg. Stomme vogels, hoe toch eens een keer op.
De helicopter landde. De wieken zoefden na. De spotvogel schreeuwde zijn territorium leeg.
Het landschap was leeg want ze konden hem niet vinden.
Dus wat heet mooi?

Uit: **„Vincent van Gogh is niet meer"** ***door Pierre Janssen. Uitgeverij Bosch & Keuning.***

KIJK DA.

Foto: Liesbeth Sluiter

door Dick van der Peijl

Echte natuur, echte oer-natuur is er natuurlijk niet meer in Nederland. Overal heeft de mens zijn hand wel ergens in gehad. Maar er blijft nog genoeg te zien in de kleine stukjes beschermd gebied. Herten en wilde zwijnen bijvoorbeeld. Al zag Dick van der Peijl ze niet toen hij zich met boswachter Herman Linde in het Staats wildreservaat bij Hoenderloo waagde. Een boomklever, dat wel. En o ja: een veldmuis. De boswachter en de journalist, samen kijkend naar de gevolgen van de verzuring en waarom de ene boom de andere nog niet is.

De sneeuw hecht zich voorzichtig aan de groene naaldjes, de grijsgroene kleuren van het bos breken het eerste wit van het jaar. De winter aarzelt, de herfst wil nog niet wijken. Het is koud, de kachel brult in de oude Renault 4 van Staatsbosbeheer. Kaal zijn de dennen en sparren, transparant het bos. Schriele eiken en beuken trotseren de verzuring.

„Een boom gaat niet dood aan milieuvervuiling, maar door verminderde weerstand", legt de boswachter geduldig uit. „De celopbouw is brozer, daardoor krijgt een boom sneller infektie. De ene boom heeft meer weerstand dan de andere."

Een zwaar gerommel zwelt aan, schietoefeningen van het leger verscheuren de stilte. „Militaire oefeningen en natuur gaan hier hand in hand. Soms lijkt het alsof je midden in een oorlog bent beland." Wellicht is Nederland te klein voor stilte, de haast overrompelt overal de rust. Maar boswachter Linde tilt er niet zo zwaar aan. „Voor de werkelijke terreingebruiker is het hier stil. Althans dat idee hebben ze. 3500 hectaren natuurgebied is in het begin ook best groot. Maar hoe vaker je erdoor heen loopt, hoe kleiner het voor je gevoel wordt. Mensen zijn hier wel vaak bang voor wilde zwijnen, en die angst maakt het gebied weer groter."

Herman Linde leeft in een micro-kosmos, als in een cocon op de Veluwe. „Soms moet ik eruit. Dan wordt het teveel. Ga ik met mijn vrouw naar Parijs en dan trekken we van de ene schouwburg naar het andere theater. Dan zuigen we kultuur op."

Wilde zwijnen

Tussen de bomen trekt de wereld aan ons voorbij. Al filosoferend wordt de verzuring van het bos even naar de achtergrond gedrongen. „Overal waar ze met christelijke handen hebben aangezeten, is het fout gegaan. Zoals ontwikkelingshulp: het paternalisme druipt eraf. Ik denk dat het beter is dat we het aan de mensen daar zelf over laten." De beuken aan weerszijde van het boslaantje zwijgen, de fijne den houdt moeizaam zijn stand op. „Kijk daar, een boomklever". Het is het enige wild, op een veldmuis na, dat we die dag in het reservaat te zien krijgen. De honderd herten en honderdvijftig wilde zwijnen houden zich schuil. Het wildviadukt over de snelweg Arnhem-Apeldoorn ligt er onbetreden bij.

Vrijdenkers en sociaal-demokraten. Dat is het nest waaruit de boswachter stamt. Aan de grafische school kreeg hij zijn opleiding. „Eenmaal in een drukkerij werd ik gek van de monotomie en het gedreun van machines. Ik ben toen gaan lopen. Wat rond gehangen in Istanbul."

Op de hogere landbouwschool die daarna volgde, trok de bosbouw zijn interesse. Na zijn opleiding hoedde hij enkele jaren vee in de Zwitserse bergen. „Heerlijk, alleen in de natuur. Alle tijd om na te denken. Die tijd heeft mijn leven wel beïnvloed. Ik zou er nu nog niet tegen kunnen om met meer mensen in een kantoor te moeten zitten. Hier hoeft dat gelukkig niet."

Als boswachter doet hij nu op een paard de ronde door het reservaat. „Je ziet veel meer dan in een auto. Bovendien ben je makkelijker bereikbaar voor de mensen in het bos. Daar maak je een praatje mee, ze vertellen wat ze zien. Zo worden ze deelgenoot aan het beheer van het bos.

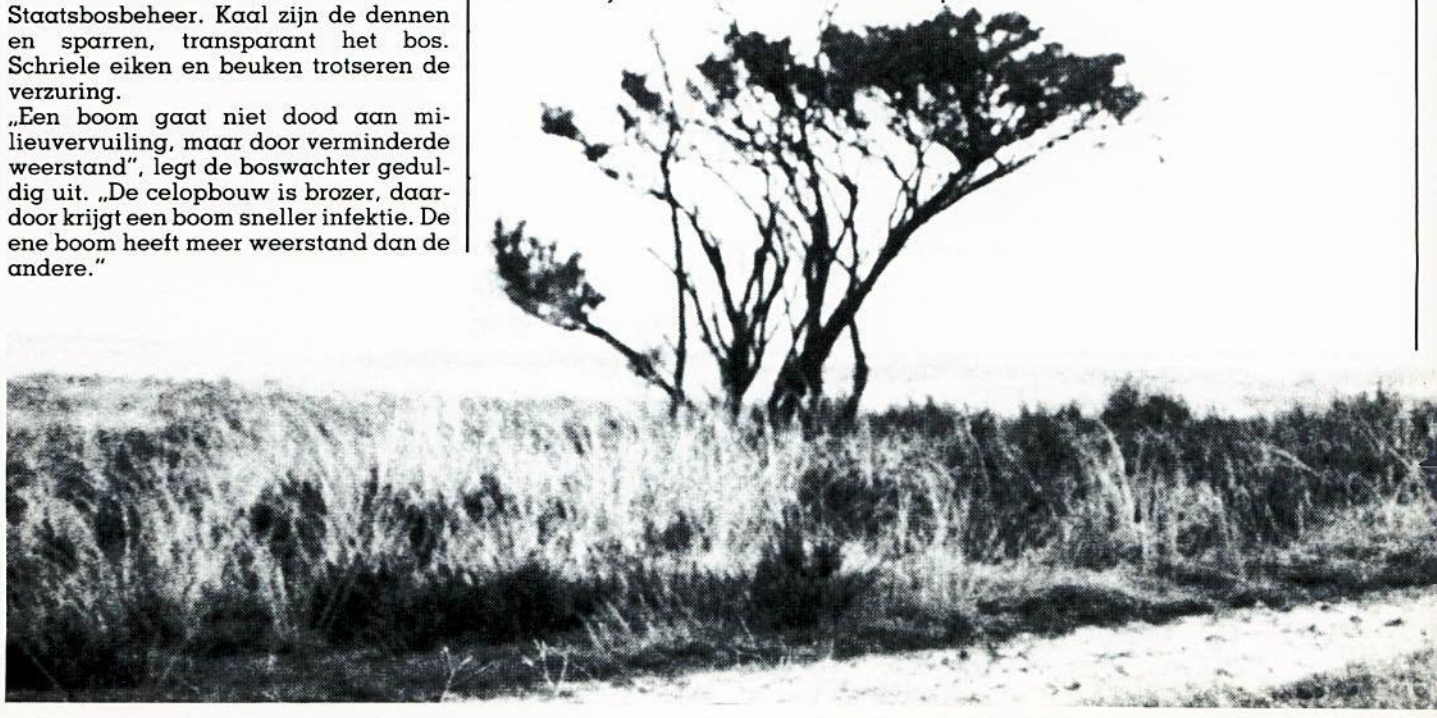

R, EEN BOOMKLEVER!

Hij is gekleed in bruine leren broek, slobkousen en legergroene commandotrui, het al wat kalende hoofd afgezet met baard. Het geeft boswachter Linde iets padvinderachtigs. Toch is het beeld van een wat pluizige natuurfreak, van het type geitewollensokken met botaniseertrommel, op zoek naar het laatse klavertje vier, niet op hem van toepassing. „Bevlogenheid? Nee die kan alleen maar in de weg zitten. Wat we doen is veel meer pragmatisch. Maar een beetje begeestering is daarbij natuurlijk niet verkeerd."

Boswachter Linde: als we kinderen in het bos krijgen, zeggen ze: het ruikt hier naar Dubro!

Hij lacht: „Mismanagement komt in de bosbouw niet voor. Gaat het toch fout, al doe je een jaar niks, de bomen groeien toch door." Verbondenheid met de natuur is wel een goede eigenschap voor een boswachter. „De wensdroom is altijd: een zo groot mogelijk gebied met een hek eromheen, waar de mens geen enkele rol kan spelen in de natuur. We moeten nu de rol die we spelen steeds weer uitgummen. We pompen ergens water waar we het eerst onttrekken. Een natuurbeschermer holt continu achter de feiten aan."

Ook houtvester

Herman Linde is niet alleen boswachter maar ook een soort houtvester. Want het bos op de Veluwe is er behalve voor de rekreatie, ook voor het hout. „Het bos in Nederland is een goeie honderd jaar oud. Er was hout nodig voor de mijnbouw. Op de grond waar de boer geen fluit mee kon doen, kwam bos. Bijna iedere boom in Nederland is geplant of gezaaid. Wij weten in de wereld het meeste van het bos, omdat we onze sahara bebost hebben. In Canada weten ze alles over hoe het bos gekapt moet worden. Daar hoeven ze het niet te bewaren zoals wij. Die bomen die wij hier hebben gepland, passen veelal niet bij ons klimaat of onze bodem. Dat maakt die bomen kwestbaar – zoals de zilverspar die hier wegkwijnt. Daarom komt de verzuring hier zo hard aan. Bij het loofhout is het beangstigend, eiken en beuken zien er raar uit. Zie je bijvoorbeeld die twijgjes op de stam. Dat is een vorm van verzuring". Ik kijk maar zie nauwelijks verschil met een gezonde beuk.

Overal blad

„De afgelopen tien jaar hebben we een hoge sterfte gehad in het loofhout, allemaal bomen van middelbare leeftijd." We rijden door een beukenlaan. „Die beuken houden de brand tegen. Dat is goed", doceert Herman de bosbeheerder. „Kijk, ze hebben niet meer die ronde vorm. Je kunt door de toppen heenkijken. En de eik is nu overal blad. Terwijl hij een dikke stam moet hebben. Kinderen tekenen zo ook een boom. Zij weten niet beter. Dit is een *Douglas*. Die groeit hard. De Douglas heeft een ananaslucht. Als we kinderen in het bos krijgen, zeggen ze: het ruikt hier naar Dubro!"

Bij een dennenbos waar we dwars doorheen kunnen kijken, houden we stil. Hij troont me mee naar een wat kalige boom. „De naaldjes zijn korter. En daar is hij kaal. Door de verzuring worden de jaarscheuten korter. Kijk, dit zijn vier naaldjaargangen. Bij een goede, niet aangetaste boom valt ongeveer 20 procent van de naalden af. Nu is het de helft." En dan de bodem. Een morsig plekje sneeuw, zand en gras. Weinig bijzonders. „Er is geen bos in Nederland waar niets onder groeit. Doordat de naaldbezetting van de bodem minder is krijg je ook een vrij eenzijdige vegetatie: gras. Een dichter, minder transparant bos heeft meer kans op een gevarieerde onderlaag van bijvoorbeeld kruiden en struiken."

Bomen zijn geen mensen. „Mensen kunnen zich op iedere plekje senang voelen. Ze passen zich makkelijk aan, kunnen in pricipe overal wonen. Een boom kan niet weglopen, kan nergens anders heen. Een boom kan ook zijn voedselkeuze niet aanpassen. Heeft lucht nodig, mineralen en ook belichting. Een boom heeft z'n plek niet slecht gekozen, dat deden wij met het planten van die boom. Je kunt daar eindeloos over filosoferen, maar ik heb mijn dagelijkse werk. Het bos groeit wel gratis, maar wij verrichten verpleegwerk en dat kost geld. Het is een maatschappelijke keuze, als samenleving houden wij bos in stand. Wij zijn blijkbaar als groep wat humaner dan als individu."

Foto: Liesbeth Sluiter

Zelfportret van Laura Samson Rous

LAURA SAMSOM ROUS

DE WERELD IS MIJN VOORSTELLING

door Ingeborg van Teeseling

„Iedereen kan kijken als hij wordt geboren. Dat hoef je niet te leren. Maar in de loop van de tijd kun je het wel afleren. Hoe meer je ziet, hoe minder helder alles wordt. De dingen hebben zich vastgezet op je netvlies – zo is 't en niet anders. Maar ieder ding, gezicht, landschap is steeds anders. Ik probeer de dingen te zien, ontdaan van hun vanzelfsprekendheid. Te zien wat achter de voorstelling schuilgaat. Want niet onze zintuigen bedriegen ons maar ons oordeel; we zitten gevangen in onze eigen projekties. Het fotograferen is voor mij een voortdurende leerschool in het waarnemen – een training om het onschuldige oog weer te bereiken. Ik fotografeer misschien uit heimwee naar de orde – het verloren paradijs. De dingen moeten hun naam weer verliezen."

Als fotograaf staat ze overal een beetje tussenin. Persfoto's maakt ze niet. De aktualiteit, de waan van de dag, vindt ze niet zo interessant. Ze is een echte vrije fotograaf die foto's maakt voor museum en galerie. Maar daarnaast doet ze kommerciële opdrachten. Samen met echtgenoot Hans maakt ze onder andere. multi-projekties. Dit zijn als film geregisseerde dia's aangevuld met muziek en tekst. De KLM liet er bijvoorbeeld één over Nederland maken. „Dan krijg je te maken met de eeuwige strijd tussen de kommerciële eisen van de opdrachtgever en je eigen artistieke normen". Niet-kommerciële projekten deed ze ook. Zoals „Antwoord", een atlas van wereldgodsdiensten, „Luwu", een projektie over Indonesië en meerdere opdrachten uitgevoerd voor de Verenigde Naties.

Laura Samson is nu 48 en nog steeds een vrouw waar mannen hun hoofd voor omdraaien. Van het zeldzame soort dat mooier wordt naarmate ze ouder wordt. Vier-hoog aan een Amsterdamse gracht heeft zij samen met Hans twee flats, een woonflat en een werkflat, met elkaar verbonden via een groot terras vol met bakken en potten met planten. Werk/zitkamer met open keuken, tien meter boekenkast van een meter diep. Vakliteratuur, romans, gedichten en stapels fotodozen. Woody Allen's Radio Days – sentimentele dertiger jarenmuziek – op de draaitafel, een druk antwoordapparaat. Een fotografe die gepassioneerd de schoonheid van een bakje tuinkers uitlegt. En de visie op haar vak blootlegt: „Fotografie is heimwee naar het verloren paradijs".

„Ik weet genoeg van de techniek van de fotografie om van vrijwel iedereen een reclame-mooie foto te kunnen maken. Dat vlakke, gelikte, geflatteerde beeld is makkelijk neer te zetten maar dat interesseert me niet. Schoonheid als breder begrip, de essentie van iemand, dat interesseert me. Ronald Barthes heeft het over „de som van iemands wordingseschiedenis". Dat klinkt heel zwaar, maar is eigenlijk heel luchtig. De konklusie van een analyse klinkt altijd wat pompeus.
Je moet de verschijningsvorm van dingen niet verwarren met de werkelijkheid zelf. Ik hou me al heel lang bezig met de kontroverse: de wereld als voorstelling versus Het ding op zich. De wereld als voorstelling verandert als de kijker verandert. Iets is zoals ik het zie, afhankelijk van mijn manier van kijken en zijn. Ik geloof dat er daarnaast ook

Ik probeer dingen uit hun kontext te lichten, uit hun vertrouwde omgeving te halen. Zo kun je proberen een nieuwe manier van kijken op te wekken. Alsof je net uit het ei komt.

nog „het ding op zich" bestaat. Niet beperkt door mijn voorstelling, mijn projektie. Dát af en toe kunnen vastleggen is het hoogste dat je kunt bereiken in de fotografie. Een foto maken die verder gaat dan de kultureel bepaalde afspraken. Een boom is een boom is een boom. Ik probeer dingen uit hun kontext te lichten, uit hun vertrouwde omgeving te halen. Zo kun je proberen een nieuwe manier van kijken op te wekken. Alsof je net uit het ei komt, dan weet je ook niet dat wij hebben afgesproken dat dat een boom is. Via een bepaalde vervreemding zie je dan wat achter de voorstelling schuil gaat. Iets als nieuw zien, als het ding op zich.
Wij worden in onze manier van kijken ingekapseld in ervaring, kultuur, geheugen en konditionering. Je zou moeten proberen om een argeloze blik te koppelen aan ervaring. Want die heb je nodig. Je kunt niet meer naar een ding kijken als ding. Alles wordt vertaald naar de relatie met onszelf en de relatie tussen de dingen onderling. Dat moet je proberen los te laten en zien wat je ziet. Kijken in een flash vind ik interessant. Proberen de dingen achter de dingen te zien, de eenheid. Dat is een manier van leren. Niet dat je iets meer te weten komt over de wereld van de dingen, maar leren op een filosofische manier. Dat alles samenhangt, alles met alles te maken heeft. Verbondenheid. Waardoor je zelf minder belangrijk wordt en je angst verdwijnt.

Tak beeldende kunst

Vroeger was fotografie een plaatje bij een praatje. Foto's werden (en worden) nog vaak uit hun verband gerukt. Het onderschrift in de krant kon alles in en op de foto veranderen. Veel fotografen vonden dat heel irritant. Mede daarom is de fotografie nu een meer autonome kant op gegaan. Er worden meer foto's gemaakt die plaatje én praatje zijn. De vrije fotografie is zelfs een tak van de beeldende kunst geworden. Fotografie is een intrigerend vak. Het medium heeft zo'n rare dubbelzinnige verhouding tot de werkelijkheid. In eerste instantie verwijst iets dat op een foto staat naar zichzelf. Een pijp blijft altijd een pijp. Maar het is te manipuleren. Ieder standpunt, iedere subjektieve kijk van de fotograaf beïnvloedt het onderwerp dat je fotografeert. Een foto is dan ook nauwelijks een registratie van de werkelijkheid. Dé werkelijkheid bestaat niet. Als fotograaf ben je betrokken bij je onderwerp. Maar toch verschuil je je achter de camera, achter je klinische blik. En tegelijkertijd is het een autobiografische handeling. Jij bent er geweest en hebt dat gezien. Al die foto's achter elkaar geven een beeld van jouw leven. Ik kan aan mijn foto's meestal goed zien hoe ik me voelde toen ik ze maakte. Het gevoel alsof iemand een gordijn opentrekt en mij een blik gunt op iets dat er speciaal voor mij zo lijkt te zijn. Verbazing, verrassing. Net alsof je als kind door een kijkdoos kijkt. Een eigen wereldje met een kader eromheen.

In scene gezet

Ik zeg nou wel dat het lijkt alsof iets voor mij in scene is gezet, maar dat is natuurlijk maar ten dele waar. Ik kijk ook door de ogen van de techniek die ik bij me heb. Als ik een telelens op mijn toestel heb, zie ik alles door die lens. Dat geeft me het kader. Dat maakt dat de wereld mijn voorstelling is. Het is mijn oog dat kijkt. Een ander ziet iets heel anders. Een oog is een standpunt. En de werkelijkheid is een verlengstuk van je standpunt. Dus ook van je ervaringen. Want je kijkt met je geheugen. Daar ontkom je helaas nooit helemaal aan. Daarom is alles wat je maakt maar een poging.
Je moet niet denken als je kijkt. Want je zintuigen zijn niet korrupt, maar je oordeel wel. Het wezenlijke is de leegte. Het boeddhisme stelt: het wiel bestaat niet uit spaken, maar uit de leegte ertussen; je moet niet gericht zijn op het resultaat. Je kunt hooguit gericht zijn op je intentie. Ook bij een foto die ik ensceneer ontdek ik iets eerder door een zo groot mogelijke openheid te hebben. Als ik iemand fotografeer creëer ik een sfeer van spanning. Ik ga niet kijken welke hoek van een gezicht mij het beste uitkomt. Want een gezicht is niet statisch. Iedereen heeft duizend gezichten, er zit een *flow* in. Ik kijk vanuit mijn ooghoeken naar iets of iemand. Dan zie ik het beste, het beeld, de gestalte, het landschap. Ik kijk naar het geheel. Waarin het detail wel noodzakelijk is, er kan niks af. Een gezicht is een beweging. Als je iemand fotografeert, maak je in zekere zin een objekt van hem of haar. Je steelt iets van iemand. Weinig mensen zijn dan ook ontspannen voor een camera. Zelfs ik heb er nog last van terwijl ik toch al duizenden keren gefotografeerd ben. Vroeger als model, en nu maken Hans en ik vaak foto's van elkaar. Maar het is alsof je iemand zichzelf en een moment in zijn leven ontneemt. Degene die poseert metamorfoseert zichzelf tot een beeld.

Het bevroren moment

Ik wil niet zozeer de beweging vastleggen, maar het bevroren moment verhevigen. Fotografie verwijst ook altijd naar de dood. Een foto is verleden tijd, voorbij. Dat vind ik boeiend omdat het een stapje is in mijn persoonlijk onderzoek naar hoe de dingen in elkaar zitten. Een foto is een memento mori gedachtenis-teken. Het zegt mij iets over de kringloop van de dingen, van de tijd. Verval en destruktie fascineren mij, als voorwaarde tot evolutie. Eros en Tanatos horen ook bij elkaar, zijn onlosmakelijk verbonden. De liefde en de dood. Dat vind ik van een grote schoonheid. De fotografie is daarbij een methode, geen doel op zich. Het medium doet er niet zoveel toe. Alhoewel ik, nu ik hiermee bezig ben, er wel alles van wil weten. Het zo uitputtend mogelijk wil gebruiken. Maar het medium blijft ondergeschikt.
Flaubert heeft eens gezegd: om iets of iemand interessant te maken is het genoeg er lang naar te kijken. Ik selekteer heel intuïtief. Vrouwen vind ik interessanter dan mannen, waarom weet ik niet. Ik vind ze vaak mooier en theatraler. En soms zie ik mensen bewegen, kijken, een sfeer uitstralen die me pakt. Dan schuift er een gordijn weg, meestal maar een kort moment. Een camera in mijn ogen, dat lijkt me fantastisch!
Kijken als fotograaf is eigenlijk niks bijzonders. Iedereen doet het. Je komt iemand tegen op straat die je aandacht trekt. Om wat voor reden dan ook. Kijken is een selektieproces. Uit alles wat je ziet, valt één stukje je op. Een mens, een ding, een situatie, een sfeer. Het enige dat ik als fotografe extra heb, is dat ik het vastleg. En er heel bewust mee bezig ben, over nadenk, me in verdiep. Ik ben eigenlijk altijd aan het kijken. Vind het heerlijk om ergens op een stoepje te zitten en een steentje te fotograferen. Oog hebben voor iets dat niet gezien wordt. Maar kijken is meer dan zien wat er om je heen is. We leven allemaal als een geprojekteerd ego. En zoeken geluk voor wat we denken dat we zijn. We zien onszelf anders dan anderen dat doen, ook dat is een manier van kijken.

Laura Samson Rous (48) werd geboren in Indonesië. Ze verloor haar vader al vroeg, omdat een schip waar hij als krijgsgevangene op zat per ongeluk door de Engelsen gebombardeerd werd. Voor haar moeder, zusje, tweelingbroertje en haar volgde er toen een tijd in een Jappenkamp. Zelf zegt ze daarover : „Daarna, in Holland, begon de oorlog voor mij pas goed." Later werd ze fotomodel en zo kent ze dus beide kanten van de kamera.
Na de tijd als model ging ze antropologie studeren en verdiepte ze zich in de filosofie. Aan het begin van de jaren zeventig kwam ze haar man Hans tegen, van wie ze „het vak heeft geleerd". Sindsdien neemt het paar een hele aparte positie in in de fotografie, naast hun gezamenlijke multi-projekties.

Zelfportret van Laura Samson Rous

Ik kan aan mijn foto's meestal goed zien hoe ik me voelde toen ik ze maakte. Het gevoel alsof iemand een gordijn opentrekt en mij een blik gunt op iets dat er speciaal voor mij lijkt te zijn.

Lichte betovering

Als ik foto's maak ben ik heel autoritair. „Beetje naar links, iets naar voren..." en toch speelt iedereen het spel mee. Het is een lichte betovering waarin iedereen rond de camera gevangen is.

Dat geldt ook voor mensen die nog nooit een camera gezien hebben, die niet weten wat een foto is. Alsof ze met een draadje aan me vastzitten. Ze weten dat het om hen gaat, dat zij nu in de schijnwerpers staan. En hebben het gevoel: „eindelijk gerechtigheid. Het gaat nu om mij alleen." Het bevestigt hun bestaan. Dat klinkt zwaar, maar zo werkt het. Ik praat ook aldoor met ze. Anders vind ik het voyeuristisch. Meestal zeg ik dat ik ze prachtig vind. Dat vínd ik ook. en dan beginnen ze te stralen. „Zij ziet het mooie in mij!" Ik probeer altijd die spanning op peil te houden. Anders lukt het niet. Ik werk heel snel. Maak veel, ook als ik denk dat het het niet is. Om in die spanning te blijven. Een heleboel mindere foto's dienen als bouwstenen voor die paar goede. Niet: klikken, naderhand een selektie maken en hopen dat er iets goeds bij is. Ik weet altijd precies welke foto's goed zijn en welke niet. Het moment dat je klikt is een scheiding van twee werelden. Dan is *the spell* over, een noodzakelijke pauze, omdat je spanning niet kunt laten oplopen. Het is een cocon, een heel apart wereldje. Dat boeit me ook aan de fotografie.

De camera heeft het kijken zelf veranderd. Er schuilt een gevaar in, men gaat de werkelijkheid steeds meer interpreteren via de afbeelding. Hans en ik werkten vroeger voor de Verenigde Naties. Foto's maken van armoede en ellende. Tegenwoordig kun je dat beter niet meer doen, want mensen zijn murw gemaakt. Ze zien niet meer wat het is. Dat het een méns is en geen plaatje. Maar soms is er een foto die wel kommuniceert. De foto uit de oorlog in Vietnam, een man met een pistool aan zijn slaap, een *split second* voordat hij wordt doodgeschoten. Hoe dat komt weet ik niet. Het is niet de mate van terror, want er zijn veel ergere foto's gemaakt. Mischien het identificeerbare en het suggestieve. „Het had mij ook kunnen overkomen." Het herkenbare, de realisatie dat je niet ophoudt bij je eigen vel. Ondanks alles geloof ik in het goede van de mens. De eerste opwelling als je iemand ziet vallen, is toeschieten en helpen. Pas als je gaat denken doe je niks meer. Dan word je bang. Voor een nat pak of een klap voor je kop. Maar *deep down* is er eerst de goedheid, de verbondenheid.

Wanneer stop je

Hans en ik waren een keer op Nias, een eiland in de Indische Oceaan. Speciaal voor ons werd daar een feest gehouden en vlak voor mijn ogen werd er een varken geslacht en in brand gestoken. Ik was toen bezig met een korte film over Indonesië voor de Holland-Amerikalijn. Ik stond dat moment voor de keuze. Ik vond het vreselijk om aan te zien, dat varken. Maar wilde toch registreren hoe de gewoontes daar waren om dat andere mensen te laten zien. Dus heb ik daar huilend staan filmen. Waas voor mijn ogen, maar toch doorgaan. „Ik laat dit zien, hoe erg ik het ook vind." Dat is natuurlijk toch het dilemma van de fotograaf. Wanneer blijf je die knop indrukken en wanneer stop je? Dat is onder meer afhankelijk van de waarde van de foto. Er zijn foto's die iets kunnen veranderen in de wereld. Louis Hines was een Amerikaanse persfotograaf. Hij maakte de eerste persfoto's. Die sloegen in als een bom. Er waren altijd tekeningen gepubliceerd over armoede en ellende, maar die hadden nooit zoveel indruk gemaakt als die eerste foto's. Toen realiseerde men zich pas wat er aan de hand was. Dat heeft een hele sociale omwenteling teweeg gebracht. Natuurlijk waren dat de eerste gedrukte foto's en is er sindsdien veel gebeurd. We worden via de media overspoeld door beelden. Mensen kijken zelf niet meer. Zien alles via de blik van de fotograaf. Dat werkt vervreemdend. Ellende wordt prachtig gefotografeerd en in een lijst aan het champagnedrinkende receptiepubliek aangeboden. En iedereen vindt het fantastisch. Zonder dat ze zien dat het een foto van een stervend kind is. Dat vind ik zo gênant. Natuurlijk moet je vreselijke dingen fotograferen. Maar niet exploiterend, niet te meerdere glorie van de fotograaf. Zoiets moet met passie en betrokkenheid worden gedaan, om aan te geven dat wat je ziet onrecht is waar iets aan gedaan moet worden. Of je dat kunt zien? Zeker. Integriteit straalt er altijd doorheen."

KIES UW FOTO

Twee voorbeelden van het werk van fotografe Laura Samsom Rous. Als lezer van de Humanist kunt u één van deze foto's bestellen voor de speciale prijs van *f* 75,–. Daarvoor ontvangt u de foto, die door Laura Samsom Rous zelf wordt afgedrukt op het formaat 30×40 cm (inklusief witte rand), goed verpakt thuis.
Maak *f* 75,– over (of als u beide foto's wilt: *f* 150,–) op gironummer 630839 van Samsom Fotografie te Amsterdam onder vermelding van de foto die u wilt hebben: „Stenen trap" (foto onder) of „Twee mensen" (foto rechts).
Deze speciale aanbieding geldt tot 1 februari 1989.

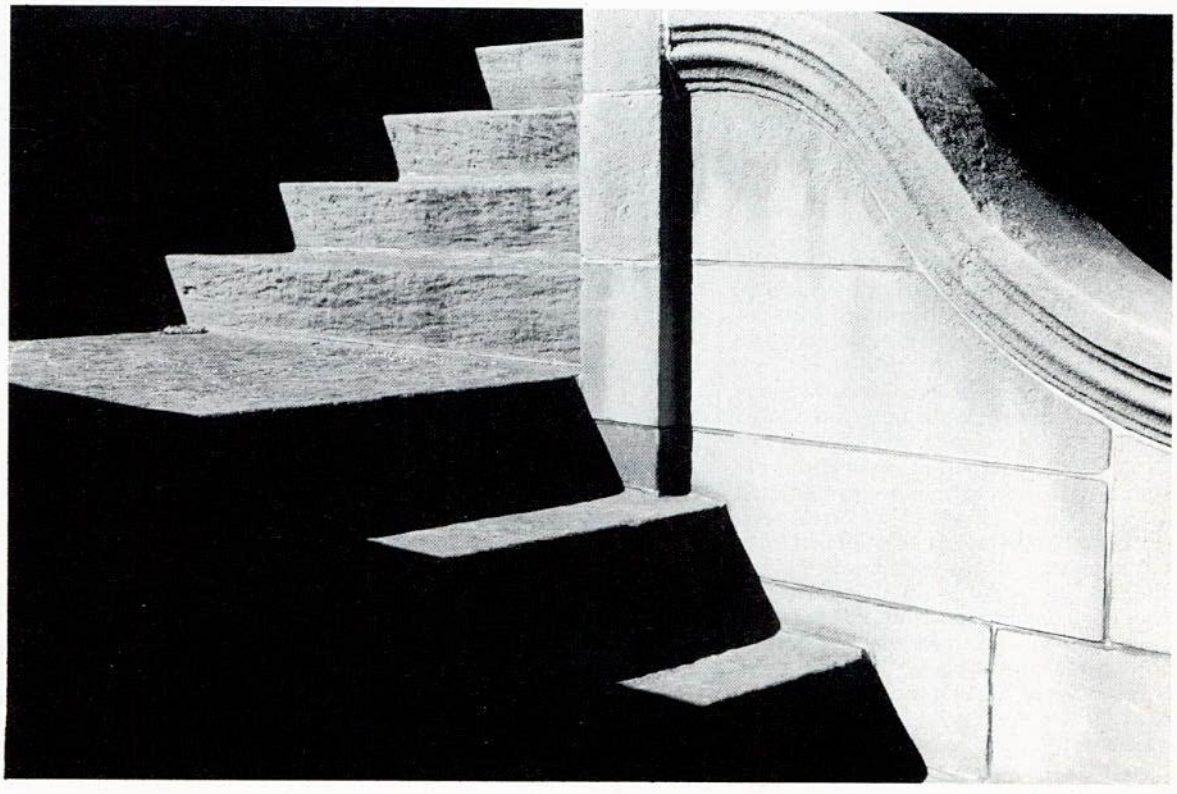

YVONNE KROONENBERG

NIKS GEZIEN

Links heb ik min drie-kwart, rechts heb ik niets. Ik hoef geen bril te dragen, al hinkel ik misschien een beetje als ik kijk. Toch zie ik niet goed. „Zag je die vent?" vraagt mijn metgezel. „Hij had een vuilniszak aan, een hoed met veren op en hij liep op klompen."
Nee, die heb ik niet gezien. Al komt Sinterklaas voorbijgegaloppeerd, mijn ogen melden niets opvallends. Buiten in de natuur is het op z'n ergst. Ik doe mijn uiterste best te genieten. „Kijk, een eik," denk ik en konsentreer me uit alle macht op de vorm van de bladeren, op paddestoelen, beukenoten en vogels. Dat hou ik tien minuten vol, dan stijgt het echte plezier in de wandeling in me op en geef ik me over aan dagdromen. Verdoofd en blind loop ik door het bos en arriveer uren later bij het pannekoekenhuis. Niks gezien.
Als mijn gedachten nu interessant zouden zijn, maar dat zijn ze niet. Ik heb eens langs het Merwedekanaal gelopen waar een prachtige winterzon op scheen. „Jajem, jajem, jajem moet er zijn", zong het in mijn hoofd en een paar kilometer verderop had ik uitgerekend dat vijf februari op een donderdag zou vallen. Met mensen heb ik het ook. Ik zie niet eens of iemand een bril op heeft of een snor draagt. Nu is het zo dat in sommige kringen iedereen een snor heeft en in andere niemand, dus een echt kenmerk is het niet, maar van één persoon kan ik achteraf ook niet navertellen of hij er een had. In brillen bestaat ook een bepaalde mode. Op een receptie heb ik eens geteld dat zeker veertig van de zestig mannen een snor droegen een bril met van die schuine glazen. Gelukkig maakte hun konversatie onderling ook weinig verschil, zodat het niet uitmaakte of ik wist met wie ik stond te praten.
Soms is het wel gênant dat ik zo slecht kijk. In winkels vergeet ik door wie ik word geholpen, ik kan de drie tandartsen van de groepspraktijk niet uit elkaar houden en ik stel me steeds aan oude bekenden voor. Maar er is één ding waar ik een scherp oog voor heb: lichaamstaal. Ik mag de ene dame op pumps niet van de andere weten te onderscheiden, ik weet precies wat ze bedoelt als ze in haar tasje begint te rommelen: ze zoekt de uitgang. Mannen die willen ontsnappen, hebben geen tasje, die laten een voet op en neer wippen of wrijven over hun horloge. Een vriend van mij beweert dat ze ook beginnen te snuiven.
De duidelijkste taal spreken de ogen, dat weet iedereen. De ogen van iemand die bang is schieten schichtig heen en weer, boze ogen staan donker onder een frons. Psychologen zeggen dat pupillen wijder worden wanneer er een verandering van emotie optreedt. Zo zou je feilloos kunnen zien of iemand liegt of wanneer een opmerking die je maakt doel treft. Ik heb dat eens uitgeprobeerd, maar het onderzoek mislukte. „Wat sta je te turen?" vroeg de proefpersoon.
Van een man die bingo-avonden opluistert met conferences en liedjes hoorde ik, dat ogenwerk essentieel is in zijn vak. „Je moet je ogen laten flonkeren", zei hij. „Als je dat niet doet, reageert de zaal niet." Ik ben er op gaan letten en het blijkt het geheime wapen van iedere televisieomroeper, iedere kwis-master. Heel Hilversum flonkert. Adriaan van Dis flonkert intelligente vragen, Sonja Barend een geanimeerd gesprek, Sandra Reemer flonkert onophoudelijk omdat het zo gezellig met zijn allen zaterdagavond is. Maar mij krijgen ze er niet mee. Onbekommerd droom ik weg bij vrijwel ieder televisieprogramma.
„Heb je Sonja gekeken, donderdag?"
Ja hoor, maar niks gezien.

PETER ZONDERLAND
JAN DIBBETS

dibbets

snachts de kamer gewit

bij het eerste licht
de blinden geopend de ramen gesloten

als je de schaduw van het licht
aftekent op het zeil
slaat de kamer uit het lood

het zijn de hoeken vooral
die samengestelde driehoeken van velerlei grijs
stevig verankerd aan de plint

eerst negeer je hen (of houdt je hoofd ironies
scheef als ze opdringerig het evenwicht verstoren)
tot je het geduld verliest:

in de ene gooi je je kamerjas
door de andere hoek trek je
met je sigaret een kromme

van de overige twee zoek je de donkerste uit
en wacht

tot de kamer zichzelf weer in de hand heeft

Peter Zonderland
Uit: *Schaduwen* Querido, 1984

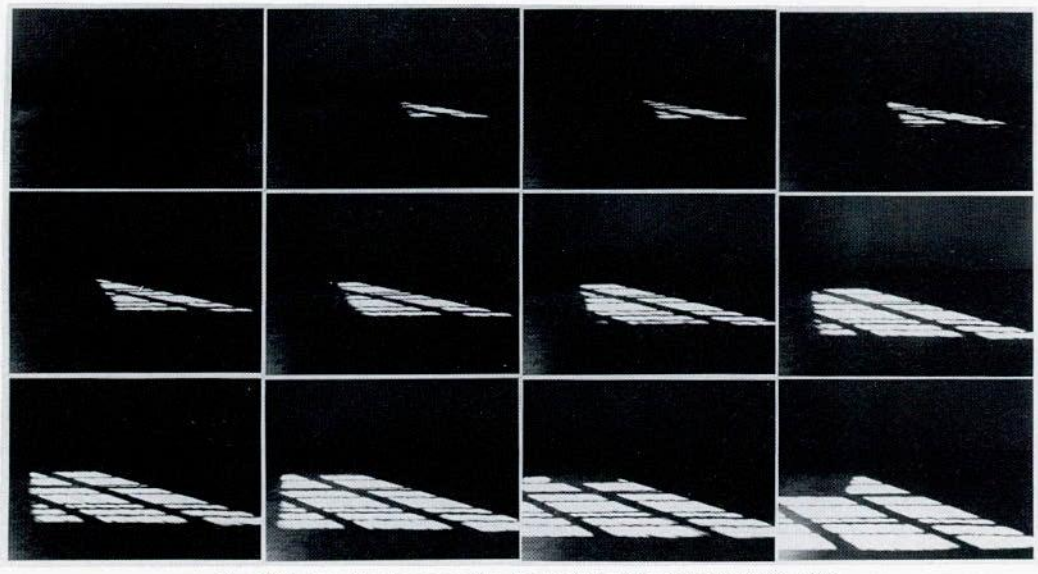

Jan Dibbets: „Shadows on the floor of the Sperone Gallery, 1971

ROLAN

HET KLEINE INN

Foto's kunnen je tegenstaan of je onverschillig laten. Foto's kunnen je ook verrukken, bekoren. De Franse filosoof en essayist Roland Barthes (overleden in 1980) onderneemt in het boek „La chambre claire" een speurtocht naar de essen-

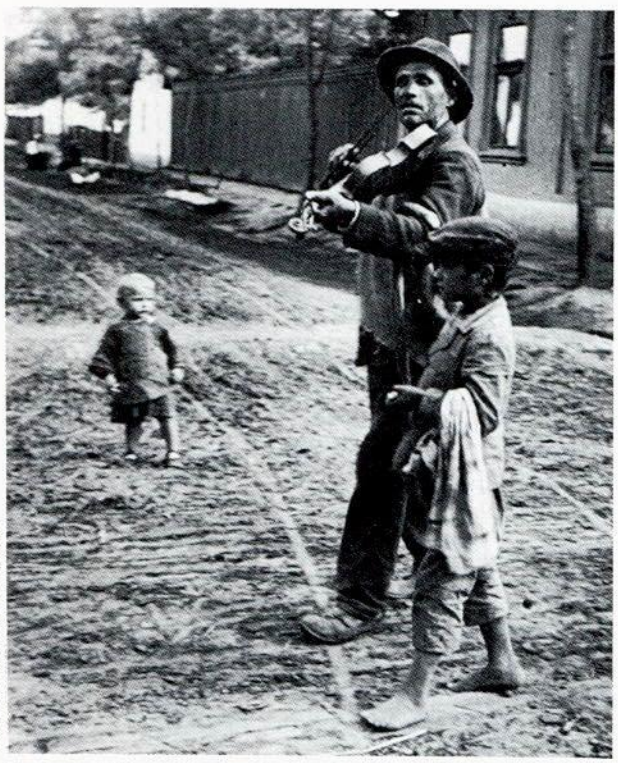

foto van André Kertész.

Barthes: „Ik herken, met alle vezels van mijn lichaam de dorpen waar ik doorheen ben getrokken op vroegere reizen in Hongerije en Roemenië."
De ballade van de violist, Hongarije 1921

Foto's zie ik overal, net als iedereen tegenwoordig; ze komen van de wereld tot mij, ongevraagd; het zijn „beelden", meer niet, ze doen zich voor als allerhande (of als een allegaartje). Toch kon ik vaststellen dat onder de foto's die geselekteerd waren, beproefd, gewaardeerd, bijeengebracht in albums of tijdschriften, en die op die manier een kultureel filterproces hadden doorgemaakt, er sommige waren die mij aanzetten tot een klein innerlijk juichen, alsof ze verwezen naar een verzwegen middelpunt, een erotisch of hartverscheurend goed, diep in mijzelf verzonken (hoe braaf het onderwerp van zo'n foto ook mocht lijken); en dat andere daarentegen mij zo onverschillig lieten dat naar gelang ik er steeds meer zag verschijnen, als woekerend onkruid, ze me tegenstonden, zelfs ergerden. Er zijn ogenblikken waarop ik een hekel heb aan de Foto: wat gaan mij de oude boomstammen van Eugéne Atget aan, de naakten van Pierre Boucher, de overdrukken van Germaine Krull (ik citeer hier alleen namen van vroeger)? Meer nog: ik kon vaststellen dat ik in feite nooit van *alle* foto's van een zelfde fotograaf hield: bij Stieglitz ben ik alleen verrukt (maar dan ook dolverrukt) van zijn bekendste foto *(het eindpunt van de paardetram,* New York, 1893); deze of gene foto van Mapplethorpe bracht mij ertoe te denken dat ik 'mijn' fotograaf had gevonden; maar nee, ik houd niet van alles van Mapplethorpe. Ik kon dus niet dat etiket hanteren dat zo goed van pas komt als men het wil hebben over geschiedenis, kultuur of esthetiek, namelijk de stijl van de kunstenaar. Juist omdat die foto's mij zo aan het hart gingen en krachtens die ordeloosheid, die toevalligheid, dat raadselachtige, voelde ik dat de Fotografie een *weinig zekere* kunst is, evenals dat het geval zou zijn met een wetenschap (als men het in zijn hoofd haalde die op te bouwen) der begeerlijke of afschuwwekkende lichamen.

Ik zag wel dat het hier ging om de nukken van een makkelijke subjektiviteit die strandt zodra men haar geuit heeft: *ik houd er van/ik houd er niet van:* wie van ons heeft niet zijn privélijst van wat hem bevalt, tegenstaat of onverschillig laat? Maar dat is het nu juist: ik heb altijd de behoefte gevoeld mijn grillen te *beredeneren;* niet om ze te rechtvaardigen; nog minder om met mijn individualiteit beslag te leggen op het toneel van de tekst; maar integendeel om die individualiteit aan te bieden, aan te reiken, aan een wetenschap van de persoon, van wie de naam mij weinig kan schelen, als hij maar kan reiken (en dat is nog lang niet zeker) tot een algemeenheid die mij niet kleineert en evenmin verplettert.
Het was duidelijk: ik moest er op af.

Ik besloot toen om mij bij mijn nieuwe analyse te laten leiden door de bekoring die voor mij van bepaalde foto's uitging. Want van die

LIJKE JUICHEN

tie van de fotografie. Uitgangspunt voor hem is zijn ervaring als kijker. Op deze pagina's een fragment uit dit boek dat onlangs in de Nederlandse vertaling bij de Arbeiderspers verscheen onder de titel „De lichtende Kamer".

bekoring was ik tenminste zeker. Hoe kon ik die benoemen? Waren ze biologerend? Nee, deze of gene foto die ik apart vind en waar ik van houd, heeft niets weg van het lichtpunt dat voor mijn ogen heen en weer zwaait zodat mijn hoofd mee wiegelt; wat in mij wordt opgeroepen is juist het tegenovergestelde van versuffing; eerder een innerlijk roersel, iets feestelijks, maar ook barenswee, de druk van het onzegbare dat gezegd wil worden. Wat dan? Belangstelling? Dat gaat niet ver genoeg; ik hoef niet bij mijn ontroering te raden te gaan om een opsomming te geven van de verschillende redenen die men heeft om belang te stellen in een foto; men kan ofwel begeerte voelen voor het weergegeven voorwerp, landschap of lichaam; het wezen dat men er op herkent, beminnen of bemind hebben; zich verbazen over wat men onder ogen krijgt; of anders de prestatie van de fotograaf bewonderen of aanvechtbaar vinden, etcetera; maar die vormen van belangstelling zijn los, heterogeen; een bepaalde foto kan op bepaalde punten voldoen en mij uiteindelijk weinig belang inboezemen; en als een andere foto mij bijzonder belangwekkend lijkt, dan zou ik graag weten wat mij nu precies raakt in die foto. Daarom vond ik dat het juiste woord voor (voorlopig) de bekoring die er voor mij van bepaalde foto's uitgaat, het woord ‚gevalligheid' was. De ene foto ‚gevalt' mij, de andere niet.

Dit beginsel van gevalligheid stelt mij in staat de Fotografie te laten bestaan. Omgekeerd, zonder gevalligheid geen foto. Om Sartre te citeren: „Krantefoto's kunnen mij best ‚niets zeggen', dat wil zeggen dat ik ze bezie zonder daarmee enig bestaan te poneren. De personen wier foto ik dan onder ogen heb, worden door middel van die foto wel bereikt, maar zonder dat ze een bestaan verkrijgen , net als de Ridder en de Dood, die door middel van Dürers ets wel bereikt worden, maar zonder dat ik hen echt poneer. Men kan trouwens gevallen noteren waarin een foto mij dusdanig onverschillig laat, dat ik zelfs geen ‚beeld-konstruktie' pleeg. De foto wordt dan vaag als voorwerp gezien, en de personages die er op voorkomen worden weliswaar als personages gezien, maar alleen vanwege hun overeenkomst met menselijke wezens, zonder een bepaald gerichte bedoeling. Ze zweven tussen de oevers der perceptie, die van het teken en die van het beeld, zonder ooit ergens aan te leggen."

In die vreugdeloze woestenij krijg ik opeens een foto, waar ik van opleef en die ik leven inblaas. Zo moet ik dus de bekoring benoemen die de foto haar bestaan schenkt: *levendigheid.* Zelf is de foto in geen enkel opzicht levend te noemen (ik geloof niet in levensechte foto's), maar ik leef er van op: Net als van ieder willekeurig *lotgeval* of be*leve*nis.

foto van André Kertész.

Barthes: „In feite kijkt hij nergens naar; zijn liefde en zijn angst houdt hij in, naar binnen gekeerd: dat is de Blik".
Het hondje, Parijs 1921

Uit:* „De lichtende kamer" *door Roland Barthes. Uitgeverij De Arbeiderspers te Amsterdam. ISBN 90 295 0147 2

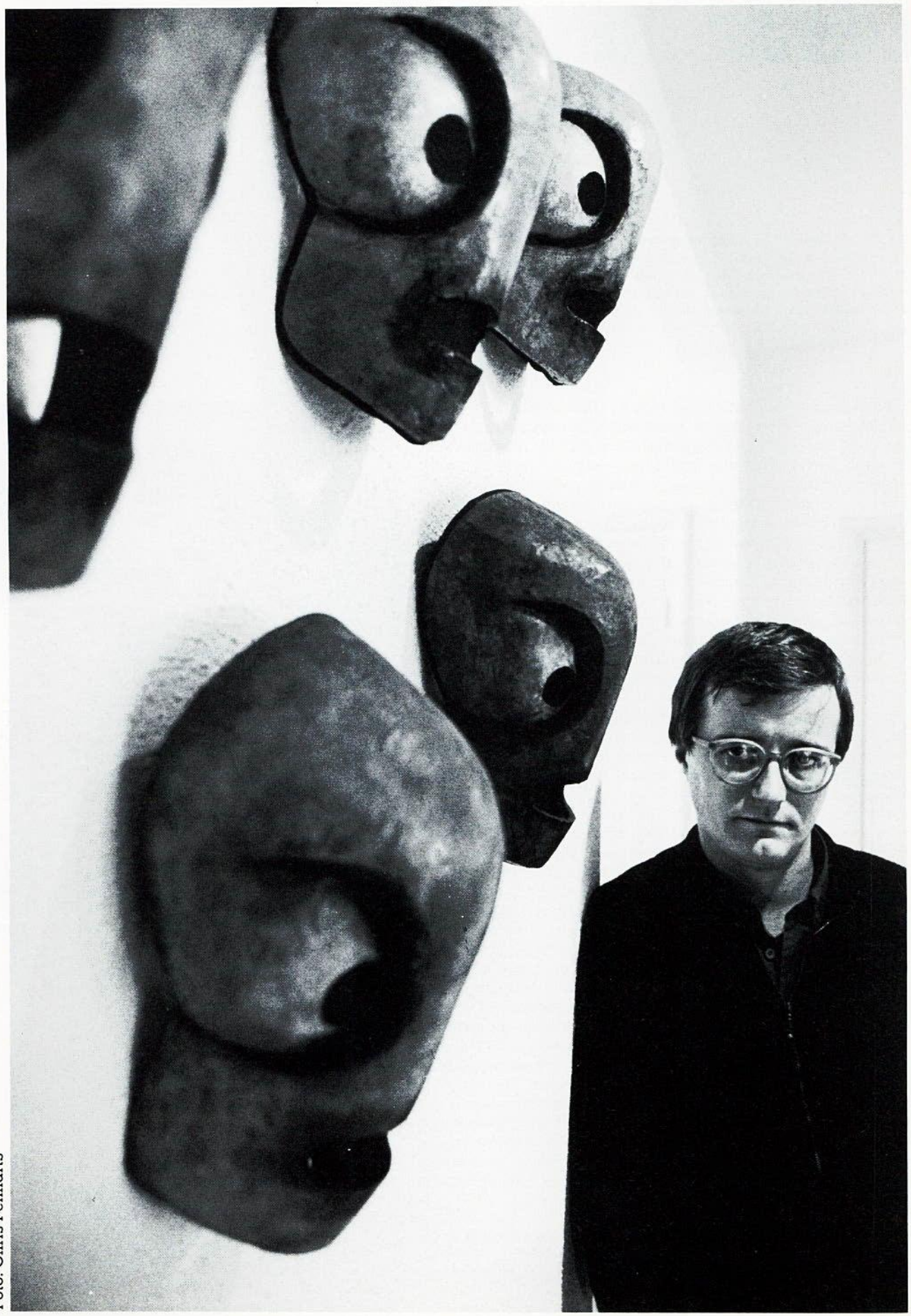

Foto: Chris Pennarts

ERIC OOSTHOEK

IK KIJK VOORAL MET EMOTIE

door Ingeborg van Teeseling

„Televisiedrama moet me meenemen. Het is niet goed als ik er alleen tegenaan zit te kijken. Ik word niet echt geroerd door abstrakt werk, of dat nou theater is of beeldende kunst. Ik moet ogen zien; werk graag dicht tegen de as, ben dol op close-ups. Vorm op zich kan natuurlijk wel meespelen in een atmosfeer. Eén klein meisje in een zaal met abstrakte meesters kan heel indrukwekkend zijn. Maar als beeld dat emotie opwekt. Ménsen fascineren mij. Dat is mijn manier van kijken. Nabijheid, emotie, inhoud."

Kultureel centrum De Balie in Amsterdam. Zomer in Holland: wind, regen, zeer bewolkt. Van de grote blauwe bus op de stoep lopen draden, kabels en snoertjes trossendik naar binnen. Daar blijken ze gekoppeld aan lampen, camera's, mikrofoons en andere apparatuur. Het is twee uur 's middags en de ploeg is nog steeds bezig met de scènes die die ochtend gedraaid hadden moeten worden. Deze grijze dag aanpassen aan wat op film een zomerse moet lijken, heeft twee uur vertraging opgeleverd. In het café wordt een scène uitgelicht, gerepeteerd en opgenomen. IKON-regisseur Eric Oosthoek loopt rond, kijkt, veegt een tafeltje schoon en maakt een geintje met Lineke Ryxman, die de hoofdrol speelt in *De Rivier waarin ik zwom*. Het laatste produkt van de in Nederland zo langzamerhand legendarisch geworden drama-afdeling van de IKON.
Oosthoek is gekleed in „battledress". Beige broek met overal zakken, beige overhemd met korte mouwen. Walkie-talkie onder handbereik, ijsberend, grinnikend als er iets fout gaat, onafgebroken rokend en wriemelend aan z'n kraag.
In de foyer van de theaterzaal zitten zo'n vijftig figuranten. Grote thermoskannen koffie en de obligate broodjes ham en kaas. Er wordt gerookt, de krant gelezen, gelachen, geargumenteerd, ofwel: gewacht. Een uur later zit iedereen in de zaal, klaar voor de opname van een forumdiskussie. Oosthoek is op een rustige manier alom tegenwoordig. Vangt op, legt uit, kijkt, vertelt wat er in de scène zou moeten gebeuren, koestert zijn spelers, peilt het licht, de sfeer in de zaal, verlegt een boek op tafel. Samengetrokken ogen en neus, verstrooid zweet afvegend aan z'n rechterbil. Af en toe lijkt het alsof hij zijn ogen scherp stelt.

„Met echt kijken neem je risico. Dan kun je informatie krijgen die je niet wilt, die je in problemen of verwarring brengt. Ik vind dat leuk, want het is zo saai als je niet eens verder kijkt. En saai is dodelijk. Ik heb het nodig om af en toe op een ander been te worden gezet. Over grenzen geduwd. Zodat ik blijf ontwikkelen. Het laadt op, maakt bang, haalt je uit je routine, maakt je onzeker. Er gebeurt van alles met je. En dat is beter voor jezelf en voor je vak dan dat er niks gebeurt. Ik onderneem ook aktie, wíl af en toe mijn blik vergroten. Ben net naar Amerika geweest en heb daar 57 dramaprodukties gezien in één week; kijk, leer, doe. Om weer eens wat anders om m'n oren te krijgen.
Ter voorbereiding van *MS De Weereld* ben ik meegeweest met een coaster. De zee op, zien, proberen te snappen. Reizen gebruik ik sowieso om meer te zien. Ik probeer iedere twee jaar even weg te zijn, op een andere manier te leven, andere doelstellingen te hebben. Het maken van fantastisch televisiedrama is een hoge doelstelling, die mij híer zeer bezig houdt. Dáár ben ik bezig met eten, met vervoer of kapotte voeten. Dat scheutje helderheid en afstand is heel goed. En verder vooral dingen alleen doen.
Een dag naar Amsterdam gaan en wat lopen, een boek kopen, films zien. Of ergens gewoon in een stadsbus stappen en rondkijken. Naar buiten of in de bus zelf. Kijken wat mensen doen, hoe ze reageren op elkaar, op mij. Nee, ik kijk niet altijd naar hetzelfde. Probeer sowieso niet in kategorieën te kijken. Als je dat doet, zie je kategorieën die je niet genoemd hebt over het hoofd.
Op een gegeven moment kun je er als regisseur achter komen dat je al jaren hetzelfde doet. Dan heb je kijken, waarnemen, zien als aktieve prikkel, verwaarloosd. Zie je alleen nog maar wat je wilt zien. Heel veilig. Zoals mensen op vakantie gaan met een auto vol pindakaas en aardappelen.

Tweede paar ogen

De belangrijkste eigenschappen van een regisseur? Ik weet het niet platter te zeggen dan goed kunnen kijken en luisteren. Als je dat niet kunt, moet je niet met het vak beginnen. Ik heb ook wel eens met akteurs gewerkt die niet konden kijken. Dat is vreselijk. Als ik allemaal mooie verhalen vertel over wat ik zie in mijn hoofd, hoe iets eruit moet gaan zien en je ziet dat het niet overkomt.... Als mensen dat niet aanvoelen, als ze kijken als een kip naar het onweer, dan kun je er niks mee. Ik heb ook een vreselijke hekel aan iemand die me niet aankijkt. Of die me wel aankijkt en ondertussen aan het bedenken is wat hij vanavond gaat eten. Als

Met echt kijken neem je risico. Dan kun je informatie krijgen die je niet wilt, die je in problemen of verwarring brengt. Het laadt op, maakt bang, haalt je uit je routine

diegene een akteur is, wil ik daar niet mee werken. Want dat betekent dat hij vlucht, zich verschuilt, niet bereid is, om zich echt te laten zien.
Ik zou niet kunnen regisseren zoals ik dat nu doe als ik niet zou kunnen kijken. Dan zou ik een tweede paar ogen nodig hebben van iemand die je heel erg vertrouwt op het visuele vlak. En je zou heel goed moeten blijven luisteren. Maar of het mooi is uitgelicht of goed in beeld is? Nee, dat zie je dan niet. Dat wil niet zeggen dat mijn manier van kijken de regisseur van me maakt die ik ben. Ik ben zo, omdat ik emotioneel in elkaar zit zoals ik in elkaar zit en door de manier waarop ik met mensen omga.
Maar zonder kijken zou ik wel zeer gehandikapt zijn. Vooral reaktieshots of „stil spel" zoals dat slecht heet, zijn niet te regisseren als je het niet ziet. Ik zou een produktie wel onder mijn supervisie kunnen maken, maar niet meer de visuele verantwoordelijkheid kunnen dragen, omdat ik bijvoorbeeld de uitsnedes niet meer kan zien.

Alles interpreteren

Meestal kijk ik in de monitor, onder de camera, als we aan het draaien zijn. Als ik daar niet zit, of iemand zit ervoor, kan ik vaak toch wel beoordelen of een scène goed ging. Door ritme, spanning, adem. Dat kun je beluisteren, bevoelen. Kijken is voor mij een emotionele gebeurtenis. Kijken veroorzaakt een reaktie. Waardevrij kijken bestaat niet. Ik kijk naar jou en bedenk daar iets bij. Kijken is een impuls, dat gaat naar je kop toe, of naar je buik, of...
Ik kijk als ik werk. Ik zou gek worden als ik op straat net zo zou moeten kijken als ik dat doe in mijn werk. In repetitie, opname of montage kijk je met een geweldige emotionele betrokkenheid. Daar word je heel moe van, ik tenminste wel. Alles proberen te zien, te interpreteren. En vooral alles voor het eerst zien, te voelen of het aankomt, klopt. Op straat zie ik wel van alles, maar ik breng het terug naar waar ik in mijn werk mee bezig ben. Iemand zien lopen, kijken, staan en dan even inzoomen, registreren en later gebruiken. Het vermoeiende gevolg kan zijn dat je altijd aan het werk bent. Soms zet ik dan bewust de knop op nul. In mijn vakantie zit ik dan drie weken uit te kijken over een Franse vallei. Uit te kijken, niet te zien.

Toegankelijk zijn

Kijken is niet los te maken van ruiken, voelen, proeven. Het is allemaal waarnemen. Die brede vorm van kijken is de belangrijkste voedingsbron van alles wat ik doe. Maar dan versta ik er ook lezen onder, en gewoon wat voor je uit staren. Kijken is toegankelijk zijn voor atmosferen.
Goed waarnemen vind ik heel belangrijk. Veel zien, veel feiten zien. Binnenkomen in een huis, na tien minuten weggaan en weten wat voor lampen er hingen, hoe iemand eruit zag, welke kleuren er waren, schilderijen, boeken. Meteen zien als iemand een nieuwe bril heeft of z'n haar geknipt. Dat heb ik geleerd van het regisseren. Die twintig jaar dat ik werk ben ik voortdurend getraind in zien en dat onthouden en beoordelen.

Jezelf trainen

Kijken kun je leren. Niet helemaal, er moet wel een beetje talent zijn, hoe gevaarlijk ik dat woord ook vind. Mensen die niet kunnen kijken, zullen het ook nooit leren. Maar als je geïnteresseerd bent in mensen, gevoelig voor mooie of afschuwelijke dingen, voor emotie, dan kun je jezelf trainen om dat beter te zien. Mijn vader en ik hadden vroeger een spelletje. Als we ergens geweest waren en thuiskwamen, moest ik proberen zo precies mogelijk te beschrijven waar we waren geweest. Training. Je kunt ook leren selektief te kijken of ongekonditioneerd. Ik geef zelf kursussen aan aankomend regisseurs en probeer ze te leren wat beeldtaal is. Waarom iets emotioneert of niet, waarom het saai is of leuk. In hoeverre dat gevoel te maken heeft met wat ze zien."

Een villa aan de weg naar Soestdijk. Een ongetwijfeld duur, maar fantasieloos huis. Groot grasveld, zwembad, schuur met open-haard-stammetjes keurig opgestapeld onder een extra afdak. Witte vloerbedekking, leren banken, glazen bijzettafels. Zoals het hoort. Het is een week of twee na de opnames in De Balie en het regent nog steeds. Als we binnenkomen staat Eric Oosthoek, draaiboek en aanwijzingen in de achterzak van dezelfde beige broek, met zijn hoofdrolspeelster te praten over een zin die niet lekker loopt. Opperste koncentratie. Vandaag wordt de moordscène gedraaid, een kruciaal en moeilijk deel van het stuk. Camera- en geluidsman overleggen over de uitsnede

Lineke Ryxman als Marith in de door Eric Oosthoek geregisseerde televisie-serie 'De rivier waarin ik zwom'

Eric Oosthoek (40), leerde het regie-vak aan de toneelschool in Amsterdam. Werkte daarna als freelance toneelregisseur voor o.a. De NoorderCompagnie en Theater. In 1973 werd hij vaste regisseur van de Kleine Komedie, waar hij politiek vormingstheater maakte. Na een jaar werd zijn taak daar uitgebreid met het artistiek leiderschap van het gezelschap. Sinds 1977 is hij dramaregisseur in vaste dienst bij de IKON-televisie. Hij heeft documentaires gemaakt, onder meer over de Wereldraad van Kerken en de Sovjet-film vanaf 1917. Maar is vooral bekend door zijn dramaprodukties, zoals MS de Weereld, Sanne, Liefde en Vandattum en Twee Mensen. Vanaf november loopt zijn laatste serie De Rivier waarin ik zwom, op de televisie.

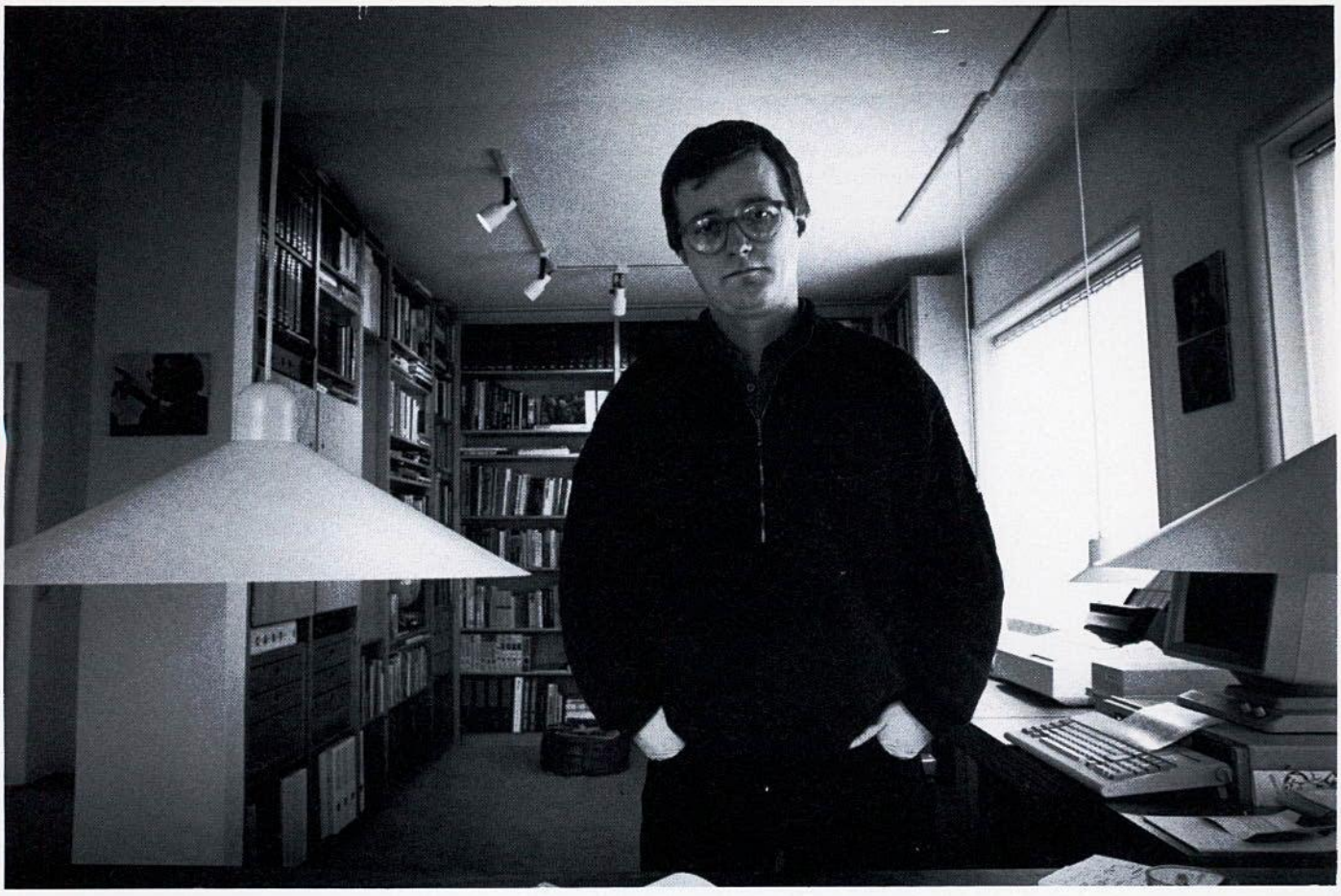

Foto: Chris Pennarts

Als je geïnteresseerd bent in mensen, gevoelig voor mooie of afschuwelijke dingen, voor emotie, dan kun je jezelf trainen om dat beter te zien

van een shot. Eric rookt en krabt op z'n buik. Hij ziet er moe uit, bijna in de kleur van zijn outfit. Na bijna een maand draaien in Nederland lijkt iedereen trouwens aan het eind van z'n Latijn.
Terwijl de regisseur in diskussie gaat met een Engelse akteur over emotionele heftigheid van de scene, probeert Ryxman zich te koncentreren. Totaal afgesloten, in zichzelf kijkend, staat ze in een hoekje van de kamer. Er wordt eindeloos gerepeteerd. Oosthoek blijft rustig, ook als het echt misgaat. Voorover gebogen, handen op de knieën, blijft hij kijken.
„Bij elke produktie kijk ik op een andere manier. Als ik iets zou moeten maken over de RSV en een man die miljoenen aan overheidsgeld achterover heeft gedrukt, werk ik vanuit politieke, rationele betrokkenheid. Dan komt er een ander resultaat uit dan als ik een stuk maak over een vrouw die haar dochtertje door geweld heeft verloren. Dan ben ik er veel emotioneler mee bezig. Dat geldt natuurlijk het sterkst als het over iets gaat dat ik zelf heb meegemaakt. Ik heb eens een tv-spel gemaakt over een vader en een zoon, Otto en Hans. Vader is aan het aftakelen, zoon wordt gekonfronteerd met zichzelf, zijn vak en de relatie met zijn vader. Dat spel is voor een groot gedeelte gebaseerd op de anderhalf jaar dat ik mijn vader verzorgd heb voordat hij doodging. Als ik er nu naar kijk, is het alsof ik mijn vader zie. Omdat het gemaakt is vanuit mijn kennis, gevoed door mijn ervaringen. Weten, gezien hebben, hoe iemand loopt als hij een beroerte heeft gehad, hoe iemand probeert te praten terwijl hij dat eigenlijk niet kan. Zo wordt het een ander produkt. Als ik me niet herinnerd had hoe belangrijk het voor mijn vader was om na een jaar weer in bad te zitten, had die scène waarschijnlijk nooit in Otto en Hans gezeten. Nu zat het in mijn geheugen geëtst en kon ik het gebruiken.

Enige graadmeter

Ik probeer niet-gekonditioneerd te kijken. Dat is sowieso een voorwaarde bij dit vak. Kijken alsof het elke keer opnieuw gebeurt. Bij repeteren geldt dat, maar bij opnames helemaal. Als je dan kijkt of het wel zo gaat als is afgesproken, zie je niet wat er gebeurt. Gewoon fris kijken: vind ik het mooi, doet het me wat? Was ik afgeleid, door licht of een kabel? Dan was het dus niet goed. Ik kijk alleen maar met mijn eigen ogen, ik heb niks anders. Ik ben mijn enige graadmeter. Ik kijk niet als publiek, daar kan ik me niks bij voorstellen. Er bestaat ook niet één manier om een scène te regisseren. Dus doe ik alleen wat ik interessant vind. Ik kijk vooral naar ogen en fysiek. of dat me boeit, of daar iets in gebeurt. Je kunt aan de manier waarop een akteur zit, staat, loopt ook goed zien of het „klikt" tussen hem en het materiaal, de emotie van een scène. Je ziet oude pijn, frustraties. Ziet hoeveel gevoel mensen toelaten en wat ze afschermen. Een goed akteur betrekt zijn eigen ervaringen bij de rol die hij speelt. En soms kunnen die ervaringen pijnlijk zijn. Daar moet je iets mee als regisseur. Maar je moet het wel eerst zien. Goed kijken dus, anders gaat het ten koste van de kwaliteit van het produkt.

Het konsumeren van drama, van televisie, kan iedereen. Maar elk mens ziet iets anders. Dat heeft te maken met hoe je een boodschap wenst te ontvangen en wat je eigen ervaring is. Ik ben ook heel blij dat niet iedereen hetzelfde ziet, want anders zou een boodschap heel belerend overkomen. Ik wil graag dat het op veel manieren te interpreteren is. In emoties dan. Maar het blijft vreemd. In een eerdere produktie zat een blootscène. Heel keurig, twee mensen onder de douche, ze raakten elkaar niet eens aan. Daarop kregen we een brief van een mevrouw die schande sprak van de vrijscène op het strand. Zo boos geworden dat ze iets heel anders had gezien. Blind van woede." ■

ELS VAN THIEL

Links min zeven, rechts min acht. De kenners weten dan wel hoe laat het is.
Op mijn vijfde was ik een klein, dik meisje met een bril met dikke glazen. Op mijn veertiende was ik nog steeds een klein, dik meisje met een bril met dikke glazen. Op die aanvallige leeftijd had ik er tot mijn verdriet ook nog jeugdpuistjes bij. En het uiterlijk begon méé te tellen. Geen van mijn favorieten droeg een bril. Elisabeth Taylor noch Sophia Loren. Oh, hoe kon ik ooit ook zo'n verpletterende vrouwelijkheid bereiken met dat ding op mijn neus? Melina Mercouri was nog niet ontdekt. Met gevaar voor eigen leven besloot ik m'n bril voorbij de voordeur van het ouderlijk huis niet meer op te zetten. Op de tast scharrelde ik rond in een wazige wereld die ik aanzag voor het volle leven. Het eerste vriendje meldde zich al kon ik hem slechts binnen een circel van één meter identificeren. Zie je wel, dacht ik, en ik vond het een indrukwekkende stap voorwaarts. Je moet wel uit je zelf naar me toekomen als je me van school haalt, zei ik tegen hem. Dat deed hij, maar niet voor lang.
De kontaktlens zorgde voor het moment der momenten: ik kon mezelf voor het eerst zonder bril in de spiegel bekijken! Nog geen Sophia of Elisabeth, nog altijd klein en mollig, maar zonder die dikke glaasjes tussen mij en de wereld.
De kontaktlens deed zijn naam eer aan. Er kwamen heren en er gingen heren in mijn leven. Eén kreet – „Help ik ben mijn lens kwijt" – en de medemens duikt bereidwillig voor je voeten om te helpen zoeken.
Nog steeds geen Sophia Loren of Elisabeth Taylor, maar elke morgen als ik met dat lensje op mijn wijsvinger sta te balanceren, verandert een wereld van watten in mijn eigen badkamer. Een klein, maar aangenaam wonder.

IK ZIE M'N VROUW NOG NET
IETS BETER DAN DAT ZIJ MIJ HOORT

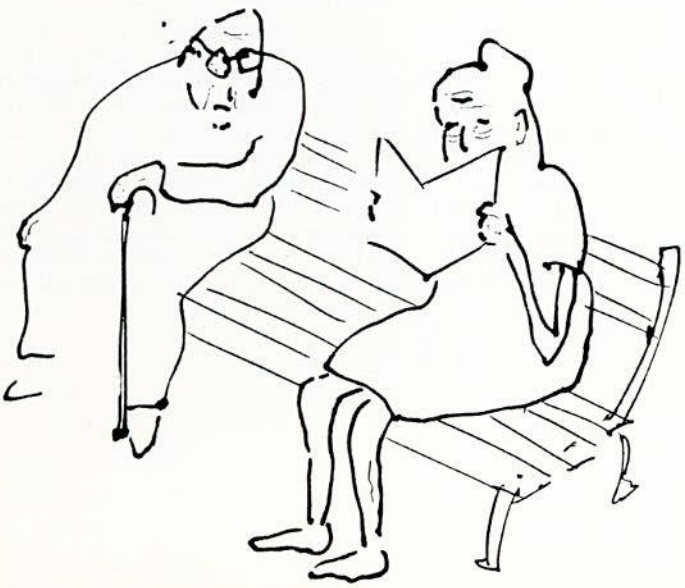

MAAR KENNELIJK
IS LIEFDE
GEEN KWESTIE
VAN
ZINTUIGEN

CHRIS PENNARTS

ZIEN

Je loopt er aan voorbij. Je ziet ze. Ze zijn er, maar je wilt ze niet zien. Overal ter wereld, of het nu India, Filipijnen, of Brazilië is. Overal zie je ze. Ze zien mij, ze zien jou, iedereen die voorbij komt. Alles zien ze, alles waar ze niet aan deel kunnen nemen. Het zijn **mensen.** Mensen die arm zijn, mislukt, weggetrapt, uitgekost en apart gezet. Jong of oud, het maakt niet uit.
De samenleving die voorbij trekt, ziet hen niet meer zitten. Jou zien ze wel, en ze zijn er bang van. Ze sturen een buitenlandse fotograaf weg of pakken hem op. Want dát willen ze niet laten zien. Ga naar de mooie bergen kijken, zie hoe fraai alle vrouwen hier in dit land zijn. Loop door, laat ze met rust.

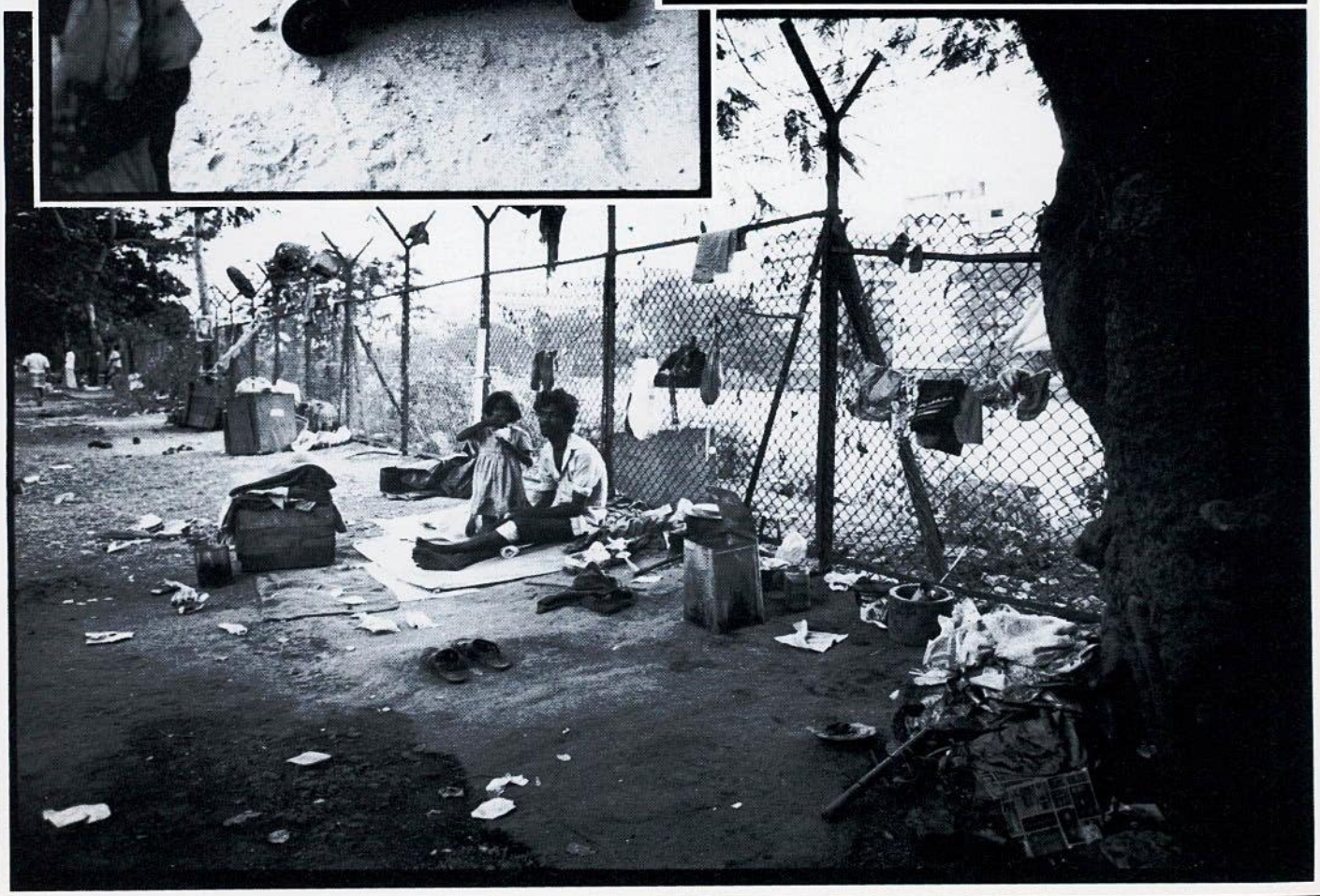

© David Hockney c/o Beeldrecht Amsterdam

DAVID HOCKNEY

HET KIJKEN BEKEKEN

Op foto vastleggen wat je ziet is eigenlijk onmogelijk. Immers, de realiteit is voortdurend in beweging. Een foto kan dan ook nooit meer zijn dan één ogenblik uit een stroom van beelden die ons bereikt wanneer we kijken.
Voor de kunstenaar David Hockney een uitdaging om naar een vorm van fotografie te zoeken waarin het echte kijken meer tot z'n recht kan komen. Hij vond de oplossing door grote panelen te maken met fotocollages. Eerst strakke mozaïeken van polaroidfoto's, later gaat hij over op meer speelse vormen van „gewone" foto's.
Hockney: „Er is tijd voor nodig om deze voorstellingen te bekijken. Je kunt er lang naar kijken, daar nodigen ze toe uit. Maar nog belangrijker is dat ik me realiseerde dat deze manier van fotograferen in feite de manier waarop wij kijken heel dicht benadert: niet in één oogwenk maar in aparte ogenblikken waaruit we dan ons beeld van de werkelijkheid opbouwen. Zo neemt mijn oog jou niet in één keer in z'n geheel op, maar juist snel; in nerveuze kleine vluchtige blikken. Ik kijk naar je schouder, je oor, je ogen, je wangen, de knoop van je hemd, je schoenen, je haar, je ogen, je neus en je mond. Ik heb wel honderd aparte ogenblikken nodig om mijn indruk van jou op te bouwen", aldus David Hockney over het tot stand komen van zijn fotocollages (In: Cameraworks).

Kijken kost tijd, en daarom is het op de collages ook niet overal even laat. We zien het onderwerp op verschillende tijdstippen, voortdurend in beweging. Momenten overlappen elkaar versnipperd. En toch kunnen we de voorstelling als één geheel zien. Zo laat Hockney ons zien hoe we kijken.

Hes van Huizen

Tot 8 januari is in de Tate Galery in London nog een retrospektief van het werk van David Hockney te zien. De katalogus is ook in Nederland verkrijgbaar: „David Hockney, a retrospective".

HOE KIJKT U EN WAT ZIET U

Hoe kijkt u en wat ziet u? Dat was de vraag die wij in het vorige nummer stelden aan de lezers. Veel mensen stuurden hun reaktie. De redaktie dankt alle inzenders heel hartelijk en plaatst op deze pagina's een selektie van de redakties.

Als ik naar mijn medemens kijk, zie ik talloze manieren van hoe ik zou kunnen zijn, had kunnen zijn of nog kan worden. Tenslotte is iemand bij toeval geboren uit bepaalde ouders en bij toeval in bepaalde sociale-kulturele en ekonomische omstandigheden opgegroeid.
Als ik iemand voor kortere of langere tijd observeer kan ik in hem/haar aspekten ontdekken waar ik lering uit kan trekken. Hoe iemand met zichzelf en anderen omgaat kan voor mij een steun betekenen. Dit gedrag kan mijn eigen handels- en/of denkwijze relativeren. Maar, en zeker niet op de tweede plaats, kan een medemens mij laten zien door zijn gedrag (verbaal en non-verbaal) hoe ik bepaalde aspekten in mijn leven zou kunnen hanteren. Als ik een medemens observeer probeer ik diens denkwijze te achterhalen. Waardoor komt het dat hij/zij op die manier reageert, wat gaat er in iemand om.
Ik ben me ervan bewust dat wat ik zie in mijn medemens „mijn" werkelijkheid is. Deze bewustwording neemt hand over hand toe. Een belangrijke oorzaak hiervan is het verschil wat ik bemerk tussen „mijn" werkelijkheid en het beeld wat de ander van zich heeft als ik mijn visie ter discussie stel. Mijns inziens is het erg belangrijk bij je eigen zienswijze vraagtekens te plaatsen, te twijfelen aan de waarheid daarvan. Ik probeer mijn referentiekader steeds duidelijker voor ogen te houden en dat van mijn medemens, zodat er begrip kan ontstaan voor elkaar.
Hoe eerder ik mij ervan bewust ben wat ik zie in mijn medemens mijn eigen „ingevulde" werkelijkheid is, des te eerder probeer ik meer intensief met iemand in kontakt te treden. Hierdoor kunnen misstanden, zoals vooroordelen, worden voorkomen of in ieder geval worden teruggedrongen.,
Nicolette van Kalleveen (Den Haag)

Ik kijk naar de totale verschijning van de mens; gezicht, figuur en kleding. Details interesseren mij weinig. Ik onderga de uitstraling van het geheel.
Vaak zet ik zo'n karakter om in een pop. Die pop biedt mij dan de gelegenheid er in alle rust naar te blijven kijken, iets dat je met levende wezens niet ongestraft kunt doen! In de vorm van een pop kun je de meest uiteenlopende karakters op je in laten werken – zonder ermee in konflikt te komen. Ook de TV biedt een uitstekende gelegenheid tot bestuderen van de mens en hier zelfs in al zijn emoties gepresenteerd. Het leert ons erg veel over onszelf als we ons daarvoor open stellen.
Het zien staat in direkt kontakt met gevoel. Immers, we reageren op karakters in tekenfilms, poppenspel (b.v. Wajang) en schimmenspel eigenlijk met dezelfde emoties van anti- en sympathie als op het levende om ons heen. Het is een deel van het leven wat niet te verklaren valt met „ervaring" alleen. Immers, kleine kinderen en dieren met weinig ervaring reageren óók spontaan en zeer persoonlijk. Alléén met kijken kan er een plotselinge reactie van liefde of afschuw ontstaan, tussen mensen en dieren. Als we ontvankelijk zijn voor indrukken met de ogen waargenomen, dan is het niet verwonderlijk dat Kunst in al zijn vormen die emoties kan oproepen.
Het leven is boeiend!
Gré de Vries-Brandts (Amsterdam)

er is een tijd
om te kijken
maar ook een tijd
om een oogje dicht te doen

kijken naar kunst
is kijken naar de kunstenaar daarachter

zijn lijnen, zijn stippen
zijn vegen, zijn strepen
zijn krassen, zijn halen
zijn vlakken, zijn kleuren

zijn opbouw, zijn kompositie
zijn zekerheid, zijn twijfel
zijn agressie, zijn overgave
zijn kunstwerk

Celine Polak (Delft)

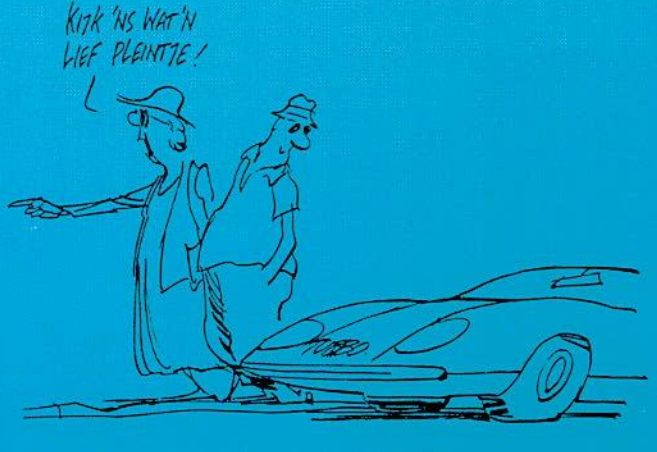

Mee-kijken . . .!
Enige jaren geleden vroeg ik iemand hoe zij de kerstdagen had doorgebracht. „Ik ben een paar dagen bij een vriendin geweest", was haar antwoord. Die vriendin woont alleen en komt weinig uit haar huis omdat zij blind is. Een klein beetje licht heeft zij nog wel in de ogen, maar ze kan niets onderscheiden. De dagen zijn voor haar eenzaam en lang.
Zelf heb ik een drukke job bij de telefoondienst. Ik wilde iets nuttigs doen met mijn vrije dagen. Dus bood ik aan bij haar te komen logeren. Zo met de gedachte – dan offer ik me maar eens op –. Dat is een stemming waar velen in de kersttijd vol van zijn.
Het liep anders uit dan ik gedacht had. Want door mijn blinde vriendin leerde ik dingen zien waar ik normaal aan voorbij ging. Wij liepen samen door het bos. Zij vroeg mij alles te vertellen wat ik zag. Daardoor lette ik op elke bijzonderheid aan bloemen en planten. Ik zag de vele kleuren, de grillige vormen van de stammen en takken.
Ik genoot van het bladertapijt waar wij zo heerlijk doorheen stapten. Ineens besefte ik dat ik nooit oog had gehad voor de mooie dingen om ons heen. Door mijn vriendin leerde ik opmerken en zien. Het heeft me beschaamd en ook blij gemaakt.
Ik heb die kerst geleerd dat een handicap ook een andere kant heeft, het kan iets betekenen voor een ander."
Bovenstaand verhaal verklaart duidelijk dat kijken niet hetzelfde is als zien.
Persoonlijk raak ik altijd ontroerd wanneer mijn diepste gevoelens gestalte krijgen in het geboden kijkspel. Alsof ik in een spiegel kijk.
Voor mij niets zo boeiend als jezelf terug te vinden in de ander.

E. van der Veen-Wijnberg
Trosdravik 87
8935 CL Leeuwarden.

KIJKEN
MIJN EERSTE STAP
NAAR EEN WERELD

ZIEN
MIJN EERSTE WETEN

DAT IK HET LIEFSTE
NAADLOOS DOORVERBIND
MET TASTBAAR MAKEN
MET BEELD

KAN IK WEER KIJKEN
OF EEN ANDER HET ZIET
DAN – HERKENNEN –
DE WERELD DELEN

KAN IK HOREN
WAT ER TE ZEGGEN IS
DAT LANGZAAM RIJGEN
AAN MIJN EIGEN WOORDEN

LANGZAAM ZIEN
DE ZILVEREN DRAAD

DOOR JOU
DOOR MIJ
DOOR ALLES.

LEIDA MOSSELMAN (EDE)

Ze is fors gebouwd,
haar handen, grof en vol groeven.
Menige dweil kent haar.
Ze woont in een tehuis,
samen met anderen.
Vestandelijk is ze anders,
wat minder dan ik.

Ze vecht voor meer eigenwaarde.
Ze durft zichzelf, meer te laten zien.
Ze doet dit in een tehuis,
samen met anderen.
En ik? Ik werk daar.

Fietsend door een stad,
zie ik haar, in een flits.
Een overvolle bus.
Ze zit aan het raam, en
kijkt vragend me aan.
Het snijdt door me heen:
„Zit er niemand naast haar".

Ik kus haar, en zij vraagt waarom.

Theo Wouters (Beuningen)

Kijken

Zoals wij kijken zoveel werelden zijn er,
zoveel waarheden.
Zó veel kijken wij naar anderen
en dat is kijken naar méér.
Dwingen wij de ander te zien
zoals wij zien.
Wij kijken met onze jeugd,
wij kijken naar onze toekomst,
maar zo zelden in het nu.
Wij kijken met ons verdriet.
Wij kijken met gesloten ogen
en zien zelden de schijn.

Maar kijken met duizend ogen,
kijken zonder grenzen,
kijken zonder herinnering,
naakt kijken, zonder vooroordeel,
is jezelf zien in anderen.
Is kijken met je tenen tot aan je kruin.
Is kijken zonder onderschrift.
Is de intense trilling zien van dingen,
zien dat alles niet meer hetzelfde is.

En dan, als men werkelijk kijkt, dan
zien wij de essentie,
dan zien wij alles . . .
Dan zal men schaterlachen!

Karin Eybers (Besançon, Frankrijk)

IEDERE TIJD HEEFT ZIJN EIGEN KIJK OP REMBRANDT

„De man met de rode muts" wordt sinds kort niet meer toegeschreven aan Rembrandt, onze bekendste schilder. Daarentegen is de schets „De engel verlaat Manaoh en zijn vrouw" juist herontdekt als een échte Rembrandt. Het kan verkeren zelfs met behulp van de modernste natuur-wetenschappelijke methoden. Want nog steeds geeft vooral de persoonlijke kijk van de deskundigen de doorslag. Daarnaast lijkt het wel of iedere tijd zijn eigen Rembrandt heeft.
Piet Hertogh ging op zoek naar de Rembrandt van de jaren tachtig. De vraag hoe wij naar Rembrandt kijken, blijkt veel te maken te hebben met hoe Rembrandt zelf keek.

In tegenstelling tot wat sommige romantici plegen te beweren, is Rembrandt in zijn eigen tijd nooit verguisd geweest. De in Leiden (in 1606) geboren Van Rijn ging weliswaar in 1656 failliet, maar dat was na een zeer suksesvolle periode als kommercieel schilder in het Amsterdam van de Gouden Eeuw, en is veeleer te wijten aan financieel wanbeheer dan aan artistieke miskenning. Bekend is dat de opdrachtgevers „De Nachtwacht" te donker vonden, en ook werd hij wel gehekeld vanwege zijn „verfoeilijke ongevoeglijkheyt" – de meester schrok er niet voor terug op een voorstelling van de prediking van Johannes de Doper ook twee kopulerende hondjes af te beelden. Overwegend was echter de lof. In een boek uit 1678 prees Samuel van Hoogstraeten, een leerling van Rembrandt, diens komposities, de „schikking van schaduwen en lichten" en de wijze waarop Rembrandt de „reflexeeringen" van het licht weergaf. Karakteristiek noemde Van Hoogstraeten het vermogen van Rembrandt om de „lijdingen des gemoeds" weer te geven.
Nu, driehonderd jaar later, worden deze kwaliteiten door de internationale kunstwereld nog steeds genoemd om de grootsheid van Rembrandt's oeuvre te beschrijven, én als kriteria om zijn schilderijen en tekeningen van dat van anderen te kunnen onderscheiden. Natuurlijk wordt de toeschrijvingskwestie tegenwoordig ook te lijf gegaan met behulp van natuur-wetenschappelijke methoden (zoals onderzoek met röntgenstraling en verschillende soorten licht), maar niet zelden geeft nog steeds de kijk van een deskundige op stijl en lijnvoering de doorslag.

Zelfde leermeester

De bepaling van de authenticiteit van de tekeningen is zo moeilijk omdat Rembrandt gedurende zijn veertigjarige loopbaan veel leerlingen had die door zijn onderricht sterk zijn beïnvloed. In Rembrandt's atelier werd gezamenlijk naar model getekend (Van Hoogstraeten spreekt wel van „schoolen van naektzitting"), waarbij de leraar aanwijzingen gaf en zelfs korrekties in de tekeningen van zijn leerlingen aanbracht. Ook heeft Rembrandt veel navolgers gehad die zijn voorstellingen kopieerden of zijn thema's opnieuw uitwerkten. De schilderijen-tentoonstelling in Parijs is grotendeels aan dit laatste onderwerp gewijd.
Rembrandt's stijl laat zich het best beschrijven in vergelijking met die van zijn tijdgenoot Jan Lievens (1607-1674). Deze was net als Rembrandt in de leer geweest bij de schilder Pieter Lastman. Volgens Peter Schatborn, konservator van de tekeningen in het Rijksprentenkabinet in Amsterdam, werkten beide kunstenaars tot ongeveer 1628 in eenzelfde, beschrijvende stijl, die ze hadden overgenomen van hun leermeester. Rembrandt gebruikte in die tijd sterk doorlopende contouren, werkte vaak met arceringen en had een lineaire lijnvoering waarmee veel details weergegeven kunnen worden. We zien dit in de vroegste prent die van Rembrandt bekend is, „De besnijdenis", deze hangt in het Rembrandthuis in Amsterdam.
Na 1628 blijft Lievens in deze stijl doorgaan, maar Rembrandt begint zijn veel persoonlijkere stijl te ontwikkelen waar hij wereldvermaard mee is geworden. De lijnvoering wordt losser en „opener", er verschijnen schaduw- en lichtvlekken. De vormen worden minder precies, dit versterkt de ruimte- en lichtwerking. Zo lukt het Rembrandt om plasticiteit en een persoonlijke toets in zijn werk te brengen.

Schitterende vergelijkingen

In het Rembrandthuis is tot en met 8 januari een expositie ingericht met werken van Jan Lievens en Rembrandt. De tentoonstelling biedt de mogelijkheid tekeningen en etsen van de beide meesters van hetzelfde thema of naar hetzelfde model, met elkaar te vergelijken, doordat de werken van de meesters soms naast elkaar hangen.
Meer dan welke expositie ook toont het het genie van Rembrandt in vergelijking met de lang niet onbegaafde Lievens. Behalve de verschillen in stijl valt op hoe Rembrandt zijn voorstellingen kracht en dynamiek weet te geven door een levendige en energieke uitdrukking in het gelaat te leggen. Zelfs als Rembrandt verslagenheid of ouderdom weergeeft is het doorleefde, gedragen verslagenheid en ouderdom zonder de zweem van de uitdrukkingsloosheid waarmee Lievens zijn voorstellingen soms behept. Deze tekeningen en etsen maken duidelijk dat Rembrandt volledig is geslaagd om zijn figuren „natuurlijke beweeglijkheyt" mee te geven, zoals de schilder ooit schreef in een brief.

De weergave van de wanden

„Het genie van Rembrandt zat niet in zijn stijl, het zat in zijn geest. Ja, natuurlijk had hij een virtuose stijl, maar belangrijker is dat hij in de werkelijkheid zag wat hij erin wilde zien. Dat zien we aan zijn werk: hij keek vooral naar het gezicht en de handen. In die zin was hij een humanist," zegt Emmanuel Starcky, organisator van de expositie van de Parijse Rembrandttekeningen. Hij laat de voorkant van de door hem vervaardigde katalogus zien, een prachtige krijttekening van de Apostel Paulus („Sint Paulus mediterend") en wijst en-

Links een borstbeeld van een oude man van voren door Jan Lievens. Rechts „De eerste „Oosterse" kop gemaakt door Rembrandt. Zoek de verschillen in kracht en dynamiek. Te zien in het Rembrandthuis in Amsterdam.

thousiast op de weergave van de handen. In één van de weinige gevallen waarin Starcky een alternatieve toeschrijving voorstelt, is die weergave van de handen een faktor van doorslaggevend belang om het niet aan Rembrandt toe te schrijven. Het gaat om „Oude man gezeten in een fauteuil bij een tafel", waarop positionering van de handen niet harmoniseert met de uitdrukking van de gehele figuur.

De tentoonstelling in Parijs toont 130 tekeningen waarvan er 72 van Rembrandt zijn en drie – met enige twijfel – worden toegeschreven aan Rembrandt. De expositie „opent" met een kaart van het Nederland uit de 17de eeuw. Volgens Starcky is Rembrandt namelijk een typisch Nederlands kunstenaar: de traditioneel aan Nederland toegeschreven vrijheid en tolerantie ziet hij terug in Rembrandt's losse en gedurfde stijl. Naast een tabel met de belangrijkste data uit Rembrandt's leven, hangt een zelfportret van de kunstenaar uit 1663, zes jaar voor zijn dood. In dit portret ziet Starcky alle belangrijke kanten van de persoonlijkheid van de schilder weergegeven. De fraaie burgerkleding met brede kraag duidt volgens Starcky op het verlangen van Rembrandt om een kunstenaar-aristokraat te zijn naar het voorbeeld van de in zijn tijd beroemde Italiaanse kunstenaars. De rimpels in het gelaat, waarmee Rembrandt zichzelf geenszins geflatteerd weergeeft, wijzen op de „diepere intelligentie" waarmee Rembrandt voortdurend „ het leven" en „het wezen" van andere, „gewone" mensen heeft ondervraagd. Verder veronderstelt Starcky dat de kunstenaar, die volgens hem zeer religieus was, zichzelf hier heeft geschilderd naar het model van, alweer, de apostel Paulus.

De Rotterdamse expositie

Zo spekulatief Starcky's uitwijdingen klinken over de achtergrond van zijn expositie (waar overigens schitterende prenten te zien zijn), zo wetenschappelijk oogt de Rotterdamse expositie. Deze tentoonstelling is georganiseerd ter gelegenheid van het verschijnen van het tweede deel van de katalogus waarin de tekeningen van Rembrandt en zijn school uit het bezit van museum Boymans-van Beuningen geïnventariseerd worden. In het eerste deel, gepubliceerd in 1969, werden door de toenmalige konservator H. R. Hoetink nog meer dan zestig tekeningen en schetsen als Rembrandts bestempeld. In het tweede deel reduceert kunsthistoricus Jeroen Giltaij op basis van nieuw onderzoek het aantal „echte" Rembrandts tot 35. Hierbij zijn één nieuwe aanwinst, „Abraham, Hagar en Ismaël", en twee nieuwe schetsen die zijn ontdekt op de achterkant van bestaande tekeningen, meegerekend. De tekeningen worden als in konsentrische cirkels getoond rondom de nieuwe aanwinst. Dus hoe verder van het centrum hoe „minder Rembrandt" en hoe minder zeker de toeschrijving. Aan de rand van de expositie hangen meer dan veertig „anoniemen" en een twintigtal tekeningen uit de kategorie „Vroeger toegeschreven aan Rembrandt". Ook het schilderijen-bestand van Boymans-van Beuningen is door het onderzoek van Giltaij aanzienlijk in waarde gedaald: twee, door het museum als Rembrandts aangekochte schilderijen, „De man met de rode muts" en Moeder met bakerkind" worden toegeschreven aan respektievelijk een onbekende navolger en Barent Fabritius.

Persoonlijke opvatting

In de inleiding van de katalogus presenteert Giltaij zijn selektie uitdrukkelijk als een voorstel dat niet geheel vrij is van persoonlijke opvattingen. De meest „zekere" Rembrandts zijn de tekeningen die met de naam van de meester gesigneerd zijn. Daarnaast de tekeningen die als voorstudies van schilderijen of etsen van Rembrandt beschouwd kunnen worden. Op basis van de zo geselekteerde tekeningen konkludeert Giltaij dat Rembrandt een „meesterlijk tekenaar" was. Een kwalifikatie die – zoals Giltaij er onmiddellijk op laat volgen, – „nauwelijks toetsbare maatstaven" oplevert maar die hij toch als belangrijk kriterium gebruikt bij zijn toeschrijvingsonderzoek.

In één geval heeft Giltaij een tekening die (door Hoetink) aan een leerling werd toegeschreven, herontdekt als een Rembrandt. Het gaat om de fraaie schets „De engel verlaat Manaoh en zijn vrouw" (zie illustratie). Over dit werk hebben Rembrandt-kenners door de tijd heen een opmerkelijk wisselende kijk gehad. Het werd achtereenvolgens toegeschreven aan Rembrandt, aan Ferdinand Bol of Govaert Flinck (beiden werkten aan het begin van hun karrière als assistent in het atelier van Rem-

door Piet Hertogh

„Zittend naakt op de rug gezien". Waarschijnlijk gemaakt door een onbekende leerling van Rembrandt. Te zien in museum Boymans-van Beuningen in Rotterdam.

„De engel verlaat Manoah en zijn vrouw". Een echte Rembrandt? In de ogen van kunsthistoricus Jeroen Giltaij wel. Te zien in museum Boymans-van Beuningen in Rotterdam.

brandt). Daarna zou het gemaakt zijn door een onbekende leerling; toen werd het weer aan Ferdinand Bol toegeschreven en nu dus weer opnieuw aan Rembrandt. Giltaij herkent in het werk de karakteristieken van de jonge Rembrandt en konkludeert: „De twijfels aan de toeschrijving aan Rembrandt zijn geenszins gerechtvaardigd. Er is een groep tekeningen bekend, die in dezelfde, sterk arcerende stijl en in dezelfde galnoteninkt is uitgevoerd (–). De groep is vermoedelijk omstreeks 1632-33, in het begin van Rembrandt's Amsterdamse tijd ontstaan."

Zittend naakt

De weinige naaktstudies uit het bezit van Boymans-van Beuningen worden door Giltaij allemaal toegeschreven aan de „anonieme school". Zo ook het „Zittend naakt op de rug gezien" (zie illustratie). Een tekening uit een reeks van een twintigtal naaktstudies die echter in tekenstijl onderling zeer uiteenlopen en niet alle door Rembrandt zelf gemaakt kunnen zijn. Door het werk qua kompositie en stijl te vergelijken met drie andere uit de serie, besluit Giltaij dat de Rotterdamse tekening die steeds beschouwd is als een Rembrandt, door een onbekende leerling moet zijn gemaakt. Hij stelt dat de aanduiding van de kachel op de achtergrond onsamenhangend is, de scheiding tussen vloer en achterwand onduidelijk en de konstruktie van de lage stoel wankel. „Wat betreft de figuur zelf blijken de omtreklijnen zwak en aarzelend, en maakt de modellering van de rugpartij een overdreven gedetailleerde en voorzichtige indruk. De opvatting dat de tekening van Rembrandt is, moet daarom worden verworpen." Het zal duidelijk zijn: alleen de beste tekeningen zijn volgens de Rotterdamse katalogus de „echte" Rembrandts.

Nieuwe ontdekkingen

Het is opmerkelijk dat het Nederlands toeschrijvingsonderzoek, zoals dat van Giltaij en van het Rembrandt Research Project, resulteert in een aanzienlijke reduktie van het aantal „echte" Rembrandts. Buitenlandse onderzoekers daarentegen ontdekken geregeld „nieuwe" Rembrandts.
Op een op 19 november van dit jaar gehouden Rembrandt-symposium in het Rotterdamse museum, betoogde Martin Royalton-Kisch van het Londense British Museum aan de hand van een diapresentatie dat één van de aquarellen van zijn museum een Rembrandt betrof. Nog voor de aanvang van de lezing merkte de voorzitter van het symposium Egbert Haverkamp Begemann, hoogleraar aan het Institute of Fine Arts in New York, op dat de titel van de lezing niet juist gekozen was. Hij zou niet moeten zijn „Is er een Rembrandt-aquarel in het British Museum?", maar: „Is er een Rembrandt-aquarel van Rembrandt?" daar er tot dan toe geen aquarellen aan de Leidse schilder toegeschreven waren. Na de lezing, waarin Royalton-Kisch zijn toeschrijving beargumenteerde door de aquarel te vergelijken met enige bekende landschapstekeningen van Rembrandt en zijn leerlingen, bleek Ernst van de Wetering van het Rembrandt Research Project niet overtuigd. Volgens Van de Wetering had de aquarel een te sterk uitgewerkte voorgrond om van Rembrandt te kunnen zijn: „Het lijkt alsof het een glooiend landschap is. Bij Rembrandt echter krijg je altijd de indruk dat je je in een onmetelijk vlak landschap bevindt." Niet alleen ieder tijdperk, ook ieder land schijnt zo zijn eigen kijk op Rembrandt te hebben!

**U kunt ook zelf naar het werk van Rembrandt gaan kijken. Het Rotterdamse Boymans-Van Beuningen heeft een overzichttentoonstelling ingericht van schetsen en tekeningen van Rembrandt. U kunt hier tot 5 maart terecht. Daarnaast is er ook een kleine expositie van schilderijen van Rembrandt en zijn leerlingen en navolgers. En in Parijs is tot 30 januari de expositie „Rembrandt et son école, dessins du Musée du Louvre" te zien in het Pavillon de Flore van het Louvre plus nog een kleine expositie onder de titel „Peintres rembranesques au Louvre" (tot 28 maart).
Dan is er in het Rembrandthuis te Amsterdam tot 8 januari een overzicht te zien van de tekeningen van Jan Lievens, een tijdgenoot van Rembrandt die sterk door hem is beïnvloed.**

„Rustende Leeuw" door Rembrandt. Te zien in het Louvre in Parijs.

KOOS VAN ZOMEREN

STEENUIL

Een kijker vergroot de wereld door haar te verkleinen, wat dat aangaat is het een heel menselijk ding.
Een heuvel links, een heuvel rechts, de Geul kronkelend in het midden en boven dat alles een mottig wolkendek. In een handomdraai is dit landschap gereduceerd tot het fragment van een knotwilg, drijvend in een ongedefinieerde ruimte. Je verandert wat aan de scherpstelling, zodat de groeven en vertakkingen haarscherp op je netvlies vallen.
Net als je begint te geloven dat de vogel, die je in een flits hebt zien aanvliegen, door de boom verzwolgen is, ontwaar je twee heldergele ogen, die ongelovig, verbijsterd bijna, terugstaren. Steenuil.
Wat hem dwarszit zijn die kolossale kijkerogen. Bekeken worden voorspelt in de natuur zelden iets goeds. De volgende stap is dikwijls dat je wordt opgegeten. Zelfs onder mensen, die op dit punt toch weinig te vrezen hebben, rust een taboe op staren – behalve voor verliefden natuurlijk.
Oogkontakt met vogels is iets zeldzaams. Ze bekijken je alleen om na te gaan of er gevaar te duchten valt en gaan er dan vandoor of doen verder alsof je lucht bent. Uilen zijn eigenlijk de enige die je het gevoel geven dat ze jou bekijken zoals jij hen bekijkt. Denkend.
Maar ze hebben daar geen Leitz voor nodig. Het steenuiltje ziet jou met het blote oog even scherp. Hij rekt zich uit, beweegt zijn ronde kop heen en weer en duikt weer in elkaar. De lichte streep boven zijn ogen suggereert gefronste wenkbrauwen. Je grinnikt en laat de kijker zakken. Je bewaart het beeld van een vogel die een beeld van jou bewaart.
In de oudheid moeten de Grieken hun steenuiltjes al op deze manier hebben bekeken. Ze lazen in die stralend gele ogen iets van zichzelf en noemden dat wijsheid. Over het verkleinen van de wereld gesproken.

Uit: ***„Een vederlicht wanhoop" door Koos van Zomeren met een tekening van Peter Vos. Uitgeverij De Arbeiderspers te Amsterdam. ISBN 90 295 6004 5***

(Advertentie)

IDEALISME
bestaat dat nog?

We leven in een jachtige tijd die kennelijk wordt overheerst door koele beredeneerde zakelijkheid. En er is nog zoveel te verbeteren.

Daarom: bestaan ze nog, de mensen die zich willen inzetten voor een ... zeg maar... betere wereld?

ANDO-leden menen van wel. Zij hebben besloten zelf onder andere alcoholvrij te leven. Het menselijk denken en handelen moet niet door bewustzijnsverruimende middelen worden beïnvloed.

Wordt voor f 35,80 per jaar lid of donateur (vanaf f 15,- per jaar) van de ANDO. Wilt u meer weten? Bel of schrijf dan naar Algemene Nederlandse Drankbestrijders Organisatie ANDO, Cornelis Houtmanstraat 21, 3572 LT Utrecht, telefoon 030 - 718988.

ANDO

BROCHURE

Eind vorig jaar hield Jan Glastra van Loon zijn Socrateslezing en startte daarmee het bezinningsprojekt „Humanisme en levensstijl".

Er blijkt grote belangstelling voor de tekst van de lezing te zijn. Reden genoeg om deze in een aantrekkelijke brochure te steken. De brochure van 16 pagina's is gratis verkrijgbaar. Een telefoontje of kaartje (met uw naam en adres) is genoeg. Bel naar 030-318145 of schrijf: HV Postbus 114, 3500 AC Utrecht.

(Advertentie)

Humanistisch geestelijke verzorging gedetineerden

Herhaalde oproep

Voor de nieuw te openen gevangenis in Leeuwarden vraagt het Humanistisch Verbond voor de Dienst Geestelijk Raadswerk bij de inrichtingen van Justitie op korte termijn een:

HUMANISTISCH GEESTELIJK RAADSMAN/VROUW

16 uur per week

Het werk:
Telefonische inlichtingen over deze functie worden verstrekt door mevrouw mr Th.C. Engel, centraal geestelijk raadsvrouw, te bereiken onder nummer 030-510772.

Wij vragen:
- academisch niveau
- een (bijna) voltooide studie aan het Humanistisch Opleidings Instituut
- ervaring in een geestelijk begeleidende functie
- bereidheid mee te werken aan een medisch en antecedentenonderzoek.

Wij bieden:
- een salaris van min. *f* 3209,- en max. *f* 6908,- bruto per maand, afhankelijk van opleiding en ervaring, gebaseerd op een volledige werkweek
- 8% vakantietoeslag.

Schriftelijke sollicitaties binnen 14 dagen, graag voorzien van motivering en curriculum vitae en onder vermelding van vacaturenummer 8-0121/3362, richten aan: mevrouw mr. Th.C. Engel, centraal geestelijk raadsvrouw bij de inrichtingen van Justitie, J.M. Kemperstraat 1, 3581 KG Utrecht.

ROB HUIBERS

STOEPRANDEN

We deden het vaak toen ik klein was. Soms stuurde een buurman ons weg, bang voor deuken in zijn Ford Anglia of Borgward Isabella. Gelukkig was er een overvloed aan stoepranden, er waren nog maar weinig auto's.
Wij bereikten een grote bedrevenheid in de kunst van het stoepranden. Dat heerlijke geluid van de bal die precies de rand van het trottoir raakt en in een strakke boog naar de triomferende werper terugkaatst. Booiingg! Precies hetzelfde geluid als waarmee altijd het acht-uur-journaal op televisie begon.

De foto werd op 27 maart 1988 voor het dagblad Trouw gemaakt. Het is de Bajonetstraat in Rotterdam die geheel moest worden ontruimd omdat verderop een Engelse vliegtuigbom uit de Tweede Wereldoorlog werd gedemonteerd. Een bereden agent bewaakt de huizen van de geëvacueerde bewoners.

Foto: Rob Huibers

IK ZIE METEEN IN WAT VOOR STEMMIN

Foto: Lieck-th Sluiter

door Els van Thiel

Een vrolijk hoofd met veel blonde krullen. Nicoline Franken is 29 jaar, moeder van twee zoontjes en van beroep fysiotherapeute. Samen met echtgenoot Michaël heeft ze een praktijk in Sprundel, een stipje op de kaart tussen Breda en Roosendaal. Een mooi huis met uitzicht op veel groen. Binnen veel wit en lichtblauw; bloemen, boeken en gezellige hoekjes om te zitten. Kim de hond rent uitgelaten achter een tennisbal aan en gooit daarbij op een gegeven moment met een klap een stoel om. Nicoline praat rustig door, merkt het niet.
Bij binnenkomst had ze me een plek gewezen waar ik moest gaan zitten. „Dan valt het licht goed op je gezicht en kan ik je goed verstaan", had ze verklaard. Nicoline is doof. Voor haar is kijken verstaan, kijken naar het mondbeeld – het liplezen. Maar ook kijken naar de gelaatsuitdrukking, want die geeft de kontekst aan.

„Kijk, zegt ze terwijl ze haar gezicht afdekt met haar handen zodat er alleen een klein stukje mond zichtbaar blijft, zo wordt het moeilijk." Het gaat ook om de expressie en de lichaamshouding. Ik wil zien of iemand blij is of verdrietig. Maakt hij een grapje of is het serieus bedoeld? Wordt er een vraag gesteld of is het een mededeling?" De nieuwslezers van het tv-journaal zijn volgens haar in dit opzicht berucht. Door hun „neutrale" houding en manier van spreken zijn ze zeer moeilijk verstaanbaar voor dove kijkers.
Nicoline is altijd doof geweest en dat vindt ze nu eigenlijk een voordeel. „Soms vraag ik me wel eens af hoe Michaëls stem klinkt, hoe hij praat. Dat zou ik één keer willen horen. Maar misschien ga ik het dan voortaan erg missen. Ik weet niet hoe het is om te horen en daarom mis ik het ook niet." Ze heeft nooit een speciale school voor doven bezocht. Haar moeder leerde haar met veel geduld en doorzettingsvermogen praten, lezen en schrijven met behulp van plaatjes, plakboeken, plastic beestjes en kaartjes. Ze heeft ze bewaard, een zak vol celluloid plaatjes met grote letters. Als de familie ging eten, legde haar moeder bij ieder bord een naamkaartje. Ook de voorwerpen in huis werden voorzien van kaartjes: „tafel", „stoel", „deur". Langzaamaan werden de woordjes eenvoudige zinnetjes: „pappa gaat weg" en „Marieke ligt." Die zinnetjes werden steeds maar weer hardop uitgesproken om haar te leren naar het gezicht te kijken. Al vonden de ouders van Nicoline dat een kind nergens beter kan opgroeien dan thuis, het was niet zo dat ze principiële bezwaren hadden tegen speciale dovenscholen. Maar het ging gewoon zo goed met Nicoline dat het niet nodig was. Met drie jaar kon ze al lezen. De kleuterschool, de lagere school en de Havo doorliep ze met sukses. Een heerlijke, geborgen, warme jeugd vol vrienden en vriendinnen, zegt ze zelf. Maar ook een gedegen training in kijken. Ze moest leren heel goed te kijken. „Het is een tweede natuur geworden. Ik zie álles. Dat is niet altijd zo leuk voor andere mensen omdat ik dingen zie die misschien niet voor mijn ogen bestemd zijn. Ik bijvoorbeeld meteen in wat voor stemming iemand verkeert. Dat is geen hokus-pokus, ik heb daar in de loop van de tijd een heel zuiver gevoel voor ontwikkeld door heel goed te kijken naar de gelaatsuitdrukking, de ogen en de houding. Als Michaël enorm loopt te zoeken naar iets, heb ik het alláng gezien. Ik kan schrijven zonder naar mijn handen te kijken. Dat heb ik geleerd op de lagere school als de onderwijzer dicteerde, want ik moest natuurlijk naar zijn mond blijven kijken. Ik kan razendsnel lezen, ook als ik de letters ondersteboven zie of van opzij. Aan gordijnen die nauwelijks zichtbaar bewegen zie ik al dat er iemand binnenkomt. En aan de manier waarop Kim haar staart beweegt zie ik of Michaël thuiskomt of dat er een vreemde in aantocht is."
Nicoline vertelt altijd tegen patiënten dat ze doof is, maar ze hen wel kan begrijpen, vooral door middel van liplezen. Ze drukt hen op het hart zich niet door haar doofheid belemmerd te voe-

EMAND VERKEERT

len om iets te vragen. Als ze zwangerschapsgymnastiek geeft, vormen de deelneemsters een kring en zit Nicoline ertussen in, zodat ze iedereen kan zien. De afspraak is dat iemand die iets wil vragen, de hand opsteekt. Bij de groep voor bewegingsgymnastiek, die zo'n twintig deelnemers telt, gaat Nicoline in de kring zitten of staan zodat ze ook hierbij iedereen kan zien. Voor de individuele kontakten met patiënten heeft de fysiotherapeute een kreatieve oplossing gevonden: een verplaatsbare spiegel. Zo kan ze bij behandelingen bijvoorbeeld bij een massage, toch het gezicht van de patiënt zien. Aan de uitdrukking kan ze zien of de patiënt ontspannen is, of hij zich lekker voelt, pijn heeft of dat hij misschien iets wil vertellen. Nicoline: „Ik krijg hele levensverhalen te horen. Kommunikatie is een onmisbaar onderdeel van de massage. Door met elkaar te praten kom je erachter hoe de klachten zijn ontstaan. Waardoor worden ze erger? Waardoor verminderen ze? Met mijn handen voel ik de spieren, maar intussen kijk ik voortdurend naar de patiënt."
Er is ineens een lichtflits in de kamer: Menno wordt wakker en zet het op een huilen. Allerlei geluidssignalen worden in het huis door een lichtflits zichtbaar. Als de kinderen in hun bedje huilen, is aan het aantal lichtflitsen te zien of het om Maarten of Menno gaat. Ook de deurbel en de telefoon rinkelen op deze wijze „zichtbaar".

Nicoline en Michaël hebben elkaar leren kennen op de opleiding voor fysiotherapeut. Ze waren aan het oefenen in een zwembad. Hij vertelde honderduit, zij begreep er geen letter van. Niet alleen omdat het water om hen heen spatte, maar hij droeg ook nog een baard, een snor en een zwembril. Geen attributen die het er voor een mens die doof is gemakkelijker op maken de ander te begrijpen. Ze heeft altijd in een horende wereld geleefd. Een persoonlijke keuze. Daarom kent ze ook geen gebarentaal. Toch is ze geen voorstandster om alléén te leren luisteren en spreker, of alléén de gebarentaal te leren. Daarmee zet je jezelf als een doof mens in een hokje. Je kunt dan of alleen met horenden kommuniceren of alleen met doven. Het beste is om allebei de talen te leren.
Nicoline heeft van jongs af aan altijd veel vrienden en vriendinnen gehad. Ook later vormde haar doofheid geen beletsel om goede kontakten met anderen te onderhouden. Toch kan ik – uitgerust met twee horende oren en behept met alle vooroordelen van horenden – het niet nalaten te vragen of het zo nu en dan niet eenzaam is in zo'n stille wereld. „Ik sta er maar zelden bij stil. Ik denk eingenlijk nooit aan mijn beperkingen. Veel meer aan wat ik wél kan, en dat is heel veel. Ik heb veel gelluk gehad. Maar ik heb zelf ook altijd hard geknokt om erbij te horen."
We moeten stoppen met het gesprek. Nicoline gaat met Michaël naar een concert die avond. Een concert? „Jazeker. Op de eerste rij, schoenen uit, kousenvoeten op de grond, handen op de leuning. Ik kan de trillingen van de muziek horen en ik kijk mijn ogen uit. Ik geniet héél erg van de mooie kostuums, hoe de mensen bewegen, hoe ze met elkaar omgaan, de sfeer... Het genot om met z'n tweeën zoiets mee te maken."

GEBARENTAAL

Het Dovenontmoetingscentrum aan de Stadhouderskade in Amsterdam is een grote, helder verlichte ruimte. Het is er geanimeerd. Bezoekers kussen elkaar ter begroeting, er wordt gelachen, gegeten, gedronken, gebiljart en gekaart. De kommunikatie verloopt via gebarentaal. Klare taal, da's duidelijk. Behalve voor mij. Dit is een wereld waarin ik me moet aanpassen en ik voel me verschrikkelijk onhandig. Ik ga aan de bar zitten. Iets drinken, gebaart de man achter de bar vragend. Een jonge vrouw op de kruk naast me vraagt of het de eerste keer is dat ik het Dovenontmoetingscentrum bezoek. Ik kom voor een les gebarentaal vertel ik haar, en probeer mijn handen mee te laten praten.

„Ogen zijn voor doven de belangrijkste zintuigen", zegt Wim Emmenes, de docent gebarentaal. „Dove mensen kunnen alleen met elkaar communiceren als ze naar elkaar kijken. Daarom zijn ze gebarentaal gaan gebruiken. In die taal – onze moedertaal – gebeurt veel tegelijk. Alles doet mee: gezichtsexpressie, lichaamstaal en gebaren. Dovemans ogen moeten kijken en horen tegelijk. Ons gezichtsvermogen is daarom veel meer gescherpt dan dat van horenden. Als ik denk of lees, doe ik dat in visuele vorm. Het lijkt alsof mijn hersenen sneller registreren wat ik zie dan bij een horende. Ik merk dat bijvoorbeeld heel goed als ik met iemand in de auto zit die wel gehoor heeft. Dat bordje op de snelweg heb ik al lang en breed opgemerkt als mijn reisgenoot het nog niet eens in het oog heeft gekregen."

Heel jonge, dove kinderen hebben soms de neiging om in hun eigen wereldje te blijven zitten, ze zijn vaak erg naar binnen gekeerd, zegt Wim Emmenes. Zij moeten nadrukkelijk gestimuleerd worden om hun blikveld te verruimen. Ouders moeten hen steeds weer stimuleren om goed om zich heen te kijken. Ik vraag aan Kees, een jonge man die naast me zit, hoe dat bij hem gegaan is. Hij heeft het gemakkelijker gehad dan andere dove kleuters, zegt hij, zijn ouders zijn beiden ook doof. „Op driejarige leeftijd maakte ik al gebaren. Gebarentaal kan ik met recht mijn moedertaal noemen. Als ik met een bal speelde, leerde ik meteen het bijpassende gebaar. In tegenstelling tot dove kleuters in een horend gezin, heb ik altijd goed kunnen kommuniceren met mijn ouders."

Ik kijk mijn ogen uit tijdens de demonstratieles van Wim Emmenes. Nooit eerder zag ik iemand met zo'n expressief gezicht, zo'n „sprekend" lichaam met zulke duidelijke gebaren. Het is een fascinerend schouwspel als hij een doodgewone fiets over een landweggetje laat slingeren. Als hij het gebaar voor „auto" maakt, zie ik die niets van gebarentaal of auto's weet, in één oogopslag of het om een Opel Kadett of dat het om een oude Amerikaanse bak gaat. Als de gebarendocent een verhaaltje vertelt over een man en een vrouw die elkaar ontmoeten, begin ik heel langzaamaan iets te begrijpen van de eigen taal en kultuur van dove mensen. *Wat doet de doofheid van het oor er toe, wanneer de geest hoort?* staat er in grote letters boven de deur. Bij mijn vertrek krijg ik een linnen tas om het informatiemateriaal in te stoppen. „I love you" staat er op. In gebarentaal.

Els van Thiel

DE MAGISCHE KRACHT VAN DE AFBEELDING

„Wat is een boek zonder plaatjes?", verzuchtte Alice in Wonderland al. Een goed gekozen illustratie versterkt de tekst, doet deze beter begrijpen en geeft soms de essentie ervan weer. Maar daardoor gaat er óók vaak een zekere dwang van uit. Illustraties geven namelijk altijd maar één visie weer die op een tekst mogelijk is en „dwingen" ons die te aksepteren.

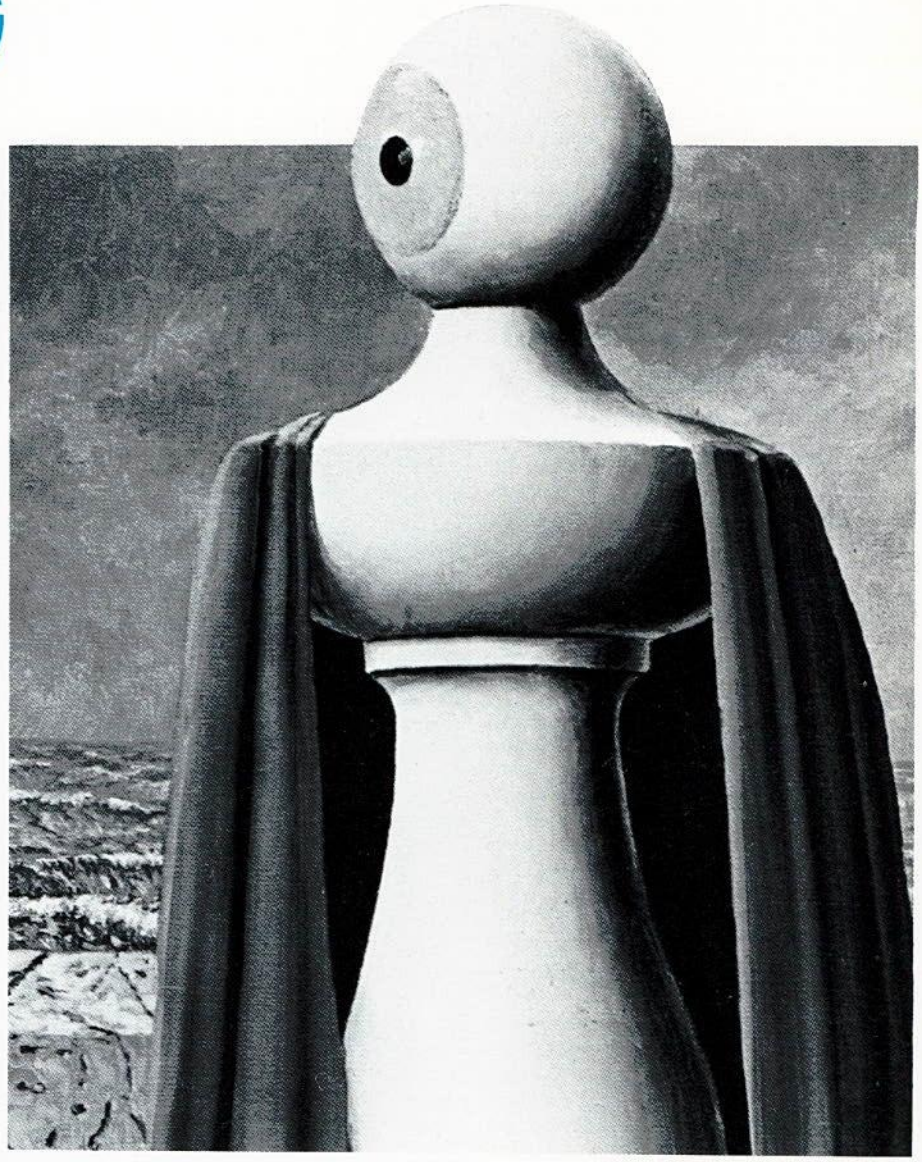

Beeldtaal, de kommunikatie via afbeeldingen, is een andere (en oudere) vorm van kommunikatie dan de geschreven taal. Afbeeldingen bieden een blijvende en tijdloze interpretatie van de werkelijkheid, terwijl zinnen verandering uitdrukken. Als was het alleen al door de tijd die nodig is om de tekst van begin tot einde te lezen. De eerste interpretatie van de werkelijkheid krijgt de mens in beelden. Zo raken kinderen helemaal opgewonden als ze voor het eerst plaatjes kunnen herkennen. Er ontstaat een allereerst „begrijpen" en een begin van „greep" op de werkelijkheid.

Het is dezelfde fascinerende ervaring die prehistorische mensen gehad moeten hebben toen ze voor het eerst grotschilderingen van bisons, herten en mensen zagen. Zelf zullen ze deze niet hebben gezien als een poging om greep op de natuur te krijgen, maar als door mensen opgeroepen verschijningen van bovennatuurlijke, goddelijke wezens. Zo is in de Oosters-orthodoxe kerken het schilderen van ikonen eigenlijk nog steeds geen mensenzaak. Het is de heilige geest van de afgebeelde die zich via de hand van de in trance verkerende monnik-schilder op het doek afbeelt. En bijna iedere kunstenaar zal erkennen dat hij behalve vaardigheid inspiratie nodig heeft, de geest moet krijgen om tot de scheppingsdaad te komen.

Van beelden gaat dus eigenlijk een magische kracht uit. Vandaar dat mensen bij het overbrengen van boodschappen graag van illustraties gebruik maken. Van kinderbijbels tot reclame. Afbeeldingen kunnen ten dienste staan van woorden en andersom. Als beelden en woorden ten dienste van elkaar staan en aan elkaar gekoppeld zijn, zit de zaak muurvast en is er nauwelijks nog een nieuwe interpretatie mogelijk. Het is de bekende dwang van het aap, noot, mies en in het algemeen van de realistische werkelijkheidsopvatting.

Kunst protesteert tegen deze dwang door de werkelijkheid anders dan anders te verbeelden en alternatieve werkelijkheden op te roepen. Zelfs realistische kunst biedt slechts een van de mogelijke visies op de werkelijkheid. De Belgische schilder René Magritte heeft een heel eigen manier van protest tegen deze realistische werkelijkheidsopvatting. Hij schildert heel realistisch onbestaanbare voorwerpen of zet gewone, realistisch afgebeelde objekten in een niet bestaanbare kontekst.

Onlangs is een klein en lezenswaardig boekje van de bekende Franse filosoof Michel Foucault uitgekomen over Magritte. Het gaat vooral over diens bekende werk met de afbeelding van een pijp waar onder staat: „Dit is geen pijp". Met als verdere variaties de tekst: „Dit is geen" met daaronder een pijp. Of: een pijp die ligt op een oerdegelijk houten tafelblad, waarop een fraai koperen naamplaatje vastgeschroefd zit met de tekst: „Dit gaat rustig door geen pijp te zijn." Hij haalt met zijn kritiek de Belgische oer-burgerlijke werkelijkheidsopvatting onderuit. Jammer genoeg doet hij dat op een naar mijn smaak toch ook weer burgerlijke manier. Hierdoor komt veel van zijn werk niet boven het nivo van knap geschilderde gekke plaatjes uit. Geef mij Constant Permeke of James Ensor maar voor echte Belgische kritische kunst. Toch is het heerlijk in het werk van Margritte te grasduinen; er zijn verschillende schilderijen waarvoor ik graag een tijdje zittend zou willen mediteren om op een koopje in wonderschone andere werkelijkheden te vertoeven!

Albert Nieuwland

Verder lezen en vooral kijken:
Michel Foucault: *Dit is geen pijp*, Aramith Amsterdam, 1988, *f* 19,90. Speciaal voor diegenen die ook eens iets vrij toegankelijks van Foucault willen lezen.
René Passerson: *René Magritte*, Taschen Keulen 1985. Een mooi en goedkoop kijkboek in de ramsch bij Scheltema, Holkema en Vermeulen te Amsterdam voor maar *f* 14,95. Informatie bij Libero 041-993945.
Harry Torczyner: *Magritte*, Meulenhoff/Landshoff Amsterdam, *f* 79,–. Een relatief goedkoop standaardwerk over Magritte voor mensen die zich willen verwennen. Overal te koop.

LIESBETH SLUITER

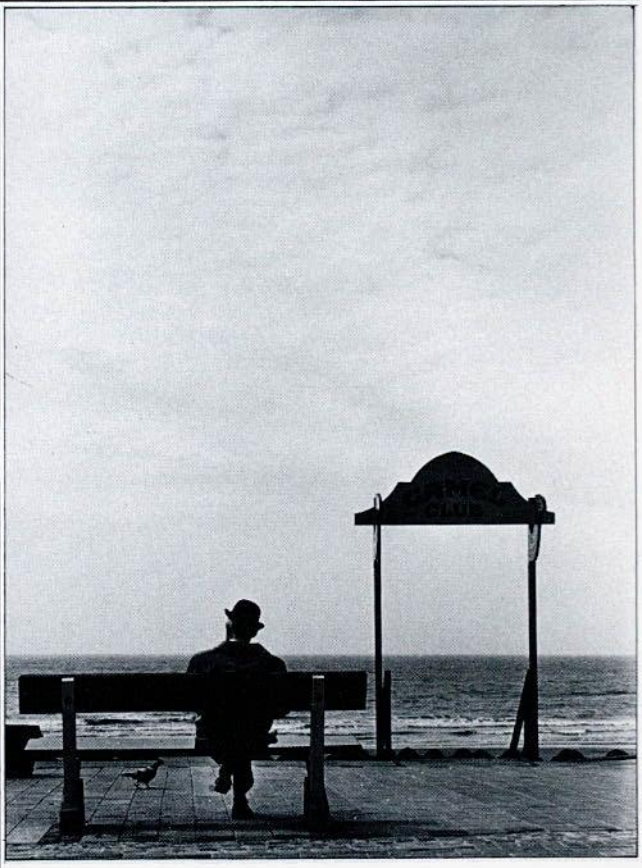

Zigeuners, Berkel Enschot 1986. Uit: „Met eigen ogen", Uitgeverij Thomas Rap, Amsterdam.

DANIEL KONING

NIEUWE REKENSCHAP OVER HUMANISME EN LEVENSSTIJL

„Humanisme en levensstijl" was het onderwerp van het bezinningsprojekt waar het HV zich het afgelopen jaar speciaal mee bezighield. Startschot was de Socrateslezing die Jan Glastra van Loon vorig jaar december hield over dit thema. Ook bezocht de HV-voorzitter het afgelopen jaar menig plaatselijke HV-afdeling waar hij over dit onderwerp diskussieerde. Daarnaast waren er vele aktiviteiten binnen het HV rond het bezinningsprojekt. In dit kader moet ook het thema van het decembernummer van het kwartaalblad Rekenschap (humanistisch tijdschrift voor wetenschap en kultuur) worden gezien. Het nummer biedt veel stof ter diskussie en is daarom zeer geschikt voor de vele gespreksgroepen die zich in het HV met dit thema bezighouden.

Albert Nieuwland geeft eerst een definitie van het begrip levensstijl. Er is sprake van „een wisselwerking tussen ideeën, idealen en waarden aan de ene kant en waarneembaar gedrag aan de andere. Een levensstijl is niet alleen van binnenuit beleefbaar, maar ook van buitenaf afleesbaar. Het is geen toestand, maar een dynamisch proces dat gevoed wordt vanuit de verschillende spanningsverhoudingen die er bestaan tussen bedoelingen en uitkomsten, tussen beleving en beschouwing, geest en lichaam, innerlijk en uiterlijk, zelfbeeld en image. Levensstijl is de manier waarop mensen hun leven in relatie tot hun medemensen en omgeving vorm geven, een manier die de uitdrukking is van de fundamentele waarden waarvoor mensen steeds weer gekozen hebben en kiezen."
Roelie van der Hoeven-Koning schetst in haar artikel „Binnen- en buitenband en Het Verbond daartussen" haar levensbeschouwelijke ontwikkelingsgang van vrijzinnig via vrijblijvend naar humanistisch. Ze beschrijft haar aanvankelijke aarzeling om lid van het HV te worden, zij houdt een pleidooi voor de versterking van de kulturele opvoeding van de samenleving.

Wim van Dooren wijst er in zijn artikel „De stijl is de mens" op dat levensstijl ook een politieke kant heeft. Zelf kiest Wim van Dooren voor het anarcho-humanisme, maar hij is somber over de toekomstmogelijkheden van deze levensstijl: „In de jaren '70 liep het storm, zodra er kolleges, kursussen en lezingenseries werden gegeven over anarchisme. En dat niet alleeen: het leek alsof er een andere mentaliteit ging heersen van meer vrijheid en meer tolerantie. Maar het is voorbij. Steeds meer worden de autoriteiten hersteld en versterkt en steeds minder wordt er geprotesteerd. In elk geval in ons land neemt de malaise toe in een algemene berusting, waarin iedereen tenminste voor zichzelf probeert er zoveel mogelijk uit te slepen."

Een persoonlijk getint artikel in deze Rekenschap is „Zelfportret als humanistisch fysicus" van *Willem de Ruiter*. Dat de invloed van de technologie op de moderne samenleving groot is, weet iedereen. Maar hoe groot is nu het maatschappelijk bewustzijn in onze natuurwetenschappers? Willem de Ruiter schetst hun opvattingen over hun beroep en komt tot de konklusie dat er helaas maar weinig (humanistische) buitenbeentjes zoals hij zijn onder de natuurwetenschappers.
In het overzichtsartikel „Levensstijl en maatschappelijke ontwikkeling" schetst *Peter Krug* de veranderingen in de levensstijl in de laatste twee eeuwen: van vooruitgangsgeloof in de Verlichting tot New-Age-denken in de milieukrisis van heden. *Rob Tielman*

Ja, ik neem een abonnement op het humanistisch kwartaalblad Rekenschap en ontvang gaarne het boek Humanisme Vandaag.

Naam: . . . . . .

Adres: . . . . . .

Postkode/woonplaats: . . . . . .

Handtekening: . . . . . .

Ik wacht met het betalen op de akseptgirokaart.

BELGEN OVER HUMANISME

**De wereld om ons heen verandert, sneller dan ooit tevoren. De mens kan ingrijpen in zijn eigen natuur: zelf bepalen of hij kinderen wil, hoeveel en op welke wijze. De mens heeft ingegrepen in de hem omringende natuur en deze gereguleerd., gekultiveerd en geïndustrialiseerd. Nu keert de natuur zich tegen de mens: rivieren vervuilen, bossen sterven af, de lucht wordt de mens ontnomen. De mens bepaalt de natuur bepaalt de mens bepaalt . . .
Humanisten geloven in de mens.**

**Hoe houden humanisten dat geloof in deze wereld overeind? Wat betekent humanisme vandaag?
„Humanisme Vandaag" is ook de titel van een boekje van de Belgische humanisten, het gaat over problemen van mensen nu en hoe humanisten daarmee om (kunnen) gaan. Een boek over twijfels: „iedereen heeft momenten van onzekerheid. Iedereen ervaart bijwijle het leven als zinloos." Maar ook vol hoop: „Het maakt de humanist niet wanhopig dat de mens zijn eigen zingever kan en moet zijn. Hij stelt immers vertrouwen in de menselijke vermogens.
„Humanisme Vandaag" is een interessant boek voor mensen die meer willen weten over humanisme. Het biedt boeiende perspektieven en zet aan tot verder denken.**

Humanisten Vandaag is te bestellen bij het Humanistisch Verbond in Utrecht. Het kost ƒ 13,50 voor leden en ƒ 15,50 voor niet-leden (exclusief portokosten ƒ 3,–). Als u ƒ 16,50 (leden) of ƒ 18,50 (niet-leden) overmaakt op giro 58 t.n.v. Humanistische Pers, Utrecht o.v.v. Humanisme Vandaag krijgt u het zo spoedig mnogelijk toegestuurd.

U kunt het boekje ok gratis ontvangen als u een abonnement neemt op Rekenschap. Dan moet u de bon invullen op deze pagina invullen en opsturen.

schrijft over de reakties op AIDS en de verschillende levensstijlen die aan die reakties ten grondslag liggen. *Roelie van der Hoeven-Koning* behandelt in haar tweede artikel in dit nummer de roman *Rituelen* van Cees Nooteboom en geeft een analyse van de levensstijlen van de hoofdpersonen daarin: levensstijlen tegen de leegte.
Naast deze thematische artikelen zijn er de gebruikelijke op zichzelf staande beschouwingen in Rekenschap. *Emmy Jacobs* schets het leven van de Mexicaanse schilder Diego Rivera (1886-1957) en *Paul Cliteur* introduceert het begrip kultuurrecht in de rechtfilosofie.
Rekenschap is een tijdschrift dat elk kwartaal opnieuw diskussiestof voorlegt aan de humanistische beweging over onderwerpen die centraal staan in het moderne humanisme. Het blad kan besteld worden door *f* 12,50 te storten op giro 582293 t.n.v. stichting Socrates te Utrecht, onder vermelding van „Rekenschap, december 1988." Een abonnement op Rekenschap kan worden aangevraagd door te schrijven naar Humanistisch Verbond, Antwoordnummer 2181, 3500 VB Utrecht (een postzegel is niet nodig). De abonnementsprijs is *f* 40,– (4 nummers). Wacht u s.v.p. met het betalen van een abonnement op onze akseptgirokaart.
Kado-aktie
Wie met ingang van het decembernummer van Rekenschap een abonnement op het blad neemt, ontvangt gratis het boek **Humanisme Vandaag** van het Belgische Humanistisch Verbond.
Als u bij opgave voor een abonnement **Humanisme Vandaag** als kado wilt ontvangen, vult u dan onderstaande bon in en zend die naar: Humanistisch Verbond, Antwoordnummer 2181, 3500 VB Utrecht (een postzegel is niet nodig). De aktie loopt tot 1 maart 1989.

Veel Chili en Sri Lanka in HOM-Nieuwsbrief

Onlangs verscheen (met vertraging door de brand in het Erasmushuis) weer een Nieuwsbrief van het Humanistisch Overleg Mensenrechten (HOM).
Op 5 oktober sprak een meerderheid van de Chileense bevolking zich in een referendum uit tegen een nieuwe ambtsperiode van generaal Pinochet. Ter ondersteuning van de oppositie nam het HOM het initiatief voor de aktie „Nederlandse Gemeenten voor Demokratie in Chili". Besturen van 106 gemeenten hebben een verklaring ondertekend die op 2 oktober als morele ondersteuning voor de oppositie in een tweetal Chileense kranten is afgedrukt. In deze Nieuwsbrief verslag van de aktie.
Verder aandacht voor de mensenrechtensituatie in Sri Lanka. Bij de reconstructiehulp waarvoor nu plannen worden gemaakt, moeten kondities worden gesteld aan de regering van Sri Lanka op het terrein van mensenrechten.
In een brief aan ambassadeur Arguello van Nicaragua pleit het HOM op humanitaire en politieke gronden voor vrijlating van oppositieleiders die vier maanden geleden bij een demonstratie in Nandaime gevangen zijn genomen. Het HOM spreekt tevens zijn zorg uit over de destabiliseringspogingen van de VS via steun aan contra's en binnenlandse oppositiegroeperingen. In deze Nieuwsbrief meer over de achtergronden van de gebeurtenissen. Pierrette van der Luit is voor het HOM aktief betrokken bij de mensenrechtensituatie in Togo, Afrika. Kortgeleden bezocht zij dit land. Een impressie van haar ervaringen.
Ook een artikel over de ontwikkeling van het volksonderwijs. Onder het motto „Samen Scholen voor Vooruitgang" gaan HOM en HIVOS het komende jaar gezamenlijk aktie voeren.
Door minimaal *f* 17,50 over te maken op giro 1460115 van het HOM te Utrecht. Krijgt u vier maal per jaar de Nieuwsbrief (plus de andere publikaties van het HOM) in de bus. Verdere informatie: 030-318145.

RADIO & TELEVISIE

Het Voordeel van de Twijfel
Maandag: 12.05-13.00 uur
Radio 5

5 dec. 12.05-13.00 uur

Dood is niet meer dood

Henriëtte Adama van Scheltema verloor enige jaren geleden haar zoontje Serge door wiegedood. Later werd ze zelf ernstig ziek. Een programma over leren leven met dood. Samenstelling: Rina Spigt.

5 dec. 20.30-21.35 uur

Zorg jij dat ik niet meer wakker word?

Gesprek met voorvechtster van vrijwillige euthanasie **Klazien Sybrandy**. Socioloog Rob Tielman verdedigt het recht op zelfbeschikking, het recht om zelf te bepalen wat er met je leven gebeurt. Samenstelling: Rina Spigt.

12 dec. 12.05-13.00 uur

Josepha Mendels

Portret van de 87-jarige schrijfster en aktrice **Josepha Mendels**, woonachtig in Parijs en met een ongebruikelijk leven achter de rug. Samenstelling: Carrie de Swaan.

12 dec. 20.30-21.35 uur

De dood als jager (1)

Gesprek met de makers van de TV film „Afscheid"

19 dec. 12.05-13.00 uur

Rechtstreeks panelgesprek onder leiding van Anneke Groen.

19 dec. 20.30-21.35 uur

Thuis of bijna-thuis sterven

Steeds meer mensen zouden het liefst in hun eigen bed willen sterven i.p.v. een onpersoonlijk ziekenhuisbed. Een programma over terminale thuiszorg.

26 dec. 12.05-13.00 uur

Schuldig geboren

Radiobewerking van de gelijknamige theatervoorstelling waarin kinderen van „foute ouders" in de 2e Wereldoorlog hun levensverhaal vertellen. Radioregie: Kees Vlaanderen.

26 dec. 20.30-21.35 uur

Wie is er nog bang voor de dood?

Over doodsangst en leren leven met de dood.

2 jan. 12.05-13.00 uur

De dood als jager (2)

2 jan. 20.30-21.35 uur

Loek Dikker

De componist van filmmuziek in gesprek met Carrie de Swaan.

9 jan. 12.05-13.00 uur
9 jan. 20.30-21.35 uur
16 jan. 20.30-21.35 uur
23 jan. 20.30-21.35 uur
30 jan. 20.30-21.35 uur

De manipuleerbare mens

16 jan. 12.05-13.00 uur

Gé Nabrink

23 jan. 12.05-13.00 uur

Nosh van der Lely

Kwartslag
wisselende tijden
Nederland 3

1 dec. 22.05-22.20 uur

De laatste patiënt

Dialoog tussen een vrouwelijke arts en een overleden patiënt. Een Duitse film van Aribert Weis.

8 dec. 22.05-22.20 uur

Lente, zomer, herfst, winter

Een korte documentaire, waarin onder andere een Tibetaanse monnik en een antropologe aan het woord komen over leven en dood. Samenstelling: Manuela Hartsuyker.

13 dec. 21.30 -22.20 uur

Voor, tijdens en na – Chili 5 oktober

Dokumentaire over de week in oktober waarin de meerderheid in Chili „nee" zei tegen de diktatuur van Pinochet. Samenstelling Frank Diamand

15 dec. 22.05-22.20 uur

Op gepaste wijze

kort tv spel van Atie Vogelenzang. Regie: Manuela Hartsuyker.

17 dec. 22.40-23-25 uur

Time seeking circles

Een film over het gelijknamige projekt van Barbara van Loon, die op het Museumplein in Amsterdam in september '87 een gigantische „tijdmachine" konstrueerde. Samenstelling: Frank Diamand.

29 dec. 22.25-22.40 uur

Echoes of death/forever young

Videokunstenares Lydia Schouten maakte een video over het weemoedig verlangen – gekultiveerd door de reklame – om eeuwig jong te blijven en de dood te ontkennen.
Herhaling

5 jan 22.05-22.20 uur

Van god los

Joop van Tijn praat met mensen die hun geloof bewust aan de kant hebben gezet.In dit eerste deel met de akteur Hugo Koolschijn. Regie: Rob van der Linden. (Herhaling)

7 jan 22.40-22.30 uur

Afscheid

Zie pagina hiernaast

12 jan 22.05-22.20 uur

Van god los

Joop van Tijn praat met **Helene Weijel**.
(Herhaling)

19 jan 20.30- 21.10 uur

Diskussieprogramma

26 jan 22.05-22.20 uur

Van god los

Gespek met **Wil Gerards**, humanistisch geestelijk raadsman bij het leger. (Herhaling)

De manipuleerbare mens

Serie over genetische manipulatie vanuit biologische en psychologisch, cultureel en historisch perspektief.

Met de ontwikkeling van de recombinant-DNA technologie aan het einde van de jaren '70, werd het mogelijk om het DNA waarin de erfelijke eigenschappen van levende wezens zijn opgeslagen, te veranderen. Daarmee dook opnieuw het spookbeeld op van een „veredeld" mensenras, dat sinds de Tweede Wereldoorlog leek te zijn verdwenen. Want als genetische manipulatie het nu mogelijk maakt om planten en dieren te veredelen; waarom zou zoiets dan morgen niet mogelijk zijn met mensen?

DOODGAAN IS NIET ENG, WEL VERDRIETIG

FILM OVER AFSCHEID NEMEN

Op 24 oktober stierf Aleida Hartstra, 29 jaar, aan leukemie. Zes jaar geleden werd de ziekte bij haar ontdekt. In haar laatste levensmaanden nam ze afscheid van familie en vrienden. Over hoe Aleida zich voorbereidde op de dood maakte een filmploeg voor het Humanistisch Verbond de indringende dokumentaire „Afscheid".
„Leeftijd is niet belangrijk; ik heb mijn leven geleefd, het gaat om de kwaliteit van het leven." En: „Doodgaan is niet eng, maar wel verdrietig", zegt Aleida ergens in de film. „Ze was er klaar voor", aldus de humanistische raadsvrouw in haar toespraak bij Aleida's krematie. „Het is belangrijk om op een goede manier afscheid te nemen", verklaart één van de filmmakers. De film zal op 7 januari 1989 worden uitgezonden (Nederland 3, van 22.40 tot 23.30 uur).

„Eén van ons hier moet opnieuw leren dat de dood de jager is, en dat hij zich altijd aan iemands linkerkant bevindt. Eén van ons hier moet de dood om raad vragen, en afstand doen van de vervloekte kleinzieligheid die hoort bij mensen die hun leven leven alsof de dood hen nooit zal komen halen", zegt de Indiaan Don Juan tegen zijn leerling Carlos Castaneda in het boek „Reis naar Ixtlan".
Voor filmmakers Ton Koole en Arry Voorsmit is dit citaat belangrijk voor de ontwikkeling van hun filmprojekt „Afscheid". Anderhalf jaar zochten ze tevergeefs naar de mogelijkheid om op film vast te leggen hoe ergens in Nederland nabestaanden afscheid nemen van een dierbaar iemand. Tot ze in het juni-nummer van de „Humanist" een oproep plaatsten. Ze konden de verzekering geven dat hun intenties „zuiver" waren: „Voor ons is filmen in een dergelijke situatie alleen mogelijk in overleg en met respekt voor alle betrokkenen."
Op de oproep kwam één telefonische reaktie, van Aleida Hartstra uit Heerenveen. Ze zei ronduit: „Ik ben opgegeven. Ik ben ongeneeslijk ziek. Binnen een half jaar ga ik dood." Aleida had leukemie (bloedkanker). Dit was zes jaar geleden, toen ze medicijnen studeerde, ontdekt. Ze onderging chemo-therapieën, studeerde af en werkte als arts in een medisch centrum voor alternatieve geneeskunde. Van een studie psychiatrie moest ze afzien, in plaats daarvan volgde ze de opleiding voor raadsvrouw bij het Humanistisch Opleidings Instituut (HOI) in Utrecht. Aleida was van huis uit humanistisch; haar ouders waren beiden lid van het HV.
Tot een aantal maanden voor haar dood bleef ze aktief. Maar toen haar lichaam geen weerstand meer had tegen de chemo-therapie, was er geen ontkomen aan: de dood joeg op haar. De filmmakers kwamen met Aleida en haar familie (moeder, jongere zusje en zwager) overeen dat ze de gebeurtenissen rond Aleida's leven en dood mochten filmen.

Nog iets fantastisch

Ze wil nog iets fantastisch beleven: één keer naar haar favoriete musical „Cats". Op 24 augustus begint de vierkoppige filmploeg in Carré met opnamen van Aleida en haar moeder. Na de voorstelling treffen ze een geëmotioneerde Aleida aan. Ton Koole: „Het schiep meteen een enorme band tussen haar en de filmploeg. Er was geen weg terug." Het nummer *„Memories"* uit de musical zou een belangrijk onderdeel van de film worden. Als Aleida op vakantie naar Texel gaat, is de filmploeg er. En ook als ze een openhartig gesprek voert met haar vriendin op een bankje in het bos. Als Aleida vertelt dat ze zich op de loopplank bevindt tussen de kade en het schip en zich „een beetje onthecht" voelt en de vriendin huilt, gaat de camera van haar gezicht af en richt zich op de bomen. Ton Koole: „De cameraman kon het niet opnemen. Maar het was Aleida's zuivere manier van afscheid te nemen." Arry Voorsmit: „We moesten ons steeds afvragen: mogen of kunnen we daarbij zijn?"
De laatste tien dagen is de filmploeg dichtbij. In een laatste gesprek met Ton Koole vertelt Aleida dat ze zich als een rups in een cocon aan het inspinnen is. Het gaat alleen niet snel genoeg. „Wat mij betreft mag de dood komen." Wil ze nog iets zeggen, vraagt hij haar. Eigenlijk niet. Maar toch: „Misschien dat wanneer je de tijd krijgt en het geluk hebt te sterven omringd door liefde, dat doodgaan dan heel normaal is, niks om bang voor te zijn, maar dat het gewoon bij het leven hoort." Hij neemt afscheid en wenst haar „al het goede, waar je ook naar toe gaat."

Lievelingslied

Op zaterdagavond filmt de ploeg Aleida en de familie rond het bed. Af en toe schrikt ze wakker, soest dan weg. De ploeg verdwijnt. Arry Voorsmit: „Maandagmorgen overleed ze. Een kwartier daarna werden wij gebeld, een paar uur later stonden we weer te draaien."
Ton Koole: „Haar lichaam heeft een strijd gevoerd. Ze heeft om haar moeder geroepen." De eerste uren na haar dood ligt ze op bed, vredig ingeslapen. Haar moeder aait Aleida nog een keer over het haar voordat het afleggingsritueel plaatsvindt. De serene sfeer wordt doorbroken door de begrafenisondernemer die de krematie-voorbereidingen doorneemt. In het krematorium galmt haar lievelingslied *„Memories"* door de steriele ruimte. Op een bandje klinkt Aleida's stem. Ze vertelt over haar identifikatie met de verstoten kat Grysabella uit „Cats" die wordt uitgezonden om een nieuw lichaam op te doen en terug te komen.

Wat hebben de filmmakers aan deze intense weken overgehouden? Arry Voorsmit: „We hadden moeite de draad van het eigen leven weer op te pakken. Het is een zware film. Maar als je het positief benadert, dan zegt het je iets over de kwaliteit van leven. Ton Koole: „Je maakt een andere houding ten opzichte van de dood mee. Het lichaam is alleen een verpakking. Het gaat er om stap voor stap te ontdekken waar het wezenlijk om gaat."
Net als de Indiaan in Castaneda's „Reis naar Ixtlan" appelleert Aleida aan ons geweten door te laten zien dat konfrontatie met de dood vroeg of laat onvermijdelijk is. In „Afscheid" stelt zij ons de gewetensvraag hoe we met ons leven omgaan.

Sandra van Beek

„Afscheid" – een Atlantis-produktie, gemaakt voor het Humanistisch Verbond. Producent: Arry Voorsmit, regisseur: Ton Koole, cameraman: Stef Tijdink e.a., geluid: Jan Wouter Stam, montage: Jan Ketelaars.

PERSPEKTIEFLOZ
VAN VELEN IS O

De gevolgen van de ekonomische terugslag in ons land komen te zwaar, te lang en in onevenredige mate ten laste van de mensen met de geringste financiële en sociale weerstand. Het is volstrekt onaanvaardbaar dat een deel van de Nederlandse bevolking zo op een perspektiefloze achterstand is beland. Het is duidelijk: het hoofdbestuur van het HV is zeer verontrust over de armoedige situatie waarin veel mensen in het welvarende Nederland verkeren. Reden voor het bestuur om zich in dit onderwerp te verdiepen. Dit resulteerde in onderstaande tekst die enigszins door de redaktie is geredigeerd. Reakties zijn van harte welkom: korte kunnen worden geplaatst in de brievenrubriek van de Humanist en moeten worden gestuurd naar de redaktie. Uitgebreide reakties graag naar het hoofdbestuur ter attentie van Bert Boelaars. Het adres is hetzelfde: Postbus 114, 3500 AC Utrecht.

Armoede verschilt naar tijd en plaats. Kenmerkend is echter dat altijd en overal een bepaalde groep mensen overduidelijk tekort komt, zowel naar objektieve maatstaven als volgens algemeen geldende normen én in hun eigen beleving. Dit verschijnsel moet worden onderscheiden van armoede in absolute zin waarbij sprake is van hoger en acute levensbedreiging. Zogenaamde „moderne armoede" heeft betrekking op de positie van mensen in verhouding tot de gebruikelijke materiële en immateriële bestaans- en ontplooiingsmogelijkheden in hun eigen omgeving.

Gebruiken wij het begrip armoede in deze betekenis van het woord, dan hebben wij het oog op een situatie waarin mensen – vergeleken met anderen in hun eigen land of gebied – langdurig en zonder uitzicht behoren tot degenen die over het laagste inkomen en dus de geringste bestedingsmogelijkheden beschikken. Ten minste een deel van deze mensen komt niet toe aan voorzieningen die in hun omgeving als volkomen normaal en zelfs noodzakelijk gelden. Zo hebben zij veel minder profijt van het aanbod van huisvesting, gezondheidszorg, onderwijs, kunst, sport en rekreatie. Zij nemen verder veel minder deel aan het maatschappelijke verkeer en bezuinigen vaak ook op de primaire levensbehoeften. Men raakt dikwijls vervreemd van de samenleving, komt in een sociaal isolement terecht en weet ook de kinderen geen toekomstmogelijkheden te bieden.

Niet rondkomen

Uit verscheidene onderzoeken van de laatste tijd komt naar voren dat in de zojuist gedefinieerde betekenis in Nederland armoede voorkomt. Grote aantallen mensen leven al lange tijd met een uitkering op minimumniveau maar kunnen daarvan niet rondkomen. Dit komt voor een deel doordat de koopkracht van de minimumuitkeringen door bezuinigingsmaatregelen van de overheid sinds 1980 met ongeveer 15% is gedaald. Voor een ander deel is het te wijten aan de stijging van de woonkosten (huur, energie), die vaak 40 à 50% van de uitkering vergen. Hierdoor is de vrij besteedbare ruimte steeds verder verkleind. Andere oorzaken zijn de stijgende kosten van vervoer, gezondheidszorg en onderwijs, de verhoging van belastingen en retributies in de gemeentelijke sfeer en de verlaging van subsidies. Een deel van de mensen die dit treft, is in een problematische schuldsituatie terecht gekomen.

Verontrustend is dat er na de algemene welvaartstoeneming in de jaren '60 en '70 voor een groeiend aantal mensen een terugval kwam. Bijna twee miljoen (ruim 800.000 huishoudens): hebben nu een minimumuitkering: ouderen, langdurig-werklozen, gehandicapten, gescheiden vrouwen met één of meer kinderen, etnische minderheden. Opvallend is het grote aantal vrouwen dat reeds lang van een uitkering afhankelijk is en dat waarschijnlijk nog lang zal blijven. Het wijst op de ekonomische achterstelling van vrouwen in onze samenleving. Ook is de konsentratie van armen in de volkswijken van de grote steden en in sommige streken opvallend.

Deze feiten tonen aan dat inze maatschappelijke orde in het opzicht van verdeling van arbeid en inkomen ernstig tekortschiet. Eén van de belangrijkste oorzaken van de armoede is de omvangrijke werkloosheid, die vooral bij de ekonomisch kwetsbaarste groeperingen terecht is gekomen en daar zeer lang duurt. De kans voor terugkeer naar het arbeidsproces blijkt voor velen uiterst gering of nihil. Maatregelen ter bevordering van reintegratie zijn nog steeds gering of weinig effektief in verhouding tot de grote aantallen werklozen en arbeidsongeschikten. De maatschappelijke tegenstellingen zijn daardoor scherper geworden en veel mensen zijn in de marge van de samenleving terecht gekomen. Zij voelen zich overbodig, afgeschreven en wenden zich daarom af van de samenleving.

Het hoofdbestuur van het HV onthoudt zich van een ekonomisch of politiek oordeel over de gekonstateerde armoede, maar wil als geestelijk genootschap de feitelijke informatie wel toetsen aan humanistische uitgangspunten.

ARMOE

Naar humanistische opvatting heeft ieder mens recht op een menswaardig bestaan, opdat hij of zij zich in de samenleving naar eigen mogelijkheden kan ontplooiien. In de eerste plaats is het benutten van de mogelijkheden een kwestie van eigen voorkeuren op grond van het aan een ieder toekomend recht op zelfbeschikking en een op ieder rustende plicht tot het dragen van verantwoordelijkheid voor de keuzen die hij of zij maakt. Vanzelfsprekend behoort men daarbij rekening te houden met de wensen en rechten van anderen, wat beperkingen kan meebrengen en zonodig ook hulp aan anderen die worden gekonfronteerd met bijzondere belemmeringen. In het brede maatschappelijke verband kan de ene mens niet altijd zijn eigen weg kiezen zonder de medewerking van anderen. Er is een inrichting van de samenleving nodig die voor de burgers zo gunstig mogelijke bestaanskondities schept en de kansen op

ACHTERSTAND ONAANVAARDBAAR IN NEDERLAND

Foto: Chris Pennarts

ontplooiing zo eerlijk mogelijk verdeelt. Solidariteit en rechtvaardigheid kompleteren het recht op zelfbeschikking en de plicht tot zelfverantwoordelijkheid. Dit houdt onder meer in dat ook de samenleving als geheel en vaak de overheid in het bijzonder verantwoordelijkheid dragen voor het scheppen en handhaven van mogelijkheden voor alle mensen tot zelfstandig maatschappelijk funktioneren. Maatschappelijke strukturen en overheidsbeleid moeten ertoe bijdragen dat ieder op een volwaardige manier aan het maatschappelijk leven kan deelnemen. Een samenleving is niet gezond als ze een deel van haar leden van deelname uitsluit en te grote verschillen in kansen en rechten laat bestaan. Een gezonde samenleving wordt gekenmerkt door een rechtvaardige verdeling van arbeid en inkomen over allen. Een menswaardig bestaanspeil voor ieder vormt een wezenlijk onderdeel.

Ongelijkheid toegenomen

Het Humanistisch Verbond vindt het volstrekt onaanvaardbaar dat een groot deel van de bevolking op een perspektiefloze achterstand is beland. Evenmin is het akseptabel dat de maatschappelijke ongelijkheid is toegenomen. Het moet bij het in ons land bereikte welvaartsniveau mogelijk zijn zowel de voordelen als de nadelen, de lusten en de lasten, van de ekonomische ontwikkeling op evenredige wijze over de burgers te verdelen. Momenteel blijken maatregelen voor ekonomisch herstel langs deze weg van bezuiniging op de kollektieve uitgaven te zeer ten nadele van de zwakkere groeperingen in onze samenleving uit te werken. Terwijl de resultaten van het herstel (in de vorm van loonstijgingen, bedrijfsrendementen en belastingverlagingen) met name aan de groeperingen met de sterkere posities ten goede komen.

Het Humanistisch Verbond is als geestelijk genootschap niet de eerst aangewezen instantie om het door de overheid gevoerde sociaal-ekonomische beleid te kritiseren en daarvoor alternatieven aan te dragen. Die bevoegdheid en verantwoordelijkheid is in eerste aanleg aan andere, meer competente organisaties toebedeeld. Het HV heeft echter wel de taak om bij de overheid de aandacht te vestigen op maatschappelijke problemen of beleidsontwikkelingen die gevolgen hebben voor het geestelijk welzijn en het bestaanspeil van mensen in fundamentele zin. Dit is nu het geval.

Opheffing van de armoede

Het HV trekt uit de gegevens over de moderne armoede in Nederland de konklusie dat regering, parlement en betrokken maatschappelijke organisaties voor de opdracht staan de situatie van bestaansonzekerheid van vele burgers met alle ter beschikking staande middelen terug te dringen. Met klem dringt het HV er bij degenen die beleidsverantwoordelijkheid dragen op aan de bestaans- en ontplooiingsmogelijkheden van de mensen met de laagste inkomens spoedig te verbeteren. Hopelijk zal het ekonomisch herstel het vervullen van die opdracht vergemakkelijken.

Hoewel verbetering van de inkomenspositie van met name uitkeringsgerechtigden urgent is, acht het HV dat voor het vergroten van hun kansen op volwaardig maatschappelijk funktioneren niet voldoende. Het bepleit daarom dat regering, parlement en maatschappelijke organisaties hun pogingen tot inschakeling van werklozen en arbeidsongeschikten in het arbeidsproces intensiveren. In het bijzonder degenen die reeds lang van een uitkering afhankelijk zijn of voor lange tijd dreigen te worden, moet met meer en effektiever middelen (weer) een kans op een plaats in het arbeidsproces worden aangeboden. Daarbij moet niet enkel worden gedacht aan „de topklasse van de onderklasse", maar aan de totale, gedifferentieerde kategorie kansarmen. De beschikbare werkgelegenheid moet worden verspreid over allen die willen en kunnen werken.

Het ligt voor de hand, dat het HV vooral een dringend beroep doet op de overheid en de in het beleidsproces participerende organisaties. Overheidsbeleid wortelt echter in de samenleving. Daarom zal wijziging van beleid, gericht op betere garanties voor een menswaardig bestaan in termen van arbeid en inkomen, vanuit de samenleving dienen te worden gestimuleerd en gesteund. Daarom doet het HV ook een appèl op de burgers, die ook zelf verantwoordelijk zijn voor de verdeling van kansen en rechten in de maatschappij en voor de bestaans- en ontplooiingsmogelijkheden van hun medeburgers.

(Advertentie)

Obligaties voor een uniek projekt

Stimio, een Stichting opgericht in 1983, werkt voor non-profitorganisaties in Nederland: instellingen op welzijnsgebied, telefonische hulpdiensten, organisaties die zich bezighouden met onderwijs, milieu, gezondheidszorg, vrouwenwerk, de werkloosheid, enz.
Een belangrijke doelstelling van Stimio is het scheppen van werkgelegenheid. In 1988 zullen wij aan 14 mensen, een betaalde baan bieden. Zes andere mensen hebben, na een bij Stimio gevolgde opleiding en opgedane ervaring, een betaalde baan in het bedrijfsleven gekregen. Wij zijn op dit gebied de enige, die op deze schaal en op deze wijze opereert.

Stimio is een professioneel werkende organisatie, uitgerust met de modernste apparatuur.
In 1988 zal een omzet worden behaald van bijna 1 miljoen gulden. Er wordt een bescheiden winst gemaakt. De medewerk(st)ers én relaties hebben een belangrijk deel van de aandelen in hun bezit.
Wij willen nog meer arbeidsplaatsen creëren. Hiervoor zijn nieuwe investeringen nodig.

Jan Tromp: een obligatie in Stimio..... geloofwaardige politiek!

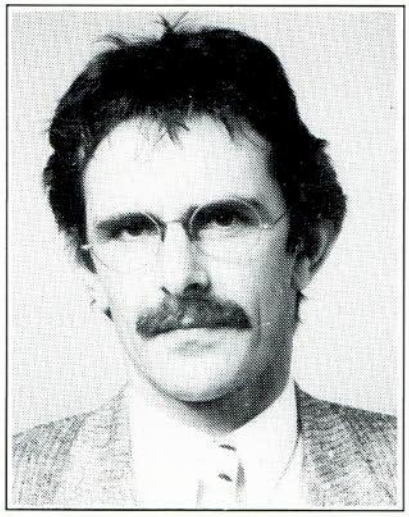

Jan Tromp is o.a. parlementair redakteur van de Volkskrant en redakteur van het NOS-televisieprogramma Het Capitool.

PER 1 NOVEMBER AL f 50.000,- GESTORT

Stimio Berkenlaan 7
4194 TE Meteren
telefoon: 03456 - 236
telefax: 03456 - 825

Ongeveer 3/4 miljoen gulden aan krediet is beschikbaar gesteld door o.a. het Garantiefonds van het Koningin Juliana Fonds, de provincie Gelderland en de gemeente Geldermalsen.

Wij zoeken 250 mensen/ organisaties die onze mensvriendelijke wijze van werken waarderen en medefinancier willen worden bij het scheppen van nog meer nieuwe arbeidsplaatsen.
Wij vragen U om eveneens in dit bijzondere projekt deel te nemen en wel voor *f* 1.000,-. Dit bedrag leent u aan Stimio, via een obligatie. U ontvangt jaarlijks 5% rente op deze obligatie. Stimio verplicht zich om de obligatie na 7 jaar van u terug te nemen tegen dezelfde waarde (*f* 1.000,-).
Uiteraard blijft u regelmatig en gedetailleerd op de hoogte van de verdere ontwikkeling van onze organisatie. En als u een kijkje wilt nemen in ons bedrijf, dan bent u van harte welkom.

Bel ons voor nadere informatie, zoals een meerjarenbegroting: 03456 - 236

Iedere deelnemer ontvangt van ons gratis 25 originele wijnetiketten met de eigen naam ingedrukt in kleur. U serveert dus in het vervolg uw eigen wijnmerk.

KLEINE BROCHURE OVER INCEST VERSCHENEN

Op basis van onderzoeksgegevens kunnen we vaststellen dat in Nederland gemiddeld 1 op de 10 meisjes en 1 op de 100 jongens zich seksuele handelingen moeten laten welgevallen van iemand die tot de familiekring behoort. Bij 1 op de 50 meisjes is dat familielid haar vader of stiefvader. Ook bij jongens is de dader in verreweg de meeste gevallen een manlijk familielid.
Dit betekent dat bijvoorbeeld in iedere klas van de basisschool wel één of twee meisjes kunnen zitten die slachtoffer zijn van incest; ieder balletgroepje telt gemiddeld een meisje dat ermee te maken heeft, en iedere jeugdsportvereniging heeft onder zijn leden verschillende slachtoffers.
De kinderen zijn gemiddeld 7 jaar als het begint, en de kontakten zijn zelden eenmalig, ze duren tussen de 5 en 10 jaar.
In wat voor gezinnen kan zoiets gebeuren en zolang duren? Wat voor mannen doen dat? Waarom grijpt de moeder niet in? Waarom zwijgen de slachtoffers? Wat voor verwoestingen richt incest aan, wat zijn de gevolgen voor de slachtoffers, wat zijn hun kansen om ooit nog over zo'n ervaring heen te komen?
Bij al deze vragen wordt in de brochure „Incest" stilgestaan, hoewel een bevredigend antwoord lang niet altijd te vinden is.
De brochure kan worden besteld door *f* 2,– te storten op giro 65 97 12 t.n.v. PSGV te Den Haag, onder vermelding van „nr. 18". De PSVG is een protestantse stichting die zich bezighoudt met voorlichting en vorming op het gebied van relaties en seksualiteit.

IHEU-WERELD-KONFERENTIE 1990 IN BRUSSEL

Van 5 t/m 9 augustus 1990 zal in Brussel het eerstvolgende kongres plaatsvinden van de International Humanist and Ethical Union (IHEU). Het thema zal zijn: „The secularization of society on the basis of equality, liberty and fraternity". (De sekularisatie van de samenleving op basis van gelijkheid, vrijheid en broederschap). Er zullen lezingen zijn, diskussiegroepen, een kulturele avond en een exkursie.

Na het geslaagde kongres van de afgelopen zomer in Buffalo zijn de verwachtingen voor 1990 hoog. IHEU-kongressen zijn een unieke gelegenheid om bestaande internationale banden te verstevigen en nieuwe kontakten te leggen. Noteer dus nu al de data in uw agenda.

IETS VAN DE HV-HOMOGROEP

Het IETS-projekt (informatie- en training service) van de homowerkgroep loopt als een trein. Inmiddels zijn meer dan tien avonden in de gemeenschappen verzorgd door leden van de werkgroep. Op deze thema-avonden komen onderwerpen aan de orde als humanisme, homoseksualiteit, leefstijlen, liefde, relaties, vriendschap, modern ouderschap, tolerantie en verdraagzaamheid. Kom eens langs.
Op 5 januari in Hilversum is het thema „humanisme en homoseksualiteit." Hof van Holland, Kerkbrink 1-7, Hilversum (20.00 uur). Net als op 9 januari in Hoorn.
Ook de komende maanden volop aktiviteiten en thema-avonden.
Regelmatig publiceert de homowerkgroep een overzicht. Voor informatie over IETS, HV-Homowerkgroep, Postbus 114, 3500 AC Utrecht, 030-318145.

BOEKJE OVER HOLISME

„Het holisme zegt in feite dat mens en natuur onlosmakelijk aan elkaar zijn gekoppeld. Die koppeling zouden we moeten zien als een volgend hoofdstuk van het humanisme, als een dynamische verlening ervan."
Een uitspraak van milieudeskundige Wouter van Dieren. Hij is één van de vijftien zegslieden die aan het woord komen in het boekje *„Nieuwzicht – visies op holisme, New age en het Aquaristijdperk."* Het verscheen eind vorig jaar en was al snel uitverkocht. Daarom nu een tweede druk van dit overzichtelijke boekje.
Deze bundel van 16 korte artikelen is gebaseerd op interviews die werden gemaakt voor een tv-serie over holisme. Ze zijn aangevuld met een tekst van een radio-interview, een artikel uit de Humanist en uit Rekenschap. Zo ontstond een boeiend geheel van visies op dit nog zeer omstreden onderwerp. Er komen aarzelende sympathisanten en in praktiserende realisten aan het woord. Maar ook vurige voorstanders en ferventer tegenstanders. Elk geeft behalve de eigen visie ook een definitie van het verschijnsel holisme. Daaruit blijkt wel hoe verschillend men hier tegenaan kan kijken, en mischien ook wel hoe ongrijpbaar het Nieuwe Tijdsdenken (nog?) is. De vraag is vooral of het een hefboom is om het leven waardevoller en de wereld beter te maken. Of dat het een naïef, blind geloof is. Of is het mischien het een en soms het ander?
Men kan in ieder geval zeggen dat er zich een grote, pluriforme, nieuwe geestelijke én praktische stroming aftekent die zowel humanistische als godsdienstige achtergronden heeft.

De bundel is te bestellen bij het HV door *f* 12,50 over te maken op giro 58 van de Humanistische Pers te Utrecht onder vermelding van „boekje Nieuwzicht". U krijgt het boekje dan zo snel mogelijk toegestuurd.

U kunt het boekje ook gratis ontvangen als u een abonnement neemt op Rekenschap. Dan moet u de bon op deze pagina invullen en opsturen.

BRIEVEN

Antidiskriminatie

In het novembernummer van de Humanist wordt op pagina 16 een mening gegeven van het HV over een aktuele zaak en aan het eind wordt het antidiskriminatie-artikel van de Grondwet aangehaald. Ik heb de indruk dat in het algemeen vaak ten onrechte naar dit artikel wordt verwezen, zo ook hier. Het artikel zelf vergt dat „allen ... in gelijke gevallen gelijk behandeld" worden.
De toelichting begint te vermelden dat het recht allerlei onderscheid maakt en dat dat onvermijdelijk is. Dan volgt verder: „Waar het op aankomt is, dat deze ongelijkheden gerechtvaardigd moeten zijn en dat gevallen welke zozeer met elkaar overeenstemmen, dat een ongelijke behandeling niet op zijn plaats is, niet ongelijk worden behandeld."
Met betrekking tot het diskriminatieverbod zegt de toelichting onder andere: „De strekking van het verbod van diskriminatie is het verbieden van onderscheid op grond van eigenschappen of kenmerken van personen, die in redelijkheid niet relevant zijn voor het bepalen van aanspraken en verplichtingen op een bepaald gebied van maatschappelijk leven."
Deze toelichting geeft naar mijn mening de grenzen van het verbod helder weer en het lijkt me in het onderhavige geval, waarbij juist de invloed van het verschil tussen een hetero-paar en andere mogelijke paren in verband met het ouderschap ter diskussie staat, niet juist om à priori te stellen dat dat verschil „in redelijkheid niet relevant is"; dat houdt dan tevens in dat artikel 1 (nog) geen gewicht in de schaal kan leggen.
Het lijkt mij van veel belang te voorkomen dat de indruk wordt gewekt dat elk onderscheid waaraan een burger zich ergert meteen diskriminatie volgens artikel 1 betekent.

J. Mak (Oosterhout)

Over twaalven

Op het uitvoerige artikel van de heer Van Dieren over onze milieuproblemen zou ik graag iets nader willen ingaan. Ik zou dan willen inhaken op blz. 9 van de Humanist van okt. waar hij het uitsterven der diersoorten als uitgangspunt neemt. Aanvankelijk volgens een natuurlijk verloop, maar de laatste 3 tot 4 eeuwen in een steeds toenemende versnelling. De vraag blijft, „Hoe kan dat zo?" Mijn visie hierop is de volgende.
Uitgaande van de onverbiddelijke wet van het natuurlijk evenwicht, kan slechts worden vastgesteld dat dit evenwicht gruwelijk is verstoord. Zo goed als je geen 100 koeien op 1 ha land kunt weiden, zo goed verdraagt een bepaalde oppervlakte kultuurgebied óók maar een bepaalde bevolkingsdruk. Ga je daar overheen, dan is de natuur niet meer in staat aangerichte schade te herstellen. En...we zijn daar HEEL ver overheen gegaan! En juist mét die laatste vier eeuwen die de heer Van Dieren noemde, gaat een in toenemende mate beschikbaar komen van energie parallel. Eerst op veel plaatsen door het winnen van turf, dan een paar eeuwen later aangevuld en vervangen door kolen en olie en recent nog eens door de dubbel gevaarlijke energiebron op nucleaire basis.
Naarmate de bovengenoemde grondstoffen steeds groter hoeveelheden energie konden opwekken, bracht dat meer werkgelegenheid met zich en dus...bevolkingstoename.
En elke verdere stap bracht meer ontwikkeling met zich mee, toenemende industrialisatie en steeds sneller bevolkingstoename. Mét natuurlijk steeds meer produktie, verbruik, afval en luchtverontreiniging. Als eindkonklusie dus twee stellingen, namelijk:

1. Een bepaalde oppervlakte kultuurgebied kan slechts een bepaalde (dus beperkte!) bevolkingsdruk verdragen en
2. Naarmate de welvaart toeneemt, zal die bevolkingsdruk moeten afnemen!

In heel veel landen op deze wereld zijn we vér over die verdraagbare bevolkingsdruk heen, óók in Nederland. Een drastische beperking van de wereldbevolking zal dus nodig zijn om een heel stuk dichter bij dat zo onverbiddelijke natuurlijk evenwicht te kunnen geraken. Ik neem aan dat iedereen hier aan geboortebeperking zal denken!
Vanwege de beperkte toegemeten ruimte kan ik hier niet uitgebreider op ingaan, doch ben gaarne bereid dat voor medegeïnteresseerden te doen.

Piet Blauw (Zwaag)
(1689 BE Hoogewoud 16)

FOTOKALENDER VAN HUMANITAS VOOR 1000 LIEFHEBBERS

Behalve het Humanistisch Verbond komt ook Humanitas dit jaar met een kalender uit. Geen cartoons maar foto's sieren de maanden van deze kalender.
„Mensen hebben iets met elkaar" luidt het thema van de Humanitas-kalender en twaalf fotografen zochten hiervoor hun favoriete opname uit.
De kalender is losbladig en wordt geleverd met een aparte wissellijst zodat de foto's ook naderhand de wand kunnen opsieren. Er is nog meer speciaal aan deze kalender van Humanitas. Er zijn namelijk slechts duizend (genummerde) exemplaren vervaardigd. Ook is er een speciale manier om in het bezit te komen van deze kalender. U moet dan Humanitas een donatie aanbieden van tenminste *f* 1000,—. Niet voor niks noemt Humanitas deze speciale kalender dan ook een „collectors' item"..,

Het gironummer van Humanitas te Amsterdam is 582000. Voor nadere informatie kunt u kontakt opnemen met Erik Stibbe, postbus 71, 1000 AG Amsterdam, telefoon 020-262445.

De kerk van Rome

Geïrriteerdheid borrelde in mij op, toen ik in het novembernummer van de Humanist een stukje las onder de kop „Dialoog tussen humanisten en het Vaticaan openhartig hervat."

Ik vroeg mij af: wat hebben die twee te „dialogen"? Het meest primitieve godsgeloof (gelukkig in West-Europa ietwat op zijn retour) met een wereldbeschouwing die dit kategorisch afwijst. Het monolitische logge gevaarte dat 2000 jaar de mens geestelijk, materieel en sexueel onderdrukt heeft. Hoort het tot de taak van het HV om in Rome gesprekken aan te gaan met enkele zwartgerokte oude mannen over scheiding van kerk en staat een onderwerp dat in Nederland nauwelijks nog een rol speelt?

Rob Tielman praat met lieden die homofilie en het gebruik van voorbehoedmiddelen beschouwen als de grootste zonden aller tijden. Het HV hoeft voor mij niet aan bekering te doen, maar als men dan toch behoefte heeft aan gedachtenwisseling dan zou te overwegen zijn om dit te doen met de 8 septemberbeweging van Nederlandse katholieken die hun kerk zat zijn, maar nog niet tot een breuk met dit instituut kunnee of durven komen.

S. Gosselaar (Huizen)

Werkgroep zoekt

Wij, twee moeders van een geestelijk gehandikapt kind, zoeken mensen die onze plaats in de Humanistische Werkgroep Geestelijk Gehandikapten (HWGG) willen innemen. Dit is een beleidswerkgroep binnen het HV, met het doel na te gaan op welke wijze vanuit het HV de humanistische levenssfeer van de geestelijk gehandikapte en de bij hem/haar betrokkenen kan worden gewaarborgd in o.a. bestaande voorzieningen en door hulpverleningsinstanties.

Verdere informatie bij: Jeannine Pekelharing, de Haar 5, 8101 ZJ Raalte. Tel 05720-53460.

HOMOBULLETIN NR. 15 VERSCHENEN

Onlangs verscheen nummer 15 van het humanistisch homobulletin „Van 't zelfde". In dit nummer alles over homoseksueelouderschap, de akties in Europa tegen Section 28 en een interview met Joep Schrijvers, de voorzitter van de HV-Homowerkgroep.
Het Bulletin is voor geïnteresseerden gratis verkrijgbaar. Tel: 030-318145. Adres: Postbus 114, 3500 AC Utrecht.

KONFERENTIE VOORTPLANTINGS-TECHNIEKEN

Op 27 en 28 januari wordt er een konferentie gehouden over de maatschappelijke konsekwenties van moderne voortplantingstechnieken. Behalve inleidingen door deskundigen (G. de Wert, W. van der Burg, mevr. Rood- de Boer, mevr. R. Kohnstamm) zullen er groepsgesprekken worden gehouden. Plaats is het konferentiecentrum Koorneboeg in Hilversum.
De kosten bedragen *f* 75,– tot 115,–. Verdere informatie en opgave: bureau van de Remonstrantse Broederschap, tel.: 030-316970 (F. van den Boogert.

HET HV GEBEUREN

Hoofdbestuur wil diskussie over moderne armoede

Door de brand op het Centraal Bureau eind september zijn enkele zaken blijven liggen, waaronder de regelmatige rapportage in Humanist over de besluiten van het hoofdbestuur. Daarom nu een kort overzicht van de belangrijkste punten die dit najaar de revue passeerden.
Het Humanistisch Vredesberaad (HVB) bracht in het hoofdbestuur verslag uit van zijn aktiviteiten. Bewustwording van vredesvraagstukken, zowel in binnenland als buitenland, staat centraal. De samenwerking tussen plaatselijke leden van het HVB en de betreffende gemeenschap/afdeling verloopt niet overal even goed. De afdeling verenigingszaken op het Centraal Bureau zal daar aandacht aan besteden.

Het vraagstuk van de „moderne" armoede, in Nederland, was een volgend punt van diskussie in het hoofdbestuur. De aandacht richtte zich met name op de gevolgen van geestelijke aard voor hen die langdurig financieel sterk achterblijven. Het hoofdbestuur zou graag zien dat in de plaatselijke afdelingen aandacht voor deze problematiek komt. Daarom is in dit nummer van „Humanist" een diskussiebijdrage opgenomen.

De begroting voor 1989 was in het hoofdbestuur eveneens aan de orde. Door enkele kleine bezuinigingen door te voeren kan een sluitende begroting worden verkregen.
Een ander financieel punt betreft de onkosten die vrijwilligers ten laste van het HV kunnen deklareren. In overleg met een aantal plaatselijke penningmeesters bereidt het hoofdbestuur een landelijke regeling voor, waarin tevens de fiscale aspekten worden meegenomen. (BB)

Verbondsraad bezorgd over vrijgevestigde raadslieden

De Verbondsraad (VR) – voor het eerst onder voorzitterschap van een vrouw, n.l. Jorine Boegem, algemeen sekretaris – besteedde eind oktober veel tijd aan de ontwikkelingen op het gebied van de humanistisch geestelijke verzorging. De maatschappelijke vraag is groot, de financiële mogelijkheden om voldoende voorzieningen te treffen zijn echter klein. Op zichzelf is het rapport van de regeringsadvieskommissie Hirsch Ballin een steun in de rug van het HV, maar het kabinet heeft al bericht het behoefte-kriterium niet als enige of belangrijkste pijler te zien voor de toekenning van subsidies. In de sektor van de ziekenhuizen wil de staat zelfs de besturen geheel *vrij* laten om te bepalen hoe zij in geestelijke verzorging wensen te voorzien.

De humanistische raadslieden zijn daarom maar mondjesmaat beschikbaar in te weinig instellingen. Daar komt als probleem bij dat de gemiddelde opnameduur in ziekenhuizen terugloopt en de thuiszorg steeds belangrijker wordt. Verschillende leden van de Verbondsraad drongen er bij het hoofdbestuur op aan geestelijke verzorging aan huis, met name bij terminale patiënten, als een wezenlijke taak voor het Verbond op te vatten. Die hulp zou dan door vrijwilligers moeten worden gegeven, want geld voor meer professionele raadslieden ontbreekt. Wil het HV echter een verantwoord aanbod doen, moeten ook die vrijwilligers een opleiding krijgen en begeleiding door een centrale dienst.
Dezelfde moeilijkheid doet zich voor ten aanzien van de raadslieden die zich als vrije, zelfstandige ondernemers vestigen en „humanistisch geestelijk raadsman" c.q. „-vrouw" op hun naambord vermelden. De laatste jaren neemt hun aantal toe.

Het Erasmushuis in Utrecht

Veelal betreft het afgestudeerden van het Humanistisch Opleidings Instituut die via het HV niet aan een betaalde baan konden worden geholpen. De titel „humanistisch" geniet geen wettelijke bescherming. Niettemin leggen de meeste mensen onmiddellijk een relatie met het HV. Daarom zou het gewenst zijn als het Verbond de inhoudelijke verantwoordelijkheid kan dragen voor allen die zich humanistisch raadsman/-vrouw noemen. Deze raadslieden moeten dan minstens aan het HOI hebben gestudeerd, de beroepscode onderschrijven en bereid zijn hun optreden regelmatig te laten toetsen door het HV. Eventueel kan het Verbond als een soort keurmerk de toevoeging, „HV" verlenen. Verder is het zo dat tot dusverre nooit een *direkte* financiële band bestaat tussen kliënten en raadslieden die onder inhoudelijke verantwoordelijkheid van het HV werken. Misschien is het daarom goed een beheersstichting op te richten ten behoeven van vrijgevestigde raadslieden. De meningen daarover liepen in de VR uiteen; het hoofdbestuur zal zich nu verder beraden.

De ontwikkelingen richting Europa 1992 vroegen vervolgens de aandacht. De Verbondsraad zou graag zien dat de IHEU (International Humanist and Ethical Union) de verschillende humanistische organisaties in Europa bij elkaar brengt om te voorkomen dat achteruitgang optreedt in ethische aangelegenheden. In elk geval vinden de komende IHEU-kongressen in Europa plaats: in '90 in Brussel en in '92 in Amsterdam.

Tenslotte boog de VR zich over het initiatief van enkele leden om een „Humanistisch Demokratisch Appèl" in de publiciteit te brengen. Via dit appèl zou het HV een dringend beroep moeten doen op de politiek en de kiezers om serieus een *andere* dan de bijna een eeuw gebruikelijke regeringscoalitie (CDA plus één der niet-konfessionele partijen) na te streven. Hoewel het voorstel inhoudelijk de sympathie had van velen, vond de raad het geen goed idee om een dergelijk stuk publiek te maken. „Weinig realistisch", „betuttelend" en „naïef" waren enkele van de gebruikte kwalifikaties. De VR kan het wel eens zijn met de beleidslijn van het hoofdbestuur om deze kwestie voortdurend onder de aandacht te brengen van de politieke frakties in de Tweede Kamer, waarmee al een regelmatig overleg wordt gevoerd.

Bert Boelaars

HET HV GEBEUREN

BOAL-theater, nieuwe werkmethode in het vormingswerk

Op zaterdag 14 januari organiseert het Vormingswerk van de afdeling Verenigingszaken een scholingsdag voor de begeleiders in het groepswerk en andere belangstellenden. Centraal staat deze dag het zogenaamde BOAL-theater, een in Latijns-Amerika ontwikkelde methode om mensen via de eigen deelname aan een „geïmproviseerd toneelspel" zicht te geven op de eigen maatschappelijke positie en de mogelijkheden om hierin veranderingen aan te brengen.

Al is de methode ontwikkeld in een heel specifieke sociaal-politieke situatie, de ervaring leert dat deze ook in heel andere settings zeer bruikbaar is en bij deelnemers precies dat kan losmaken wat wij met vormingswerk beogen: aanscherpen van het inzicht in de eigen grenzen en mogelijkheden.
Doel van de dag is de deelnemers te laten ontdekken hoe BOAL-theater in het humanistisch groepswerk kan worden toegepast, in welke soort groepen het een bruikbare methode is en wat het bij mensen en groepen teweeg kan brengen.

Met dit onderwerp wil het Vormingswerk aansluiten bij het steeds vaker te horen signaal dat er behoefte is aan nieuwe werkvormen, als aanvulling op de „traditionele" van kringdiskussies.
De dag vindt plaats in het Landelijk Humanistisch Centrum te Utrecht (Oudkerkhof 11) en duurt van 10.30 uur tot 16.30 uur. De deelnamekosten bedragen ƒ 10,– per persoon (inklusief lunch en dokumentatie). Voor aanmelding en verdere informatie kan men zich richten tot: Humanistisch Verbond, Postbus 114, 3500 AC Utrecht, t.a.v. Ariane de Brauw. Tel.: 030-318145.

HV-Vrouwendag op 11 maart

De Landelijke Vrouwengroep van het HV organiseert op zaterdag 11 maart een vrouwendag met als thema: „Van bestemming naar keuze" – over individualisering en verbondenheid.
In de volgende humanist meer informatie over deze dag. U kunt zich nu al opgegeven bij Ariana de Brauw (afdeling Verenigingszaken), tel.: 030-318145. Of schrijf naar: Postbus 114, 3500 AC Utrecht.

Jonge Humanisten over vriendschap

Op zaterdag 28 januari organiseren de Jonge Humanisten een themadag over vriendschap.
's Morgens zal sociologe Iteke Weeda een lezing houden over het thema waarna de gelegenheid bestaat tot diskussie en het stellen van vragen. Na de lunch en een korte warming-up met drama, wordt in kleine groepjes gepraat over persoonlijke aspekten zoals vriendschap in relatie tot vrijheid, kwetsbaarheid, veiligheid en seksualiteit.
De dag begint om 10.30 uur en is bestemd voor alle jongeren tussen de 16 en 30 jaar. Als je je tijdig aanmeldt voor deze dag wordt je een informatie-parket toegestuurd. Deelname kost ƒ 10,– (inklusief lunch en warme maaltijd). Leden kunnen hun reiskosten vergoed krijgen.
Je kunt je aanmelden bij het sekretariaat Verenigingszaken van het HV, postbus 114 3500 AC Utrecht. Tel.: 030-318145.

De Franse Revolutie in Groningen

Op zondagochtend 29 januari om 10.30 uur houdt Guus den Besten in het Humanistisch Centrum, W.A. Scholtenstraat 2 in Groningen een lezing over: De Franse Revolutie, 1789 en nu – 200 jaar verworvenheden van een demokratische volksopstand.
In ons land is een tegenstelling ontstaan tussen de eerste leuze van de revolutie van toen: *vrijheid*, en de tweede leuze: *gelijkheid*. Oorzaak hiervan is volgens Guus den Besten dat het CDA altijd de sleutelrol vervult in de regeringscoalities. Is *broederschap* – de derde leuze van toen – tussen de VVD en de PvdA de oplossing van dit dilemma? Hebben humanisten daar belang bij? Hebben ze er een rol in?

Uitgaans groepen in Amstelland/ Buitenveldert

De afdeling Amstelland/Buitenveldert organiseert met sukses verschillende groepjes die iets samen doen. Eén keer per maand samen eten, wandelen, naar film, theater of een muziekvoorstelling.
Ieder groepje kent een kontaktpersoon die gebeld kan worden om te horen wat de plannen zijn. Dus bijvoorbeeld gezellig samen het kulturele leven in en er dan na afloop eventueel nog even over praten. Bij de genoemde afdeling zijn er groepjes over boeken, denksporten, film, muziek, toneel wandelen en fietsen, zwemmen en een eetclub. Een idee om na te volgen in andere afdelingen!

Midwinteravond in Winterswijk

Woensdag 4 januari gebeurt het, in Winterswijk. Bent u er ook? Dan wordt u om 20.00 uur verwacht in De Berkhof, Waliënsestr. 33.

Nihilisme in Bussum

Zondagmorgen 8 januari. Een nieuw jaar en dus een nieuw geluid in het Gooi: dr. Nepveu zal dan een lezing houden over nihilisme met betrekking tot religie en het religieus humanisme. In hotel Jan Tabak.

Muziek in Leeuwarden

„Was muziek en zang er niet..." is het thema van een lezing over muziek (toegelicht met muziek door de heer W. Burs. Dit muzikaal gebeuren vindt plaats in het Erasmushiem Trosdravik 2 in Leeuwarden en begint om 9.30 uur op zondag 22 januari.

Franse Revolutie in Ooststellingwerf

In „Het Bruine Paard" zal op woensdag 25 januari Guus den Besten zijn stokpaardje berijden met een lezing over de Franse Revolutie die in 1989 200 jaar geleden begon. Aanvang is 20.00 uur.

Biomedisch in Rhenen

Voluit is het onderwerp van de lezing die prof. dr. van Duijn zal houden „Biomedische Technologie, bedreiging of belofte?" U kunt er bij zijn op donderdag 19 januari om 20.00 uur in het zaaltje NPB, Beukenlaan 1 in Rhenen. De avond wordt samen met het Nivon georganiseerd.

Arie Lems in Zaanstreek

Op dinsdag 17 januari blikt Arie Lems terug op zijn burgemeesterschap. Overigens is hij ook voorzitter van de Humanistische Stichting Huisvesting Bejaarden (HSHB). Tijd: 20.00 uur in Zaandam, Westzijde 80.

Wilt u dat uw aktiviteit in deze rubriek wordt aangekondigd? Stuur dan de volledige tekst voor de 15de van de maand naar de redaktie van de Humanist. Tijdige toezending maakt plaatsing waarschijnlijk (maar is geen garantie).

HOE VANZELFSPREKEND IS UW KIJK OP HET LEVEN?

Vroeg of laat vragen de meeste mensen zich af wat ze eigenlijk hier op deze wereld doen. Lange tijd was voor bijna iedereen die vraag een weet. Het antwoord heette eenvoudig God. Tegenwoordig is dat voor veel mensen wel anders. Zij nemen geen genoegen met een antwoord waarin wordt verwezen naar een macht boven hen en een doel na dit leven. Zij zien de mens als uitgangspunt en voelen zich daarom humanist.

Het humanisme gaat er vanuit dat de mens niet alle weet van het leven en de wereld kan hebben. Daarom moeten we ook niet zoeken naar onvindbare antwoorden. Het is aan de mens zelf om te bepalen hoe in het leven te staan. Het leven wordt door humanisten dan ook niet bij voorbaat zinvol of zinloos geacht. Door ons doen of laten, door de keuzes die we maken, geeft de mens er zelf betekenis aan.

Zo'n twee miljoen volwassen Nederlanders (23%) herkennen in het humanisme hun eigen ideeën. De meeste mensen staan er echter niet zo bij stil. Zij vinden hun kijk op het leven min of meer vanzelfsprekend. Maar vaak – nogal eens als zij worden gekonfronteerd met de vraag naar de zin van alles – is er iets van herkenning en gaan ze zich ook humanistisch voelen.

Zo spontaan als dat soms klikt, zo groot is vaak de aarzeling om dan ook lid te worden van het Humanistisch Verbond. Aan één kant is dat wel verklaarbaar. Eeuwenlang werd ieders overtuiging ingelijfd bij instituten. Maar er is ook een andere kant die de aarzeling zou moeten wegnemen. Want een organisatie als het HV helpt mee richting te geven aan een samenleving die in beweging is. En samen kun je nou eenmaal meer ten goede veranderen dan in je eentje.

Vanuit het Humanistisch Verbond wordt gewerkt aan de humanisering van de samenleving. Zo komt het HV er voor op dat humanistische waarden als verdraagzaamheid, verbondenheid en persoonlijke vrijheid genoeg ruimte krijgen in onze toch pluriforme maatschappij. Bevoogding en zedenmeesterij liggen altijd weer op de loer. Als mensen zich laten leiden door dogma's en taboes, wordt ook het bieden van tegenwicht belangrijker. Het HV probeert daarvoor alle krachten te bundelen.
Ook als u niet zelf aktief wilt zijn in het Verbond maar wel sympathiseert met de doelstellingen, bent u zeker welkom.

Het lidmaatschap van het Humanistisch Verbond kost f 30,– voor jongeren tot 27 jaar. Voor 27-plussers bedraagt de minimumkontributie f 65,– bij een bruto jaarinkomen van meer dan f 18.000,–. Is uw inkomen lager, dan betaalt u f 45,– kontributie. Richtlijn voor de kontributie is een half procent van het bruto jaarinkomen. Uw partner kan zonder kosten gratis medelid worden.

Overtuigd? Laat ons het weten en stuur de bon ingevuld terug. Een postzegel plakken is niet nodig.

KALENDER MET SPITSE CARTOONS NOG VERKRIJGBAAR

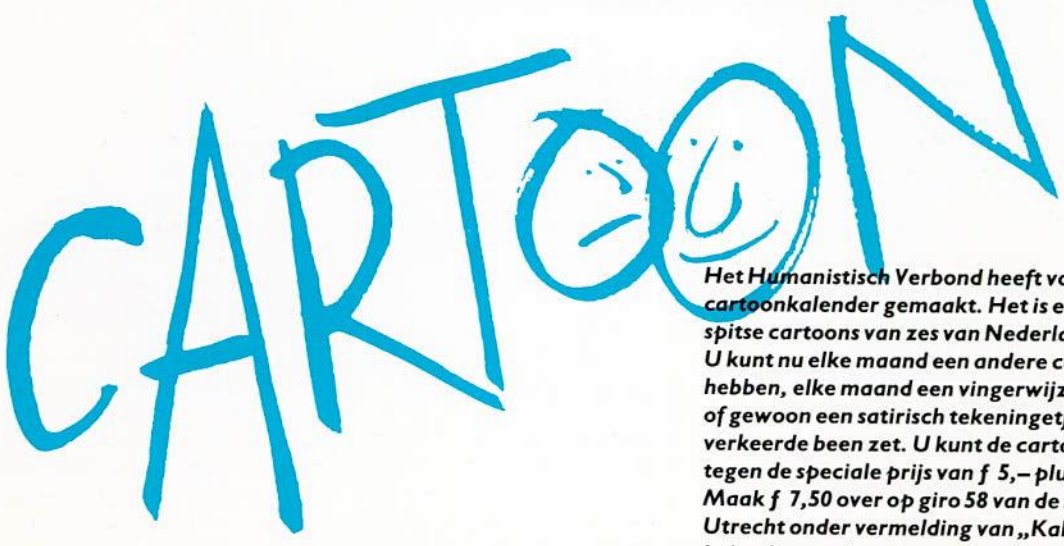

Het Humanistisch Verbond heeft voor 1989 een speciale cartoonkalender gemaakt. Het is een unieke kalender met spitse cartoons van zes van Nederlands beste cartoonisten. U kunt nu elke maand een andere cartoon aan de wand hebben, elke maand een vingerwijzing, kattebelletje, sneer of gewoon een satirisch tekeningetje die u op het verkeerde been zet. U kunt de cartoonkalender bestellen tegen de speciale prijs van f 5,– plus f 2,50 voor de porti. Maak f 7,50 over op giro 58 van de Humanistische Pers te Utrecht onder vermelding van „Kalender 1989". De kalender wordt u dan zo spoedig mogelijk toe gestuurd.
Dit aanbod geldt zolang de voorraad strekt.

HV-service

Humanist is het maandblad van het Humanistisch Verbond. Het blad laat boeiende mensen aan het woord, belicht aktuele onderwerpen net even anders en geeft aandacht aan zinnige zaken die het overdenken waard zijn. Ook houdt het u op de hoogte van het reilen en zeilen van het HV. Een abonnement op Humanist kost ƒ 30,–. Leden van het HV ontvangen de Humanist gratis.
Rekenschap. Het humanistisch tijdschrift voor wetenschap en kultuur Rekenschap verschijnt vier keer per jaar. Steeds staat één thema centraal. Voor 1989 zijn dat o.a. de Franse revolutie; oordeel en vooroordeel; de Verlichting. Een abonnement op Rekenschap kost ƒ 40,–, voor studenten ƒ 35,–.
HV-uitgaven. De dienst publiciteit van het Humanistisch Verbond geeft regelmatig boeken en brochures uit. Deze zijn te bestellen bij het HV. In een folder staan de verschillende HV-uitgaven vermeld, met de prijs erbij.

Voor meer informatie: Dienst publiciteit HV, Humanist en Rekenschap: Oudkerkhof 11, 3512 GH Utrecht. Tel. 030-318145.

HV-radio en -televisie. Het televisieprogramma Kwartslag is op verschillende tijden te zien op Nederland 3. Het radioprogramma Het Voordeel van de Twijfel is elke maandag te beluisteren van 12.05-13.00 uur en van 20.30 -21.35 uur op radio 5.
Voor meer informatie: Radio- en televisiedienst HV: Borneolaan 17, 1217 GX Hilversum. Tel: 035-284689

De vereniging

Het Humanistisch Verbond is een vereniging met leden en een gekozen hoofdbestuur. Het HV bestaat uit ruim zestig afdelingen (ook gemeenschappen genoemd) met elk een eigen bestuur. De afdelingen organiseren diverse aktiviteiten: lezingen, exkursies, ontmoetingsbijeenkomsten enzovoort. Ondersteund door de Afdeling Verenigingszaken van het HV vinden in verschillende afdelingen gesprekken andere groepen plaats en worden er kursussen georganiseerd. Veel gemeenschappen kennen ook een plaatselijke werkgroep voor geestelijke verzorging, die mensen die met een niet-kerkelijk iemand over hun problemen willen praten geestelijk terzijde staan. Er zijn werkgroepen humanistische uitvaartbegeleiding. De leden daarvan houden tijdens een uitvaartplechtigheid een korte toespraak waarin het leven van de overledene, diens levenshouding en betekenis voor anderen wordt benadrukt. Voor de kaderleden van het HV worden speciale kursussen georganiseerd om informatie en/of vaardigheden te verwerven. Zij krijgen bovendien drie à vier keer per jaar een blad met speciale informatie voor het HV-kader: Humus.

Voor meer informatie: Humanistisch Verbond, afdeling Verenigingszaken. Bezoekadres: Oudkerkhof 11, Postbus 114, 3500 AC Utrecht. Tel: 030-318145.

Jongeren, vrouwen, homo's

Het Humanistisch Verbond kent landelijke werkgroepen voor jongeren, vrouwen en homo's. Deze organiseren diverse vrolijke en ernstige aktiviteiten, waaronder thema-bijeenkomsten en weekends. De jongeren- en de homogroep geven een eigen blad uit, resp. Humbug en Van 't Zelfde. In de meeste universiteitssteden en in Arnhem zijn bovendien humanistische studentenraadslieden aktief. Zij helpen studerenden hun eigen weg te vinden door middel van individuele gesprekken en gespreksgroepen.

Voor meer informatie: Humanistisch Verbond, afdeling Verenigingszaken, Postbus 114, 3500 AC Utrecht. Tel: 030-318145.

Vredeswerk

Het Humanistisch Vredesberaad wil vrede, veiligheid en gerechtigheid bevorderen en legt daarbij de nadruk op ethische aspekten van denken en doen. In een aantal regio's zijn HVB-kernen aktief, vaak in samenwerking met andere organisaties.

Voor meer informatie: Stichting Humanistisch Vredesberaad, Postbus 114, 3500 AC Utrecht. Tel: 030-318145.

Geestelijke verzorging

Ziek zijn, verpleegd of verzorgd moeten worden. In dienst moeten. Of een gevangenisstraf moeten ondergaan. Dat zijn gebeurtenissen die diep kunnen ingrijpen in een mensenleven en waarin mensen elkaar nodig hebben. Maar soms ontbreken anderen die kunnen helpen de weg in het leven te vinden. Soms ook zijn de problemen te groot. Dan kan de hulp van een humanistische geestelijk raadsvrouw of -man welkom zijn. Door middel van een persoonlijk gesprek wordt bijvoorbeeld gepraat over de gedachten en gevoelens die de situatie meebrengen. Ook organiseren de humanistisch geestelijke raadslieden gespreksgroepen. En ze werken eraan mee om het leefklimaat in de instellingen waar ze werkzaam zijn zo humaan mogelijk te maken en te houden.

Voor meer informatie:
Defensie: Oranje Nassaulaan 71, 3708 GC Zeist. Tel: 03404-14436.
Justitie: J.M. Kemperstraat 1, 3581 KG Utrecht. tel: 030-510772.
Zieken-, Verpleeg- en Bejaardentehuizen: Oudkerkhof 11, 3512 GH Utrecht. Tel: 030-318145.

Vormingsonderwijs

Een humanistische opvoeding gaat ervan uit dat een kind kan leren zelf vorm en inhoud te geven aan het bestaan, zonder zich te beroepen op een hogere macht. Vanuit dit principe wordt op diverse scholen Humanistisch Vormingsonderwijs, gegeven als de ouders of leerlingen dit verlangen. HVO-werkgroepen ijveren ervoor om dit levensbeschouwelijke vormingsonderwijs op scholen te krijgen.

Voor meer informatie: Stichting Humanistisch Vormingsonderwijs, en Stichting Beheer HVO (voor werkgroepen), Postbus 114, 3500 AC Utrecht. Tel.: 030-318145.

Steunfonds

Voor eenmalige giften en periodieke overschrijvingen, schenkingen, legaten en nalatenschappen. Fonds voor het praktische werk van het HV.

Voor meer informatie: Stichting Steunfonds Praktisch Humanisme, Oudkerkhof 11, 3512 GH Utrecht. Tel: 030-322786. Giro: 6168.